

**ETİK DEĞERLER BAĞLAMINDA BULANIK
AHLAK**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
DİSİPLİNLERARASI ETİK DEĞERLER
ANABİLİM DALI**

Mustafa DAĞ

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN**

ETİK DEĞERLER BAĞLAMINDA BULANIK AHLAK

Mustafa DAĞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Mart 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ	7
ABSTRACT	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	10
KISALTMALAR.....	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ	14
1. AHLAKIN DOĞUŞU VE GELİŞİM SEYRİ	15
1.1. Ahlak.....	15
1.2. Ahlakın Kapsamı	17
1.2.1. Öznel (Sübjektivist) Ahlak	18
1.2.2. Nesnel Ahlak.....	19
1.2.2.1.Teolojik Ahlak	21
1.3. Etik.....	23
1.4. Etiğin Kapsamı	25
1.4.1. İyi ve Kötünün Mahiyeti.....	25
1.4.2. Özgürlük Kavramının Mahiyeti	28
1.4.3. Us Etiği.....	30

1.4.4. Meta Etik.....	31
1.5. Etik Ahlak İlişkisi	33
2. ETİK AÇIDAN ÖNEMLİ AHLAK DOKTRİNLERİ	35
2.1. Eudaimonist Ahlak Öğretisi.....	35
2.1.1. Presokratik Ahlak	35
2.1.2. Sokrates Ahlakı.....	37
2.1.3. Platon Ahlakı.....	39
2.1.4. Aristoteles Ahlakı.....	41
2.1.5. Hedonist Ahlak	44
2.1.6. Stoa Ahlakı.....	46
2.2. Deontolojik Ahlak Öğretisi.....	47
2.3. Utilitarist Ahlak Öğretisi	51
2.3.2. Egoist Ahlak	51
2.3.3. Faydacı Ahlak	54
2.3.4. Pragmatist Ahlak.....	56
3. BULANIK AHLAK YAKLAŞIMININ ETİK BİLİNÇ TEMELLERİ ÜZERİNE BİR DENEME	59
3.1. Bulanık Mantık	59
3.2. Bulanık Ahlak.....	61
3.3. Bulanık Ahlak Yaklaşımı Açısından Etik Bilinç	68
3.3.2. Duruma Görelilik	73
3.3.3. Değerlendirme Yükseltme.....	81
3.4. Eylem Öncesi Bulanık Durum	87
3.5. Eylem Sırasında Bulanık İnsan	93
3.6. Eylemin Doğurduğu Sonuç İtibariyle Bulanık Durum.....	100
KAYNAKÇA	111
ÖZGEÇMİŞ.....	120

TEZ ONAY SAYFASI

Mustafa DAĞ tarafından hazırlanan “ETİK DEĞERLER BAĞLAMINDA BULANIK AHLAK” başlıklı bu tezin Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

Tez Danışmanı, Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim Dalı

Bu çalışma jürimiz tarafından Oy birliği ile Disiplinlerarası Etik Değerler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir. 03/03/2023

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ (DEÜ)

Üye : Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN (KBÜ)

Üye : Doç. Dr. Mehmet Münir DEDEOĞLU (KBÜ)

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Mustafa DAĞ

İmza :

ÖNSÖZ

Ahlaki değerler insan yaşamına etki eden bir yapı taşımaktadır. Bu bakımdan ahlaki değerlerin rasyonel bir perspektiften geçirilerek temellendirilmesi önem arz etmektedir. Nitekim ahlaki bir doğrunun veya iyinin birden fazla alternatif barındırması kişiyi, yapacağı değerlendirmeler üzerine daha temkinli olmaya zorlamaktadır. Araştırmada, literatüre kazandırılmak gayesiyle ‘bulanık ahlak’ kavramı kritize edilmiş ve bu bağlamda bulanık ahlak kavramının negatif bir anlamdan ziyade, değerlendirmeler kümesinden oluşan pozitif bir anlam taşıdığı belirtilmiştir. Ahlak üzerine yapılan değerlendirmelerin ikili yüklemelerden fazlasına işaret ettiği düşüncesinden hareket edilerek temellendirilen bulanık ahlak, bir eylemin doğurduğu sonuca etki eden süreçler bütününe perspektif geliştirmeyi amaçlayan bir sistem olarak ele alınmıştır. Nitekim ahlak üzerinden epistemolojik bir kopuşun yaşanmamasını gaye edinen bulanık ahlak, ahlak doktrinlerinin konumlandırılması noktasında değerlendirme yükseltmeyi olanak sağlayan bir sistem olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde etik ve ahlakın kapsamı, içeriği ve birbirleriyle olan ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ahlak felsefesine etki eden Eudaimonist ahlak, deontolojik ahlak ve utilitarist ahlak çeşitlerine değinilerek, bir değer üzerine yapılan değerlendirmelerin çokluğuna dikkat çekilmiştir. Üçüncü bölümde bulanık ahlak yaklaşımının ihtiva ettiği içerikler belirtilmiştir. Bulanık ahlak yaklaşımının yeni bir yapılanma olarak etik bağlamda, rasyonel bir çerçeve üzerine inşa edildiği belirtilmiştir. Bulanık ahlakın yaklaşımının belirlenmesi açısından etik bilinç, duruma görelilik ve değerlendirme yükseltmenin kritiği yapılmıştır. Bulanık ahlakın, kişiye perspektif kazandırmayı amaçlayan bir gaye olarak işlev kazanması, eylem öncesi bulanık durum, eylem sırasında bulanık insan ve eylemin doğurduğu sonuç itibarıyla bulanık durumun varlığıyla ifade edilmiştir.

Bu çalışmanın yeni bir yaklaşımla ele alınması hususunda bana olan güvenini asla kaybetmeyen ve koca bir çınar gibi varlığını hissettiren Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

hocama teŖekkür ederim. Tezin içeriğinin oluşturulmasında fikir ve görüşlerini paylaşmaktan geri durmayan Doç. Dr. Münir DEDEOĞLU hocama teŖekkür ederim. Kaleme aldığı eserleri okuyarak bilgilerinden istifade ettiğim ve savunma jürimde bulunarak desteğini fiili anlamda hissettiren Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ hocama teŖekkürlerimi sunuyorum.

Babasızlığın ne olduğunu bana unutturan, bütün eğitim hayatım boyunca elindeki bütün imkanları benim için seferber eden, baba figürünün bendeki karşılığı olan ablam Hatice DAĞ'a sonsuz teŖekkür ederim. Bu tezin ortaya çıkmasında görünmez bir el görevi gören Demet ÇİFTÇİ' ye teŖekkür ederim.

Mustafa DAĞ

ÖZ

Araştırmada, ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin perspektifli bir şekilde tahlil edilmesinin olanağı tartışılarak, ahlaki yargılar üzerine ikili değerlendirmelerden ziyade “en” “en iyi” “daha iyi” gibi ara değerlendirmeler yapmanın etik değerler bağlamında kritiği yapılmıştır. Araştırmanın amacı, ahlak doktrinleri üzerine yapılan değerlendirmelerde kişinin rasyonel bir kopuş yaşamasının önüne geçmektir. Bu bakımdan “bulanık” kavramının, ahlaki değerlere yapılan değerlendirmeler üzerine bir sensör görevi görerek, kişinin değer yükseltmesine olanak sağlaması amaçlanmıştır. Böylece kişi, bütün sonuçları hesaplayamamış olsa da belli başlı sonuçların hesaplamasını yaparak değer yükseltebilecektir. Bu bağlamda bulanık ahlak, bir eylemin doğurduğu “sonuca” etki eden “süreci” anlamlandıran bir yapı taşımaktadır. Bu bakımdan yeni bir ahlak telakkisi olmaktan ziyade, mevcut ahlak doktrinlerine nasıl yaklaşılması gerektiğinin önünü açmayı gaye edinen yeni bir yapılanma olarak 'bulanık ahlak' kavramının literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Nitel bir yaklaşımla ele alınan araştırmada dokümantasyon tekniği ile elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutularak yorumlanmış ve yeniden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak; Etik; Etik Bilinç; Bulanık Ahlak

ABSTRACT

The research criticizes the binary evaluations on moral judgments and suggests intermediate evaluations such as “the most”, “the best”, and “the better” by discussing the possibility of analyzing evaluations on moral values in a more comprehensive way. The aim of the research is to prevent the individual from experiencing a rational disconnect in terms of the evaluations made on moral doctrines. In this regard, the concept of “fuzzy” is intended to act as a sensor for evaluations made on moral values. Thus, this will enable the individuals to elevate their values by making calculations of certain results, even if they cannot calculate all results. In this context, “fuzzy morality” carries a structure that interprets the "process" which affects the "outcome" of an action. In this respect, the contribution of the concept of "fuzzy morality" to the literature as a new organization that aims to open up how existing moral doctrines should be approached, rather than it being a new ethical philosophy was aimed. The data obtained through the documentation technique in the research made with a qualitative perspective has been interpreted by subjecting it to content analysis and has been attempted to be reinterpreted.

Keywords: Morality; Ethics; Ethical Consciousness; Fuzzy Morality

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Etik Değerler Bağlamında Bulanık Ahlak
Tezin Yazarı	Mustafa DAĞ
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	03.03.2023
Tezin Alanı	Disiplinlerarası Etik Değerler
Tezin Yeri	KBÜ/ LEE
Tezin Sayfa Sayısı	120
Anahtar Kelimeler	Ahlak; Etik; Etik Bilinç; Bulanık Ahlak

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Fuzzy Morality in the Context of Ethical Values
Author of the Thesis	Mustafa DAĞ
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Zeynep ÖZCAN
Status of the Thesis	Master's Thesis
Date of the Thesis	03.03.2023
Field of the Thesis	Interdisciplinary Ethical Values
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	120
Keywords	Morality; Ethic; Ethical Consciousness; Fuzzy Morality

KISALTMALAR

- Age.** : Adı Geçen Eser
ev. : Çeviren
M.Ö. : Milattan Önce
Md./ m. : Madde
s. : Sayfa
vb. : ve benzeri...

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmada, ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin perspektifli bir şekilde tahlil edilmesinin olanağı tartışılarak, ahlaki yargılar üzerine ikili değerlendirmelerden ziyade “en” “en iyi” “daha iyi” gibi ara değerlendirmeler yapmanın etik değerler bağlamında kritiği yapılmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı, ahlak doktrinleri üzerine yapılan değerlendirmelerde kişinin rasyonel bir kopuş yaşamasının önüne geçmektir. Bu bakımdan bulanık kavramının, ahlaki değerlere yapılan değerlendirmeler üzerine bir sensör görevi görerek, kişinin değer yükselmesine olanak sağlaması amaçlanmıştır.

İnsan davranışlarına etki eden önemli faktörlerden biri olarak ahlaki değerler, birbirinden farklı motivasyonel kaynaklardan beslenerek anlam kazanmaktadır. Yani ahlak alanında çağlar boyunca birbirinden elzem doktrinler ortaya koyulmuş olmasına karşın, bu ahlak çeşitliliğine rağmen kişinin eylemler karşısında nasıl bir yaklaşım sergilemesi gerektiği müphem olarak kalmaktadır. Nitekim birbirinden farklı ahlaki değerlerde olduğu kadar, aynı ahlaki değerler açısından da kişinin izleyeceği birden fazla yol mevcuttur. Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımı, ahlak üzerine bir sensör oluşturarak, değerlerin oluşturduğu basamaklara perspektifli bir yaklaşım sergilenmesine olanak sağlamaktadır. Böylece kişi, bütün sonuçları hesaplayamamış olsa da belli başlı sonuçların hesaplamasını yaparak değer yükseltebilecektir. Bulanık ahlak, bir eylemin doğurduğu “sonuca” etki eden “süreci” anlamlandıran bir yapı taşımaktadır. Bu bakımdan yeni bir ahlak telakkisi olmaktan ziyade, mevcut ahlak doktrinlerine nasıl yaklaşılması gerektiğinin önünü açmayı gaye edinen yeni bir yapılanma olarak 'bulanık ahlak' kavramının literatüre katkı sunacağını düşünülmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel bir yaklaşımla ele alınan araştırmada dokümantasyon tekniği ile elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutularak yorumlanmış ve yeniden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın konusuna bağlı olarak bilgi içeren yazılı kaynakların tahlilini sağlayan doküman analizi, yapılan çalışmanın geçerliliğini pekiştirmek için istifade edilen bir tekniktir.¹ Doküman analizi yapılırken, bir belgenin elde edilmesi kadar, elde edilen belgeden yararlanmak da önem taşımaktadır. Belgeden nasıl istifade edileceğini noktasında yanlış bir yolun izlenmesi, çalışmanın anlamsız bir sonuç doğurma riskini barındırmaktadır. Bu bakımdan doküman analizinin kullanım metodu iyice pekiştirilmelidir.² Bu araştırma kapsamında yapılacak olan içerik analizi ise araştırma içeriğine ilişkin dokümanların, prensipli ve kapsamlı bir şekilde tahlil edilmesi, temellendirilmesi ve kategorize edilmesini ifade etmektedir.³

Çalışmanın literatürü kapsamında araştırmanın konusuyla alakalı birincil ve ikincil derece kaynaklardan istifade edilmiştir. Etik ve ahlak doktrinleri noktasında otorite olarak görülmüş düşünürlerden faydalanmak için birincil kaynaklar öncelenmiştir. Diğer kaynaklar ise ikinci kaynaklar olarak ele alınıp değerlendirilmesi yapılmıştır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmanın kapsamı, tarih boyunca ortaya koyulan ahlak doktrinlerinin yeni bir yapılanma ışığında kritize edilmesi olmuştur. Ancak ahlak üzerine yapılan değerlendirmelerin birden fazla yaklaşım tarzıyla ele alınmasının verdiği güçlük, çalışmanın oturtulacağı temelin kısıtlandırılmasına neden olmuştur. Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımının inşası rasyonel bakış açısıyla sınırlı tutulmuştur.

¹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6. bs., 2008, s. 39.; Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 5. bs., 2005, s. 188-189.

² John Madge, *The Tools of Science An Analytical Description of Social Science Techniques*, Anchor Books Doubleday and Comp, 1965, s. 75.

³ Kemal Kurtuluş, *Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Türkmen Yayınları, 2010, s. 50-51.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

Araştırmanın temel problemi, ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin perspektifli tahlili ışığında, eylemlerin sonuçlarına etki eden süreci anlamlandırmak üzere yeni bir bakış açısı geliştirmenin mümkün olup olmadığı sorusudur. Bu bağlamda etik değerler bağlamında “Bulanık Ahlak” olarak inşa edilebilecek bir yaklaşımla ahlaki yargılar üzerine ikili değerlendirmelerden ziyade ara değerlendirmeler yapmanın imkânı tartışılmıştır. Bu temel problem çerçevesinde aŐağıdaki soruların da cevabı aranacaktır:

- 1- Etik değerler bağlamında “Bulanık Ahlak” kavramı neyi ifade eder?
- 2- Bulanık ahlak yaklaşımı etik açıdan nasıl bir bilinç yapılanması önermektedir?
- 3- Bulanık ahlak yaklaşımında bulanık durum, eylemin öncesi, eylem esnası

1. AHLAKIN DOĞUŞU VE GELİŞİM SEYRİ

“*Ahlak*” kavramı tarihsel seyir içerisinde insanlık üzerine ifa olmuş ve önemli bir yer tutmuştur. İnsanın olduğu her alanda ahlaktan da söz edilmesi, ahlakın insanlık tarihiyle paralel bir gelişim sergilediğini göstermektedir. Bununla beraber ahlakın temellendirildiği kökenler ve ahlakın yapısını inceleyen disiplinli alanlar da mevcut olmuştur. Bu bakımdan ahlakın kökene subjektif veya objektif kaynaklar gösterilirken, ahlakın yapısını inceleme noktasında ise etik bilimi referans kaynağı olmuştur.

1.1. Ahlak

Ahlak kavramı, Arapça’ da “*hulk*” kelimesinin çoğulu olarak “*huy, yaratılış, karakter, mizaç*” gibi kavramlara karşılık gelmektedir.⁴ Ahlak kavramı, Batı dillerinde ise teorik ve pratik anlamlarıyla “*etik*” ve “*moral*” kavramlarıyla karşılık bulmaktadır.⁵ Moral kavramı, Latince “*mores*” ten türetilmiş olup “*tör*” (sitte) anlamına gelmektedir.⁶ Marcus Tullius Cicero moral kavramını, Grekçe’ de “*ethos*” kelimesine karşılık olarak Latince’ ye uyarlamıştır.⁷

Terim olarak ahlak, insan eylem ve tutumlarının baskı ve zorlamaya tabii tutulmadan oluşmasını ifade etmektedir. Bu eylem ve tutumlar, iyide karşılık bulması halinde “*güzel ahlak*”, kötude karşılık bulması halinde ise “*kötü ahlak*” olarak adlandırılmaktadır.⁸ Ahlak terimi düşünürler tarafından farklı yorumlara tabii tutulmuştur. Örneğin, Descartes, ahlak kavramını, doğal us ile mutlak iyi olan gerçeğin, ilk sebeplerle bilinmesi şeklinde açıklamıştır. İbn Miskeveyh ahlak kavramını, iyinin ve güzelin davranışlarda güçlkle karşılaşılardan oluşmasını sağlayan “*psikolojik bir tutum*” şeklinde tanımlamıştır. Gazali ise bu kavramı, insanın

⁴ Mevlüt Sarı, *Turkish-Enlsh-Arabıc Sözlük*, İstanbul: Gonca Yayınları, 2010, s.12; Hasan Ayık, *Ahlak Sorunumuz*, İstanbul: Önce Kitap Yayınları, Mayıs 2018, s.10.

⁵ Osman Elmalı, *Bertrand Russell’ da Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Grius Yayınevi, Mart 2021, s.11; Serap Bezmez, Brown, C.H. *Redhouse Büyük El Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce*, İstanbul: Sev Yayınları, Ekim 2017, s.18.

⁶ Elmalı, *Bertrand Russell’ da Ahlak Felsefesi*, s.11; Bezmez, Brown, *Redhouse Büyük El Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce*, s.18.

⁷ Lokman Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 2014, s.12.

⁸ Mehmet Türkeri, *Etik Değerler Açısından Eğitim, Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*, İstanbul: Lotus Yayınları, 2017, s.18.

herhangi bir zorlamaya tabi tutulmadan ortaya çıkan bir “meleke” olarak yorumlamıştır.⁹

Düşünürlerin ahlak kavramına yönelik açıklamaları birbirinden farklılık arz etse de üzerinde ittifak edilen husus, ahlakın insan davranışlarını iyiye ve güzele yönlendirmeyi hedefliyor olmasıdır. Referans kaynağı olarak ahlak, insana özgü bir yapı içerisinde oluşmaktadır.¹⁰ Ahlaki bir durumun oluşması için insan ilişkileri ön koşul niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda ahlakın gayesini, insan temelli bir yaklaşım oluşturmaktadır.¹¹ Ahlak, birey veya toplumda belli bir dönemde oluşan “*düşünce, inanç, töre, huy, gelenek, değer, buyruk, norm ve yasaklar*” doğrultusunda düzenlenen ve yer edinen yaşama biçimi olarak tanımlanmaktadır.¹² Ahlak sosyolojik ve kültürel bir alana sahip olmasıyla beraber felsefede “*iyilik, doğruluk, adalet, güzellik*” gibi kavramlar ile insani değerler alanını oluşturmaktadır.¹³

Rasyonel bir varlık olan insanda ahlak, aksiyolojik bir yapıya bürünmektedir.¹⁴ Bu aksiyolojik yapının korunması durumu “*iyi*”, korunmaması durumu ise “*kötü*” olarak belirtilmektedir.¹⁵ Başka bir ifadeyle toplumda geçerli olan ödevlere uyum sağlanması halinde insan davranışları “*ahlaklı*”¹⁶ olarak nitelendirilirken toplum tarafından benimsenmeyen insan davranışları ise “*ahlakdışı*” olarak nitelendirilmektedir.¹⁷

Bir yönüyle ahlaki ilkeler, toplumda kuralları ve mutluluğu sağlayan bütünlüğü ifade etmektedir.¹⁸ Bu nedenle ahlaki olmayan insan davranışları onama veya kınamaya tabi tutulabilmektedir.¹⁹ Bu doğrultuda insan davranışlarını düzenleyen ahlakın, ödev, sorumluluk ve kuralları da beraberinde getirmesi tabiidir. Bu kurallar toplumda var olan hukuk kurallarının aksine yumuşak bir yapıya sahip olarak hukuk ve

⁹ Ayık, *Ahlak Sorunumuz*, s.10.

¹⁰ Walter Sinnott-Armstrong, *Tanrısız Ahlak*, Ayrıntı Yayınları, 5. bs, 2020, İstanbul, s.81.

¹¹ Ayık, *Ahlak Sorunumuz*, s.13.

¹² Doğan Özlem, Etik, *Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2. bs., Kasım 2015, s.19-20

¹³ Hamdi Kızıler, İlyas Canikli, *Değerler Eğitimi*, Ankara: Deneme Yayınları, 2. bs., , Kasım 2016, s.10.

¹⁴ Kadir Canatan, *Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1. bs., 2019, s. 11.

¹⁵ İoanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, İstanbul: Yankı Yayınları, 1. bs., Ekim 1967, s.26.

¹⁶ Jean Bruller Vercors, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 3. bs., Ekim 1998, s.42.

¹⁷ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2.bs., 2012, s.44.

¹⁸ Osman Elmalı, *George Edward Moore'da Etik*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 1. bs., Ocak 2007, s.7.

¹⁹ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Salih Zeki, Ankara: Akçağ Yayınları, 4. bs., 2022, s.2.

görgü kurallarının arasında yer almaktadır.²⁰Hukuk kadar sert, görgü kuralları kadar yumuşak olmayan ancak bir otorite olarak kabul edilen ahlak kuralları, değerlerden bağımsız olunması halinde insan davranışlarına yaptırım “(...melisin, ...malısın)” veya yasaklar “(...memelisin, ...mamalısın)” uygulama özelliğine sahiptir.²¹

Sonuç olarak ahlak kavramının tarihi ve tanımlanmasında öne çıkan şeyin ahlakın temel gayesi olduğu söylenebilir. Zira farklı düşünürler tarafından farklı yorumlansa da yapılan tanımlamalar ahlakın temel gayesinin, insan davranışlarını iyiye ve güzele yöneltme şeklinde anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda insanlar tarafından benimsenen normlar ve değerler bütünü olarak ifade edilen ahlak kurallarının, davranışların meydana getirilmesinde esas alınan temel ölçüt olduğu söylenebilir.²²

1.2. Ahlakın Kapsamı

Ahlak üzerine yapılan çalışmalarda ahlakın kapsamı, içeriği, tasnifi, temeli ve kaynağı gibi konuların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.²³Bir temel oluşturabilmesi açısından ahlakın, sonradan kazanılmış olması durumunda öznel yaklaşımlar, doğuştan elde edilmiş olması durumunda nesnel yaklaşımlar, tanrısal veya mistik bir kudretle ortaya konulmuş olması durumunda ise teolojik yaklaşımlar mevcuttur.²⁴

Ahlaka temel olarak gösterilen “*öznel, nesnel ve teolojik*” yaklaşımlar, ahlakın gerek insani gerekse insanüstü bir kaynağa işaret edebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda ortaya koyulmuş her ahlaki yaklaşımın kendi içerisinde tutarlı bir sistem oluşturma gayesi taşıdığı gözlenmektedir.²⁵Ortaya koyulmuş olan ahlaki doktrinlerin her biri, insanlar tarafından meydana getirilen davranış kalıplarının nasıl olması

²⁰ Canatan, *Ahlak Felsefesi*, s.11-20.

²¹ Pieper, *Etiğe Giriş*, 2012, s.36.

²² Hümeýra Özturan, *Ethostan Ahlaka Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlaması*, İstanbul: Klasik Yayınları, 1.bs., Mayıs 2020, s. 117; Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, Ankara: Say Yayınları, 2. bs., 2015, s. 14.

²³ Harun Çağlayan, *Ahlâkî Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1, s: 93-107, s.94,

²⁴ Özturan, *Ethostan Ahlaka Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlaması*, s. 117.

²⁵ Canatan, *Ahlak Felsefesi*, s.7.

gerektiği noktasında birbirinden farklı yaklaşım tarzına sahiptir.²⁶Öznel ahlaki yaklaşım bireyin kendisinden hareket eden rölativist bir yapı taşımasına karşın, nesnel ve teolojik ahlak yaklaşımı ise evrensel bir yapı taşıması bakımından bazı ortak paydalara sahiptir. Bu paydalar her iki sistemin de evrensel bir yapı taşıması, değişmez bir temel üzerine inşa edilmesi ve ahlakın kişiye içkin olduğu şeklinde ifade edilebilir. Buna mukabil öznel, nesnel ve teolojik temelli ahlak doktrinlerine, belirli bir kolektif bağ oluşturmuş bütün insan topluluğunda rastlamak mümkündür. Ahlak telakkilerinin birbirinden farklı veya benzer prensiplerden hareket etmesinin bir sonucu olarak toplumlar arasında bir “İslam ahlaki” na bir “duygucu ahlak” a, bir “hoşgörü ahlaki” na, bir “ödev ahlaki” na, bir “haz ahlaki” na veya bir “mutluluk ahlaki” na denk gelmek mümkün olmaktadır.²⁷

1.2.1. Öznel (Sübjektivist) Ahlak

Düşünce tarihine bakıldığında ortaya atılmış ahlak doktrinlerinin farklı kriterler dahilinde tasnif edildiği görülmektedir. Bu bağlamda ahlaka temel teşkil edebilecek birçok yaklaşım olmasına karşın, öznel (objektivist) ve nesnel (sübjektivist) ahlak doktrinleri, ahlaki değerler ile alakalı genel bir çerçeve oluşturması bakımından önem taşımaktadır.²⁸

İnsanlar tarafından sergilenen davranış şekillerinin “salt öznel” bir yapıda olduğunu belirten rölativist yaklaşım, bireylerin ortaya koymuş olduğu tutumların değişebilir nitelikte olduğu görüşüne dayanmaktadır. Öznel yaklaşım, ahlaki yargıların bilimsel yargılar gibi olmadığı için kanıtlanamaz olduğunu,²⁹ insanın doğuştan ahlaki yönelimlere nötr yaklaştığını³⁰ ve bu sebeple ahlaki tutumların bütün insanlığı değil sadece tek tek bireyleri ilgilendirdiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda öznel ahlak yaklaşımı, genel geçer bir değerler sisteminin olmaması sebebiyle evrensel bir ahlak doktrinini olamayacağı görüşünü benimsemektedir.³¹

²⁶ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s. 541.

²⁷ Doğan Özlem, Etik, *Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2. bs., Kasım 2015, s.21.

²⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* Ankara: Adres Yayınları, 22. bs., Ağustos, 2015, s. 195.

²⁹ Bernard Williams, *Ahlak, Etiğe Bir Giriş*, Ankara: Fol Yayınları, 1. bs., Ekim 2021, s.32.

³⁰ Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,12. bs., Aralık 2016, s. 293.

³¹ Williams, *Ahlak, Etiğe Bir Giriş*, s.32.

Öznel yaklaşıma göre insanlık tarafından nesnel bir zeminde düşünülmüş bütün ahlaki değerler, genel geçer bir temelden yoksundur. Bu noktadan hareketle bir eylemin değerli olması, kişiden kişiye değişen bir yapı içerisinde, yalnızca öznel bir değer atfedilerek anlaşılabilir. ³² Öznel yaklaşıma göre insan yaşamında değer olarak görülen şeyler, zaman içerisinde değişebilen insan davranışlarıyla anlam kazandığı için, doğası gereği değerli olan tutum ve davranışlardan söz etmek mümkün değildir. ³³

Öznel perspektif açısından ahlaklı olmak veya ahlaklı davranmak, göreceli bir yapı olarak anlaşıldığı için, yargıda bulunacağımız bir eylemi değişebilir bir zemine oturtmak, genel bir zemine oturtmaktan önceldir. Zira göreceli bir zemine konumlandırılan değer yargıları, fayda veya beğeni sağlamanın dışında farklı anlamlara işaret edecek bir yapı barındırmamaktadır. ³⁴

Öznelci ahlak perspektifinden değerlendirmede bulunan ahlak mütefekkirleri açısından, kişilerin maruz kaldığı herhangi bir davranış şekli, birden fazla kişinin duruma müdahalesi sonucu hem iyi hem de kötü olarak tanımlanabilmektedir. Çünkü bu durumda iyi ve kötü kavramlarını ölçüt olarak belirleyecek tek bir kişi yerine, birden fazla görüş söz konusu olmaktadır. ³⁵

Ahlaki yaklaşımlar içinde kendine yer edinen öznel ahlak öğretisi, değer yargılarının insandan insana değiştiğini ve bu sebeple mutlak bir ahlakiliğin olamayacağı savından hareket etmektedir. Bu doğrultuda öznelci paradigmayı benimsemiş düşünürlerin, genel bir kitleyi ilgilendirebilecek ahlaki bir meseleyle ilgilenmedikleri, bunun yerine birey merkezli bir ahlak sistemini benimsedikleri söylenebilir. ³⁶

1.2.2. Nesnel Ahlak

Düşünce tarihinde ahlak kurallarını öznel olarak konumlandıran çalışmaların karşısında, ahlaki tutumları nesnel bir zeminde temellendirme çalışmaları yer

³² Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.160.

³³ Erwin W. Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, İstanbul: Haberci Yayınları, 1. bs., Ekim 2018, s. 94.

³⁴ Pieper, *Etğe Giriş*, s. 42-53.

³⁵ İoanna Kuçuradı, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 8. bs., 2020, s.9-10.

³⁶ Williams, *Ahlak, Etğe Bir Giriş*, s.45

almaktadır.³⁷ Bu doğrultuda ahlaki tutumları, nesnel bir yaklaşım içerisinde konumlandırılan ve evrensel bir ahlak öğretisinin olabileceği savını müdafaa edenler olmuştur. Buna paralel olarak ahlakın nesnel bir zeminde olması gerektiğini belirten ilk mütefekkir Sokrates olarak kabul edilmiştir.³⁸

Nesnel ahlak kuramcılarının yaklaşımlarına göre, kişilerin değerli olarak tanımladığı ahlaki yaklaşımlar, kişiden kişiye değişmeyen evrensel bir anlam içermektedir.³⁹ Yani kişiler tarafından meydana getirilmiş ahlaki bir eylemin tüm insanlar için geçerli olmasının şartı, sergilenen ahlaki tutumun kural, ilke ve doktrin bazında ortak bir zemine oturtulması koşuluyla anlamlı bir yapı kazanmaktadır.⁴⁰ Bu bakımdan nesnel ahlak açısından ahlaki olarak tanımlanabilecek eylemler, evrensel düzeyde geçerli olan bir zemine oturtulabildiği takdirde ortak bir değer sistemi olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Nesnel ahlak öğretisine göre insanların sergilemiş olduğu davranışların mahiyeti, kişilerin öznel yargılarından bağımsız bir biçimde mevcudiyet kazanmaktadır.⁴² Bu bağlamda ahlak kuralları zıtlık ve çelişki barındırmayacak genel bir zemin içerisinde değerlendirilmektedir.⁴³

Nesnel ahlak öğretisi perspektifinden bakıldığında, tarihin herhangi bir döneminde kişiler tarafından kabul edilen ahlaki bir prensip, zaman içerisinde herhangi bir değişime gereksinim duymadan genel geçer bir yapı olarak benimsenebilmektedir.⁴⁴ Bu bağlamda insanlar veya toplumlar tarafından kabul edilmiş herhangi bir değerler sistemi, toplumun ortak bir görüden hareket etmesine bağlı olarak anlam kazandığı için, toplum tarafından ahlaki veya gayriahlaki olarak kabul edilen bir davranış şekli aynı zamanda evrensel bir yapı taşımaktadır.⁴⁵ Yani nesnel ahlak öğretisi açısından bireysel olarak gerçekleştirilen davranışlar bütün insanlığa etki edebilecek bir yapı olarak düşünülmüştür.

³⁷ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Adres Yayınları, 22. Baskı, Ankara, Ağustos, 2015, s. 195.

³⁸ Yavuz Güloğlu, "Ahlak Kurallarının Türk Hukuk Sistemine Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10/2, (2020): s.3

³⁹ Orhan Şener Koloğlu, *İmam Maturidi ve Maturidiyye Mezhebi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s.69.

⁴⁰ İoanna Kuçuradi, *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 7. bs., 2018, s. 147.

⁴¹ İoanna Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2.bs., 2020, s.14.

⁴² Nurettin Topçu, *Ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 11. bs., Haziran 2017, s. 52.

⁴³ Deleuze Gilles, *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 3. bs., 2017, s.38.

⁴⁴ Pyotr Kropotkin, *Anarşist Ahlak*, İstanbul: Kaos Yayınları, 3. bs., Kasım 2013, s.75.

⁴⁵ Lutzer *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s. 16.

Nesnel ahlaki yaklaşım açısından bütün ahlaki sistemler, evrensel bir temel üzerine inşa edilmelidir.⁴⁶ Bu bakımdan nesnel ahlak yaklaşımı açısından bir toplum, zaman içerisinde herhangi bir ahlaki değerle karşılaşmamış olsa dahi o toplum için ahlaki olarak ifade edilebilen bir değerler bütününden bahsetmek mümkündür.⁴⁷ Yani süreç içerisinde herhangi bir ahlak sistemine rastlamamış bir toplumla karşılaşılrsa dahi bu toplumun sergilemiş olduğu davranış kalıpları genel geçer bir ahlak doktrini tarafından determine edilebilmektedir.⁴⁸ Bunun sonucu olarak uygarlık tarihinin herhangi bir zaman diliminde ortaya konulmuş ahlaki doktrinler, öznel hareket noktasından değil nesnel hareket noktasına hareket edilerek belirli bir zemine oturtulmuştur.⁴⁹

Sonuç olarak nesnel ahlak anlayışına göre ahlaki değerler, insanlığı kendisine tabii kılan ortak ahlaki sorumluluklar barındırmaktadır. Bu sorumluluklar kişinin keyfiyetine göre olmaktan uzak olup, tüm insanlığı kapsamaktadır.⁵⁰ Yani değerler içerisinde kişinin göreceli olarak tasavvur ettiği ahlaki prensipler⁵¹ evrensel bir yapı olarak kabul etmedikçe, bireylerin sergilemiş olduğu bütün davranış kalıpları göreceli ve keyfi bir itki barındırarak herhangi bir değere sahip olmamaktadır. Zira nesnel ahlak açısından bir şeye anlam atfedilebilmesi için kişiler arası değişmeyecek bir kurallar bütününe kabul edilmiş olması gerekmektedir.⁵²

1.2.2.1. Teolojik Ahlak

Bir yaratıcının varlığının zorunlu olarak kabul edilmesi sonucu,⁵³ insan değerlerinin ölçütünü “*Tanrının belirlemiş olduğu doğrular*” olarak kabul eden⁵⁴ yaklaşım tarzına “*dinsel/teolojik*” temellendirme adı verilmektedir.⁵⁵

Teolojik ahlak öğretisi, mistik ve içsel bir ahlaki temellendirmeye dayanmaktadır.⁵⁶ Bu bağlamda teolojik perspektiften hareketle ahlaki yargılar, bir

⁴⁶ Koloğlu, *İmam Maturidi ve Maturidiyye Mezhebi*, s. 36.

⁴⁷ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, İstanbul: Say Yayınları, 1.bs., ,2017, s.12.

⁴⁸ Metin Yasa, *Estetik Etik İlişkisi Söylem ve Çıkarımlar*, Ankara: Elis Yayınları, 2014, s.39.

⁴⁹ İoanna Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları,2. bs., 2020, s. 28.

⁵⁰ Enis Doko, *Allah' sız Ahlak Mümkün Mü?* İstanbul: Alfa Yayınları, 1. bs., Kasım 2021, s. 19.

⁵¹ Arthur Schopenhauer, *İdeal ve Gerçek*, İstanbul: Say Yayınları, 1. bs., 2015, s. 118.

⁵² Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltmesi Üzerine İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, İkinci Baskı, 2017, Ankara, s. 50.

⁵³ Lokman Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Elis Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2014, s.60.

⁵⁴ Osman Elmalı, *George Edward Moore'da Etik*, Arı Sanat Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2007, İstanbul, s.11.

⁵⁵ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.30.

yaratıcı tarafından belirlenmiş ifadeler olmaktadır.⁵⁷Bu sebeple teminatı Tanrı olan yani Tanrının iradesi sayesinde varlığı anlam kazanan ahlaki değerlerin,⁵⁸tüm insanlığı kapsayan evrensel bir niteliğe sahip olduğu kabul edilmektedir.⁵⁹

Teolojik ahlak açısından Tanrı, insan eylemlerinin ve erdemlerin kaynağı olduğu için,⁶⁰insanın mistik bir yoldan ulaştığı Tanrı iradesine ters düşecek davranışlarda bulunmaması, ahlaki yaşamın ve erdemli olmanın nihai koşulunu oluşturmaktadır.⁶¹Teolojik yaklaşıma göre Tanrı'nın belirlediği bir kurala uymak kişinin ahlaki bir görevidir. Zira birey, Tanrı'nın kudretine olan inancına paralel olarak, Tanrı tarafından belirlenen iyi ve kötü kriterine bağlı kalmayı önemli bir sorumluluk olarak üstlenmektedir. Bu bakımdan teolojik ahlak yaklaşımına göre bireyin yapması gereken şey, Tanrı buyruklarından kaçınmak değil, aksine bu buyrukları özümsemek ve uygulamaktır.⁶²Bu doğrultuda bireyin Tanrı'nın doğasına göre hareket etmesi aslında insanın kendi doğasına göre hareket etmesi anlamı taşımaktadır. Zira Tanrı'nın ortaya koymuş olduğu buyruklara uygun davranmak, Tanrı'nın bizi yarattığı fitrata paralel olduğu için ideal olup, anlamlı bir değer taşımaktadır.⁶³

Teolojik yaklaşıma göre bireyler tarafından gerçekleştirilen eylemler, herhangi bir nedene dayandırılmadığı takdirde ve Tanrısal belirlenimden uzak olması durumunda, kişileri gayriahlaki bir davranış kalıbına göre davranmaya yönlendirebilir. Zira Tanrı, kişinin ortaya koyacağı en değerli eylemin hangi eylem olduğunu yapısı gereği bildiği için, O'nun iradesinden sapan insanlar, kendi değerinden ödün vererek yanlış bir eylemde bulunmuş olmaktadır.⁶⁴

Teolojik açıdan insan, kendi iradesi ve isteğiyle Tanrının belirlemiş olduğu değerleri seçme konusunda tamamen determine değildir, buna mukabil ortaya koymuş olduğu davranışların öznesi olması bakımından sergilemiş olduğu davranışlarından sorumlu olmaktadır.

⁵⁶ Topçu, *Ahlak*, s.168.

⁵⁷ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.196.

⁵⁸ Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s.22.

⁵⁹ Doko, *Allah' sız Ahlak Mümkün Mü?* s.13.

⁶⁰ Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, Ankara: Say Yayınları, 2. bs., 2015, s.98.

⁶¹ Canatan, *Ahlak Felsefesi*, s.33.

⁶² Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.35-36.

⁶³ Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s.109.

⁶⁴ Walter Sinnott-Armstrong, *Tanrısız Ahlak*, Ayrıntı Yayınları, 5. Basım, 2020, İstanbul, s.103.

Teolojik ahlaki yaklaşım açısından ahlaki bir niyetle girişilen bütün eylemler başından sonuna kadar Tanrı iradesi gözetilerek yapılmalıdır. Bu durum insanın kendisini sınırlandırması olarak anlaşılmayacağı gibi, aksine insanı diğer varlıklardan ayıracak bir irade ve güç sağlamaktadır.⁶⁵Teolojik yaklaşıma göre yaratıcı temelli bir ahlak zemininin oluşturulmamış olması durumunda, insan davranışları hiçbir bağlayıcılık taşımayarak, tamamen keyfi sebepler ve arzulara içkin bir şekilde ortaya atılmış bir yığın hareketten ileriye gidemeyecektir.⁶⁶

Yaşamı anlamlı ve mümkün kılacak bir dayanak noktası oluşturması bakımından⁶⁷ kutsal ve evrensel bir doktrin olarak düşünülen teolojik temelli ahlak yaklaşımı, ahlaki değerlerin türetildiği kaynak olarak ne insanı ne de başka bir referans noktasını kabul etmektedir. Bu doğrultuda teolojik ahlak, bütün ahlaki değerlerin Tanrısal veya mistik bir temele dayandırılması gerektiği argümanını savunarak, erdemli bir insan profilinin oluşturulabilmesi için yaratıcının buyruğuna itaati ön koşul olarak kabul etmektedir.⁶⁸

1.3. Etik

Etik sözcüğü Yunanca “*ethos*” kelimesinden türemekte ve “*alışkanlık, karakter, huy, mizaç*” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁹Etik kavramı İngilizce “*ethics*” sözcüğüne karşılığı olarak “*ahlak bilimi ve töre bilim*” anlamlarını taşımaktadır.⁷⁰Etik, felsefi bir disiplin olarak, felsefenin ahlaki değerler boyutunu oluşturan ve “*doğru yanlış, iyi-kötü*” kavramları üzerine tartışan bir disiplindir.⁷¹Bu bağlamda etik, ahlak felsefesi olarak adlandırılmaktadır.⁷²

Bilimin ve bilginin mahiyetini kendine araştırma konusunu edinen felsefe disiplini, çeşitli çalışma alanlarına ve alt başlıklara ayrılmaktadır. Bu doğrultuda varlık felsefesi olarak ontoloji, bilgi felsefesi olarak epistemoloji, fizik ötesi bilgi olarak metafizik ve ahlaki değerlerin mahiyetini ortaya koyması bakımından ise etik,

⁶⁵ Ayık, *Ahlak Sorunumuz*, s.83.

⁶⁶ Recep Kılıç, Mehmet Sait Rençber, *Din Felsefesi*, Ankara: Grafik Yayınları,2. bs., 2016, s. 185-186.

⁶⁷ Tuncay İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs., 2014, s.144.

⁶⁸ Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s.22.

⁶⁹ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.27.

⁷⁰ Bezmez, C.H. Brown, *Redhouse Büyük El Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce*, s. 141.

⁷¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say yayınları, 5. bs., 2015, s. 165-166.

⁷² Türkeri, *Etik Değerler Açısından Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*, s. 9.

felsefenin alt başlığını oluşturmaktadır.⁷³Böylelikle etik, ahlak felsefesi olması noktasında ahlaki doktrinler üzerine felsefe yapmak olarak da anlaşılabilir.⁷⁴Ahlak felsefesi, insan davranışlarının belirli bir keyfi ilişkiler yığınının olmadığına işaret ederek, bütünsel ve kapsayıcı bir ahlaki çerçeve oluşturma gayesi taşımaktadır.⁷⁵Etiğin bu yönü onun, ahlak normlarını belli bir ideolojiye yöneltmek gibi bir amacı olmadığını göstermekle birlikte, sonuç odaklı bir sistem olması bakımından evrensel bir yapı taşıdığına da işaret etmektedir.⁷⁶

Etiğin amacı yeni bir ahlak tayin etmek ve insanlara ortaya koyulan bu yeni ahlaki olguyu benimsetmeye çalışmak değil, aksine “*ahlak*” olarak tanımlanan değerler bütünüünün tahlilini yapmaktır.⁷⁷Ahlak felsefesi kişilere, ortaya koyulmuş olan normlar ve prensipler bakımından nasıl hareket etmesi gerektiği üzerine bir farkındalık kazandırmayı amaçlamaktadır.⁷⁸Kişi ilişkilerinden hareketle etik, neyin iyi neyin kötü olduğunu belirtmekten ziyade, bir şeyin iyi veya kötü olarak sınıflandırılmasının nasıl mümkün olabileceğinin yöntemini tayin etmeyi amaçlamaktadır.⁷⁹Bu noktadan hareketle etiğin temel amacının, kişinin nasıl davranması üzerine tutarlı içerikler sunmak olduğu söylenebilir.⁸⁰

Etiğin günümüzdeki yaklaşımları referans olarak değerlendirildiğinde birbirinden farklı kaynakların mevcut olduğu görülmektedir. Bu kaynaklar ahlakın kural koyucu yanına tekabül eden ‘teorik etik’, ahlaki davranışların kişi yaşamına etkisiyle ilgilenen ‘pratik etik’ ve kişi davranış ve ilkelerini belirlemekten ziyade etiğin nasıl bir zemine oturtulması gerektiğini tayin etmeyi amaç edinen metaetik şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁸¹Bu bağlamda birbirinde farklı yaklaşım çeşitleri barındırabilen etik, kişinin uygulamalı etkinlik alanını teorik bir inceleme içerisinde temellendirmeye çalışan felsefi sistem olarak anlaşılmaktadır.⁸²Etik, pratik yönüyle çeşitli değerler

⁷³ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.12.

⁷⁴ Türkeri, *Etik Değerler Açısından Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*, s.13.

⁷⁵ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.19.

⁷⁶ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.18.

⁷⁷ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.27.

⁷⁸ Canatan, *Ahlak Felsefesi*, s.15.

⁷⁹ Aristoteles, *Magna Moralia, Erdemler ve Kötü Huylar*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2. bs., Ağustos 2019, s.29.

⁸⁰ Osman Elmalı, *George Edward Moore’ da Etik*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 1. bs., Ocak 2007, s.56.

⁸¹ İoanna Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları,2.bs., 2020, s.33.

⁸² Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.27

tasnifi yapmakla yetinmeyerek, gereklilik arz etmesi noktasında, değerleri sistematik bir şekilde tekrardan incelemeyi konu edinmektedir.⁸³

Etik, felsefe disiplinin alt başlığı olması bakımından kollektif bir nizam içerisinde bulunan insanı konu edinerek, kişi eylemlerinin mahiyetini tahlil eden bir sistem olarak anlaşılmaktadır. Teorik ve pratik yönüyle değerlerin mahiyetini tayin etmeyi amaçlayan etik, hiç kimseye hazır bir şekilde tüketebileceği bir ahlak veya din buyurmamaktadır. Bu bağlamda etik, hangi referans noktası alınmış olunursa olunsun kişiler tarafından sergilenen davranış biçimlerinin tahlilini yapan bir sistem olarak anlaşılmaktadır.⁸⁴Böylelikle ahlak felsefesi davranış nizamının çerçevesini tayin eden bir disiplin olarak mevcudiyet kazanmaktadır.

1.4. Etiğin Kapsamı

1.4.1. İyi ve Kötünün Mahiyeti

Düşünce tarihi boyunca insanlar, bir davranışın mahiyetini temellendirirken iyi ve kötü kavramlarını önemli bir kriter olarak kabul etmiş ve bu kavramlara bağlı bir çok etik teoriler üretmiştir.⁸⁵Oluşturulan bu etik teorilerden biri de etiğin alt başlığını oluşturan, değerlerin mahiyetinin tartışıldığı, iyi ve kötü gibi kavramların içeriğini konu edinen “değerler felsefesi” dir.⁸⁶Ahlaki davranışların mahiyetini tartışması noktasında etik, insanın ahlaki değer üreten kısmını muhatap alarak, bir eylemin ahlaki ve gayriahlaki tasvir edilmesinin gerekçelerini ortaya koymaktadır.⁸⁷Ahlaki değerler bağlamında iyi kavramı, iyi bir arabayla iyi bir insan arasındaki farkta gözlenebilmektedir. Yani etik bağlamda ahlaki değerler, iyi bir araba veya iyi bir kalemler değil, iyinin atfedildiği insanla ilgilenmektedir.⁸⁸ Bu bağlamda etik, iyi-kötü veya doğru-yanlış gibi kavramların neleri ihtiva ettiği üzerinde durmaktadır.⁸⁹

İyi ve kötünün kaynağını ortaya koyması bakımından çeşitli yaklaşım tarzları benimsenmektedir. Bu noktadan hareketle iyi ve kötüye temel oluşturması noktasında

⁸³ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.21.

⁸⁴ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.20.

⁸⁵ Friedrich Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. bs., Ocak 2020, s.40; Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.43.

⁸⁶ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 8. bs., 2020, s.76.

⁸⁷ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.23.

⁸⁸ Pieper, *Etiğe Giriş*, s.139.

⁸⁹ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 3. bs., Ekim 2015, s.150.

üç yaklaşım tarzı öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım tarzları nesnel, öznel ve teolojik temelli yaklaşımlardır.

Nesnel yaklaşım, iyilik ve kötülük kavramının kişinin yüzleşmesi gereken bir yapı taşıdığını belirterek, her iki kavramın da birbirine içkin bir şekilde anlam kazandığını ifade etmektedir.⁹⁰ Yani iyilik ve kötülük kavramları ezelden beri süregelen birbirinin tamamlayıcısı olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda iyiliğin yokluğu kötülük olarak ifade edilirken, kötülüğün yokluğu ise iyilik olarak ifade edilmektedir.⁹¹

Kötülüğün veya iyiliğin doğuştan geldiğinin kabulü, her insanın yönelimsel bir itkiyle hareket ettiğine işaret etmektedir.⁹² Bu noktada birey, her bir yönelimde öteki değeri dışarıda bırakmaktadır.⁹³ Bireyin tek başına bir şeyi iyi veya kötü olarak var etmesi nesnelci yaklaşıma göre anlamsızdır. Çünkü birey kötülüğü ancak iyiliğin eksikliği olarak ortaya çıkarmaktadır. Doğal bir afetin kötülük olarak anlaşılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Doğal afetin kendisi başlı başına bir kötülük olarak anlaşılabilirken, doğanın nizamını tertip etmesi bakımından iyi bir sonuç doğurmaktadır. Böylece kötülük ve iyilik iç içe geçmiş bir bütünlük olarak ortaya çıkan genel geçer bir nesnelliğe temel oluşturmaktadır.⁹⁴ Bu bakımdan iyilik ve kötülüğü genel geçer bir zeminde temellendiren nesnel yaklaşım tarzı, bütün insanlığa indirgenmiş olarak ifade edilebilen iyi ve kötü kavramlarına ortak bir zemin tayin etmeyi amaçlamıştır.

İyilik ve kötülüğün nesnel olmasının kabulünün yanı sıra, bir de teolojik yani tanrı temelli bir yaklaşım içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirten ahlaki yaklaşımlar da mevcuttur. Bu görüşe göre Tanrı nihai referans noktası olarak insanlar için en makul ve iyi olanın kaynağı olmaktadır.⁹⁵ Teolojik noktadan hareket edilen iyi ve kötü kavramlarından iyinin en yüksek hali Tanrı'da mevcutken, kötülük ise ondan uzaklaşmayla ortaya çıkmaktadır.⁹⁶ Bu bağlamda bir şeyin kötü olmasının nedeni onun, Tanrı'dan uzak olarak oluş ve bozuluşa tabi olan alemde meydana gelmesinden

⁹⁰ Mehmet Uysal, *Düşüncenin Düşüncesi*, İstanbul: Zafer Matbaası, 2003, s.33.

⁹¹ Alain Badiou, *Etik, Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Metis Yayınları, 5. bs., Şubat 2019, s.66.

⁹² Baruch Spinoza, *Etika*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 4. bs., Haziran 2011, s.213.

⁹³ Attilâ Tokatlı, *Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel*, İstanbul: Sitare Yayınları, 1. bs., Şubat 2011, s.30.

⁹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. bs., Mart 2020, s.87.

⁹⁵ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2018, s.21.

⁹⁶ Spinoza, *Geometrik Düzendeki Tanıtlı Törebilim*, İstanbul: İdea Yayınevi, 4. bs., 2011, s.30.

kaynaklanmaktadır. Çünkü bu alemde her şey etkileşim içinde olduğu için kötülüğü potansiyel olarak kendinde barındırmaktadır. Oysa oluş ve bozuluşa konu olmayan Tanrısal alemde böyle bir durum söz konusu olmamaktadır. Tanrı, nizamın ve ölçünün en iyisini bildiğinden, O'na yaklaşmak iyiliğin merkezinde bulunmak anlamına gelmektedir.⁹⁷ Böylece iyi ve kötünün içeriğini belirleyen hususun Tanrı olması kaçınılmaz olmaktadır.

İyilik ve kötülük kavramlarına getirilen yaklaşımlar içerisinde nesnel ve teolojik yaklaşımın yanı sıra bir üçüncü yaklaşım şekli olarak göreceli yani rölatif yaklaşım şekli mevcuttur. İnsanlık tarihinden bu yana kötülüğün kişiden kişiye, durumdan duruma değişebileceğini belirten bu yaklaşım tarzına göre, iyi ve kötü dediğimiz şeyler tamamıyla rölatif kavramlardır. Yani bir şeyin iyi veya kötü olarak ifade edilmesi, önceden belirlenebilir ya da potansiyel olarak anlaşılabilir bir yapı taşımamaktadır.⁹⁸ Kişiler tarafından iyi veya kötü olarak konumlandırılan şeyler tamamıyla insanların keyfi ve menfi ifadelerinden kaynaklanmaktadır.⁹⁹ Bu sebeple öznel yaklaşım açısından bir şeyin değerinin anlaşılması için ortak bir zemin oluşturmaktan ziyade, birden fazla görüşün olduğu ve buna bağlı olarak birden fazla temelin olabileceğini kabul eden bir yaklaşım şeklini benimsemek öncel bir gereklilik olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁰

İnsan davranışlarını belirleme noktasında önemli bir kriter olarak ifade edilen iyi ve kötü kavramı, temellendirildiği konum bakımından birbirinden farklı şekillerde ifade edilmiştir. İyinin ve kötünün birbirinden farklı kaynaklardan beslenmiş olduğunun öne sürülmesinin bir sonucu olarak da bu kavramların öznel, nesnel ve teolojik temelli üç farklı değerlendirmesi mevcuttur. İnsan eylemlerinin hangi noktadan hareketle değerlendirildiğinin teminatı olan bu yaklaşım tarzlarının ortak gayesi, insan eylemlerini anlaşılabilir bir zeminde değerlendirmek ve yönlendirmek olmuştur.¹⁰¹ Bu bağlamda iyi ve kötü kavramları, kişi eylemlerinde belirleyici bir etken olması bakımından önemli bir yer tutmaktadır.

⁹⁷ Fatih Erdoğan, *İbn-i Sina Avicenna*, İstanbul: Mavi Çatı Yayınları, 2. bs., 2019, s.36.

⁹⁸ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Ankara: Dost Yayınevi, 2. bs., Ağustos 2015, s.127.

⁹⁹ Ebu Nasr El Farabi, *Es- Siyasetü'l Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcuat*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 1980, s.79.

¹⁰⁰ Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltmesi Üzerine İnceleme*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2.bs., 2017, s.42.

¹⁰¹ Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, s.49.

1.4.2. Özgürlük Kavramının Mahiyeti

Özgürlük, genel anlamda dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan bireyin kendi iradesi doğrultusunda hareket edebilme kabiliyeti olarak ifade edilmektedir.¹⁰²Tarih boyunca insanın özgür bir varlık olarak hareket etmesi, irade ile bağlantılı bir durum olarak ifade edilerek, kişinin özgür bir yapı taşımasının önemi üzerine durulmuştur.¹⁰³

Bir insanın ortaya koymuş olduğu eylemlere değer atfedilebilmesi durumu, kişinin özgür olması ve hiçbir baskı altında kalmadan kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesinin önkoşulu olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁴Zira bir insanın özgür olması, kişinin kendi varlığının inşasının önünü açması anlamına gelmektedir.¹⁰⁵Buna paralel olarak bir insanın özgür bir yapı taşıması, sorumluluklarının ve nasıl davranması gerektiğinin farkında olması şeklinde de anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Ahlak felsefesi, özgürlüğün nasıl şekillendiği ve özgürlükten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁰⁷Bu bakımdan etik bağlamda bir insan eyleminin kritiğinin yapılabilmesi için bireyin davranışlarında özgür olması, zorunlu bir koşul olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸ Zira bir bireyin ahlaki bir buyruk veya değer karşısında sorumluluk hissedebilmesi için öncelikle hür ve istekli olması gerekmektedir.¹⁰⁹

Ahlaki bir eylemin zorunlu olarak yapılması gerektiği ya da tamamen özgür bir şekilde yapılması gerektiği şeklindeki görüşler etik tarihinde önemli bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁰Ahlak felsefesi bağlamında birey, özgür olmadığı durumda ahlaki bir davranışta bulunamamaktadır.¹¹¹Zira kişiye özgür olmadığı takdirde ahlaki bir sorumluluk yüklemek anlamsız bir yaklaşım olmaktadır.¹¹²

¹⁰² Adam Kokesh, *Özgürlük*, Çev. Yeşim Tatlıhan Tuncel, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 1. .bs, Mart 2016, s.12.

¹⁰³ Zafer Iqbal, *Adalet İslami ve Batılı Perspektifler*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2. bs., Ocak 2021, s.17.

¹⁰⁴ Hegel, *Akıl Dediğimiz şey, Aforizmalar*, Ankara: Zeplin Yayınları, 1. bs., 2019, s.29.

¹⁰⁵ Yasemin Akış, *Soren Kierkegaard' da Kaygı Kavramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. bs., Şubat 2015, s.25.

¹⁰⁶ Frankl E. Viktor, *Psikoterapi ve Din*, Ankara: Say Yayınları, 1. bs., 2014, s.17.

¹⁰⁷ Kokesh, *Özgürlük*, s.12.

¹⁰⁸ Mehmet Münir Dedeoğlu, *Aşkın İsyanı*, Ankara: Altınpost Yayınları, 1. bs., 2012, s.63.

¹⁰⁹ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 3. bs., Ekim 2015, s.150.

¹¹⁰ M.M. Bahtin, *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2001, s.28.

¹¹¹ Abdulkadir Mahmutoğlu, "Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler", *Türk İdare Dergisi*, 81/463-464, (2019) ,s.240.

¹¹² Vehbi Hacıkadiroğlu, *Özgürlük Ahlakı*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1. bs., Mayıs 2002, s.8.

Ahlak felsefesi dahilinde “*istenç özgürlüğü*” biçiminde değerlendirilen özgürlük problemine, bir taraftan kişi eylemlerinin tamamıyla belirlenmiş olduğunu ifade eden determinist yaklaşım şekli mevcut iken, bir taraftan da insan eylemlerinin dış bir etken tarafından belirlenmediğini ve insanın kendi iradesi doğrultusunda hareket ettiğini ifade eden görüşler mevcuttur.¹¹³ Bu bağlamdan hareketle kişiler tarafından benimsenen davranışların önceden tayin edilmiş olması ve insanın yazgısının bu tayine göre hareket ettiği görüşü “*belirlenmiş istenç özgürlüğü*” olarak ifade edilirken, davranışların insan iradesine bağlı bir şekilde sergilenmiş olduğu durumu ise “*belirlenmemiş istenç özgürlüğü*” olarak ifade edilmiştir.¹¹⁴ Buna paralel olarak bir davranışın ahlaklı olarak değerlendirilmesinin koşulu, kişi tarafından ortaya konulan eylemin istençli bir şekilde meydana getirilmesine bağlıdır.¹¹⁵

Özgürlüğe dışarıdan bir müdahalenin olması kişinin iradesine olumsuz yönden etki ederek, kişinin oryaya koyduğu eylemin özgürce gerçekleşmesine engel oluşturmaktadır.¹¹⁶ Bu bağlamdan hareketle birey tarafından sergilenen davranışların “*istençli ve özgür*” olarak kabul edilmesinin koşulu, bireyin herhangi bir baskıya maruz kalmadan eylemde bulunabilmesi şeklide ifade edilmektedir.¹¹⁷ Bu bakımdan hangi amaçla ortaya koyulmuş olursa olsun, ahlaki tutum ve davranış sergilemeyi amaçlayan her birey iradeyi vazgeçilmez bir şekilde önkoşul olarak konumlandırmaktadır.

Ahlak felsefesi bağlamında bir kişinin ahlaki bir değer oluşturması noktasında özgürlük vazgeçilmez bir kriter olmaktadır. Özgür bir şekilde sergilenen davranışlar hiçbir baskıya uğramadan mevcudiyet kazanan davranışlar olduğundan, dışarıdan herhangi bir müdahaleyi kabul etmemektedir.¹¹⁸ Zira yükümlülüklerini kendine mal edemeyen bir birey gerçek anlamda özgür ve dolayısıyla ahlaki olarak kritize edilmemektedir.¹¹⁹ Bu bağlamda insan iradesini dışarıdan ve içeriden olacak şekilde konumlandıran etik yaklaşımlar mevcuttur. Buna mukabil bireyin ahlaki davranışlarından sorumlu tutulması noktasında özgürlük, belirlenmiş veya

¹¹³ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.100.

¹¹⁴ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.101.

¹¹⁵ Percy Bysshe Shelley, *Ateizmin Gerekliliği*, İstanbul: Sub Yayınları, 1. bs., 2019, s.3.

¹¹⁶ Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. bs., 2020, s.26.

¹¹⁷ Arthur Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, Çev. Ayşe Yıldırım, Ankara: Tutku Yayınevi, 1. bs., Mart 2018, s.97.

¹¹⁸ Albert Bayet, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, İstanbul: Broy Yayınları, 1. bs., s.6.

¹¹⁹ Halil Cibran, *Derin Akıl ve Derin Yürek*, İstanbul: Ezy yayıncılık, 2017, s.21.

belirlenmemiş istenç özgürlüğü şeklinde ifade edilmektedir. Bu noktada özgürlük, bireyin ahlaki bir tutum sergilemesinin kriterlerinden biri olması bakımından kişiye dışarıdan etki eden bir yapı içerisinde anlaşılabilirliği gibi, tamamen kişinin istencine bağlı bir şekilde gerçekleştirilen bir yapı olarak da anlaşılabilir.

1.4.3. Us Etiği

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel özelliklerinden biri aklını kapsamlı bir şekilde kullanabilmesi, yani düşünce üzerine düşünebilen bir yapı sergileyebilmesidir.¹²⁰ Yani insanın yaşamını idame ettirmesi, icatlar yapması ve gerçekleştirdiği bu eylemler üzerine çıkarımlar yapmasını sağlayan kudret akıl olarak ifade edilmektedir.¹²¹ Bu bağlamda akıllı bir varlık olarak insan, yaşamına etki eden olayları zihninde tutarak yeri geldiğinde açıklama ve anlamlandırma girişiminde bulunmaktadır.¹²²

Akıl yapısı gereği kişi eylemlerini yönlendiren bir etkiye sahip olmuştur.¹²³ Bu bağlamda birey, ahlaki bir davranış ortaya koyarken nasıl davranması gerektiği noktasında iradesi doğrultusunda ve bilinçli bir şekilde hareket etmeyi gaye edinmektedir.¹²⁴ Zira her birey, bilinçsizce ortaya koyduğu bir eylemin doğurduğu sonuçlar bakımından bilinçli bir değerlendirme yapmaya meyillidir.¹²⁵ Bu bağlamda akıl, ahlaki davranışların sonuçları bakımından anlamlı bir davranış sergileyip sergilemediğimiz noktasında gerekli tahlili yapmamızı sağlayan önemli bir etken olmaktadır.¹²⁶ Örneğin Eski Yunan öğretilerinde akıllı doğru kullanmanın ahlaklı bir birey olma sonucunu doğurduğu görüşü ortaya atılmıştır. Temsilciliğini Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi filozofların yaptığı bu görüşe göre bireyin ahlaklı olarak tanımlanması için akıl sahibi olması bir koşul olarak belirtilmiştir.¹²⁷ Görüldüğü üzere ahlak felsefesi bağlamında akıl ve ahlak yakın bir ilişki içerisinde. Buna paralel

¹²⁰ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.17.

¹²¹ Uysal *Düşüncenin Düşüncesi*, s.5.

¹²² Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Ankara: Dost Yayınevi, 2. bs., Ağustos 2015, s.114.

¹²³ Louis Millet, *Metafizik*, Ankara: Elis Yayınları, 1. bs., Mayıs 2004, s.80.

¹²⁴ Pyotr Kropotkin, *Anarşist Ahlak*, İstanbul: Kaos Yayınları, 3. bs., Kasım 2013, s.64.

¹²⁵ Takvan Soho, *Sarsılmaz Bilgelik'in Esrarengiz Anlatısı*, İstanbul: Ezer Yayıncılık, 1. bs., 2018, s.133.

¹²⁶ Türkeri, *Etik Değerler Açısından Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*, s.24.

¹²⁷ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.276.

olarak bilgi sferini genişleten bir insanın doğruyu yanlıştan ayırt etme noktasında daha temkinli ve makul hareketlerde bulunması beklenmektedir.¹²⁸

Aklın doğru ve yanlış tespit etme noktasındaki işlevi, ahlaki davranışlara önemli bir çerçeve oluşturmaktadır.¹²⁹Bu noktadan hareketle etik bir bilince sahip birey, bir davranış sergilerken en doğru eylemi ortaya koymayı amaçlayarak,¹³⁰ahlaki tutumlarında pozitif yönde bir değer oluşturabilmektedir.¹³¹Us etiği açısından kişinin aklını referans alarak sergilediği davranış kalıpları ahlaki bir yapıya sahip olmalıdır.¹³² Zira bize nasıl davranmamız gerektiği noktasında iyi ve kötünün kritiğini yapmanın olanağını aklımız sağlamaktadır.¹³³

Aklın referans alınarak gerçekleştirilen davranışlarda herhangi bir aşırılık olmaması noktasında birey,¹³⁴ahlaki önermeleri kendi iradesiyle belirleyebilmektedir.¹³⁵Bu durum ahlaki davranışların mahiyetini ortaya koyması bakımından, rasyonel davranışlar sergileyen kişilerin akıl ile ahlak paralelizmine göstermesi gereken öneme işaret etmektedir.

Us etiği bağlamında birey tarafından meydana getirilen davranış kalıplarının anlamlı ve istençli olmasının önemli bir koşulunu, kişinin akıl sahibi bir varlık olması oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bireyin ahlaklı olarak nitelendirilmesi bakımından bir kriter olarak kabul edilen aklın doğası,¹³⁶kullanım gayesinden hareketle kişiyi iyi veya kötü olarak tanımlanan davranış biçimlerine yönlendirebilmektedir.¹³⁷

1.4.4. Meta Etik

20. yüzyıldan itibaren etkili olan ve etik alanında önemli bir yer işgal eden kavramlardan biri de meta etikdir.¹³⁸Meta etik genel anlamıyla klasik etik üzerine

¹²⁸ Hacıkadıroğlu, *Özgürlük Ahlakı*, s.8.

¹²⁹ Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltmesi Üzerine İnceleme*, s.64.

¹³⁰ Bahtin, *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, s.26.

¹³¹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.38.

¹³² Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020, s.254.

¹³³ Mehmet Uysal, *Düşüncenin Düşüncesi*, İstanbul: Zafer Matbaası, 2003, s.126.

¹³⁴ Spinoza, *Geometrik Düzende Tanıtlı Törebilim*, İdea Yayınevi, 4. Baskı, 2011, İstanbul, s.58.

¹³⁵ Enis Doko, *Allah' sız Ahlak Mümkün Mü?* Alfa Yayınları, 1. Baskı, Kasım 2021, İstanbul, s.73.

¹³⁶ Mary Whiton Calkins, *İyi İnsan ve İyi Etiğe Giriş*, Cem Yayınevi, 1. Basım, İzmir, Nisan, 2021, s.31.

¹³⁷ Zygmunt Bauman, Leonidas Donskis, *Ahlaki Körkük Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi*, İstanbul: Çev, Akın Emre Pilgir, 1. bs., 2020, s.47.

¹³⁸ Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, s.10.

konusarak, ahlaka dair varlık kazanmış kavramları tasnif ve analiz etmeyi inceleme konusu edinen bir yapı taşımaktadır.¹³⁹

Meta etik etiğin, insan davranışlarını tayin edecek ilkeleri ortaya koymak yerine mevcut ahlaki öğretileri bilimsel bir şekilde araştırma konusu edinmesi gerektiği savından hareket etmektedir.¹⁴⁰ Normatif etikten farklı olarak meta etik insanın nasıl davranması gerektiği ya da neye göre hareket etmesi gerektiği noktasında herhangi bir öneri veya çözüm belirtmek yerine klasik etiğin ortaya koymuş olduğu ahlaki değerlerin statülerini belirlemektedir.¹⁴¹ Bu bağlamda meta etik yargılar, ikinci derece önermeler olarak kabul edilmektedir. Yani meta etik insan davranışlarıyla ilgilenmeyerek, insan davranışları sonucu ortaya atılan etik doktrinlerin bilimsel bir perspektiften değerlendirmesini yapmaktadır.¹⁴²

Meta etiğin gayesi mevcut ahlak öğretilerine bir yenisini eklemek veya insanları belirli bir davranış kalıbına göre hareket etmeye zorlamak değildir. Meta etiğin gayesi, ahlak dilinin çözümlenmesini yapmaktır.¹⁴³ Bu bağlamda meta etik klasik etiğe bir yönüyle alternatif oluştururken bir diğer yönüyle de ortaya atılmış ahlaki ilkelerin incelemesini yaparak oluşabilecek bulanıklığın önüne geçmeyi gaye edinmektedir.¹⁴⁴

Meta etik klasik etik anlayışından farklı olarak geçmişten günümüze kadar varlık kazanmış olan ahlak kurallarının tahlilini yaparak, kavramsal bir çözümlenme arayışına giren bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵ Bu noktada meta etik, bireyler tarafından ortaya koyulmuş olan bir eylemin içeriğinden ziyade bu eylemlerin çözümlenmesiyle ilgilenen bir yapı olarak anlaşılmaktadır.

¹³⁹ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.27-28.

¹⁴⁰ Elmalı, *George Edward Moore'da Etik*, s.53.

¹⁴¹ Recep Kılıç, Mehmet Sait Rençber, *Din Felsefesi*, Ankara. Grafik Yayınları, 2. bs., 2016, s.182.

¹⁴² Pieper, *Etiğe Giriş*, s.81.

¹⁴³ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.178.

¹⁴⁴ Mehmet Türkeri, *Etik Kuramları*, İstanbul: Lotus Yayınları, 1.bs., 2009, s.140.

¹⁴⁵ Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s.13-14.

1.5. Etik Ahlak İlişkisi

Etik, felsefenin bir alt başlığı olması bakımından eleştirel bir yapı barındırarak ahlaki değerlerin temellendirilmesi noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada ahlak ile etik arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir.¹⁴⁶

Kişinin gündelik hayatta sergilediği davranış kalıplarının belirli bir değer oluşturması ahlaki davranışlar olarak ifade edilirken, sergilenen bu davranışların hangi kritere göre değer oluşturduğunun belirlemesini gaye edinen disiplin ise etik olmuştur.¹⁴⁷ Bu bağlamda ahlak yargılarının nasıl olması gerektiğinin belirlenmesi noktasında etik ile ahlak arasındaki ilişki önemli bir yer tutmaktadır.¹⁴⁸

Etik ve ahlak birbirini tamamlayan iki sistem olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda her ahlakın bir etik çerçeveye, her etiğin ise bir ahlak içeriğine sahip olduğu bilinmektedir. Etik ve ahlak arasındaki benzerlikler, ahlaktan bağımsız etik bir kuramın olamayacağını göstermektedir.¹⁴⁹ Etik ile ahlak arasındaki ilişkiye işaret eden önemli bir diğer husus her iki disiplinin de ortak bir ideali araştırma konusu edinmiş olması olmuştur. Yani gerek etik gerekse de ahlak en iyi ideali ortaya koyma noktasında benzerlik göstermektedir.¹⁵⁰

Ahlak ve etik felsefesinin tarihinin paralellik göstermesi, gerek ahlakın gerekse de etiğin aynı kaynaktan beslendiğine işaret etmektedir.¹⁵¹ Bu bağlamdan hareketle kişinin yaşamı boyunca ortaya koymuş olduğu eylemlerin çeşitli ahlaki doktrinlerce belirlenmesi ahlakın pratik yönüne işaret ederken, bu eylemlerin nasıl olması gerektiğinin tahlilinin yapılması ise etiğe yani ahlakın teorik yönüne işaret etmektedir.¹⁵² Etik ve ahlak benzerliğinin bir diğer noktası da istisnai durumlar haricinde her iki disiplininde evrensel olanı ortaya koyma çabası taşımasıdır.¹⁵³

Gündelik hayatta ve akademik dilde genel olarak birbirinin yerine kullanılan etik ve ahlak arasında çeşitli benzerliklerin olmasının yanı sıra bu iki kavramın

¹⁴⁶ Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, s.12.

¹⁴⁷ Hacıkadiroğlu, *Özgürlük Ahlakı*, s.42.

¹⁴⁸ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020, s.17.

¹⁴⁹ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.182.

¹⁵⁰ Topçu, *Ahlak*, s.152.

¹⁵¹ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s.541.

¹⁵² Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.18.

¹⁵³ Türkeri, *Etik Kuramları*, s.63-64.

birbirinden farklılık arz eden yönleri de bulunmaktadır.¹⁵⁴Bu bakımdan gerek etik gerekse ahlakın birbirinin yerine kullanılmasının alışkanlık haline getirilmesi, iki kavramın neleri ihtiva ettiği noktasında kişilerin ket vurmasına sebebiyet vermektedir.¹⁵⁵ Bu durumun sebebi ise etiğin, ahlaka teorik bir çerçeve oluşturmak dışında herhangi bir amaç taşımamasına karşın, ahlak ile aynı içeriğe sahip bir disiplin olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁶

Ahlak etikten farklı olarak buyurucu ve kural belirleyici bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda ahlak normatif bir yapı barındırırken, etik eleştirel bir yapı taşımaktadır.¹⁵⁷Ahlak kişiye buyurduğu eylemlerin pratik karşılığını beklerken, etik, kişiler tarafından sergilenen davranış kalıplarının teorik yönüyle ilgilenmektedir.¹⁵⁸ Etik ve ahlak arasındaki en belirgin farklılardan biri de iyi ve kötünün tanımlanmasında yatmaktadır. Etik yaklaşımda bir şeyin iyi ve kötü olarak belirlenmesinde izlenen düsturların ne olduğu incelenirken, ahlaki yaklaşım tarzına göre ise ahlakın belirttiği iyi ve kötüye göre hareket etmek yeterli olmaktadır.¹⁵⁹

Netice itibarıyla etik, dolaysız bir kesinlikten hareket eden bir sistem olarak anlaşılırken,¹⁶⁰ahlaki değerler ise kişinin gündelik hayatta ortaya koyduğu davranışlar şeklinde ifade edilmektedir.¹⁶¹Bu bağlamda etik ve ahlak birbirine yardımcı kaynaklar olarak biri teorik çerçeveyi, biri pratik yönü işaret eden iki sistem şeklinde anlaşılmaktadır.

¹⁵⁴ Mahmutoglu, “*Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler*”, s.225.

¹⁵⁵ Mahmutoglu, *Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler*, s.226.

¹⁵⁶ Canatan, *Ahlak Felsefesi*, s.16.

¹⁵⁷ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.178-179.

¹⁵⁸ Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, s.18.

¹⁵⁹ Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, s.12.

¹⁶⁰ Alain Badiou, *Etik, Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Metis Yayınları, 5. bs., Şubat 2019, s.18.

¹⁶¹ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları, 22. bs., , Ağustos, 2015, s.179.

2. ETİK AÇIDAN ÖNEMLİ AHLAK DOKTRİNLERİ

Etik tarihinde ahlak üzerine konuşulmak üzere birtakım sistemler ortaya atılmıştır. Bu sistemler eudamonist ahlak öğretisi, deontolojik ahlak öğretisi, utilitarist ahlak öğretisi ve bu öğretilerin alt paydaşları şeklinde kategorize edilmektedir. Nitekim kişinin sergileyeceği davranışlara etki eden tutumları belirleyen bu ahlak doktrinleri, pratik yaşamı temellendiren teorik çerçeveler olarak tarihsel vetire içerisinde yer edinmişlerdir. Bu bakımdan etik tarihinde önemli bir yere sahip olan bu yaklaşımlar, birbirine paralellik gösteren yapılar barındırabildiği gibi birbirinden ayrılan noktalara da sahip olmuştur.

2.1. Eudaimonist Ahlak Öğretisi

2.1.1. Presokratik Ahlak

Düşünce tarihine bakıldığında ahlak ile alakalı ortaya koyulan ilk düşünsel faaliyetlerin Pythagoras'a ait olduğu görülmektedir. Pythagoras kurmuş olduğu sayılar sisteminde erdem çeşitlerini, sayıların birbiriyle kurduğu ilişkilerin sonucu itibarıyla ortaya çıkan sembollerin birer izdüşümü şeklinde ifade etmiştir.¹⁶²Bu durumun yanı sıra Antikitede ortaya koyulmuş ahlak prensiplerinin hepsi birbirinden farklı yollar üzerinden hareket etmiş olsa da varılmak istenen hedef bakımından mutluluk, ulaşılması gereken bir amaç olarak konumlandırılmıştır. “*eudaimonia*” yani mutluluk olarak tanımlanan bu öğretiyi benimseyen düşünürler ise “*eudaimonistler*” şeklinde kategorize edilmiştir.¹⁶³

Ahlakın belirli düşünürler ekseninde temellendirilmiş varsayılmasının altında yatan yeter sebep, ahlaka referans oluşturan prensiplerin ilk defa bu düşünürlerce sistemli bir şekilde yazılı veya yazılı olmasa da bir sonraki nesle aktarılabilir bir şekilde söylemsel olarak ifade edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda presokratik dönem ahlak anlayışının öncüsü sayılan Demokritos örnek olarak verilebilir. Nitekim Demokritos bireyin ahlaklı olma durumunu ruhun iyi olmasına

¹⁶² Aristoteles, *Magna Moralia, Erdemler ve Kötü Huylar*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2. bs., Ağustos 2019, s.11.

¹⁶³ Osman Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Grius Yayınevi, 1. bs., Mart 2021, s.15.

bağlamıştır. Demokritos' un ahlak ile ruhu ilişkilendirmesinin altında kişinin olaylar karşısında hissettiği hazlar ve acıların, ruhta bıraktığı etkiler önemli bir konuma sahip olmuştur.¹⁶⁴ Demokritos' a göre insanın yaşamdaki gayesi, ruhun kendi huzuruna kavuşması ve mutluluğa ulaşması olduğu için...¹⁶⁵ mutlak iyi olarak tanımlan eylemler ile görelî iyi olarak tanımlanan eylemler birbirinden ayırt edilmelidir. Bu noktadan hareketle görelî iyi olan eylemler bireyin maddî yönüne karşılık gelirken, mutlak iyi olan eylemler ise ruhun kendisini mistik bir tavır içerisinde ve iyi bir pozisyonda bulmasında yatmaktadır.¹⁶⁶ Demokritos' un mutluluğun var olan mutlak bir iyiden doğması gerektiğine yapmış olduğu vurgu, benimsediği ahlak öğretisini maddeden doğan bir temele oturtmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Zira Demokritos'un varlık öğretisi maddî unsurlar üzerine temellendirildiği için, ahlak öğretisi de tıpkı varlık öğretisi gibi belirli bir maddî unsurun varlığını gerekli kılmıştır.

Presokratik dönem içerisinde ahlak problemine en spesifik yaklaşım tarzı sofistler tarafından getirilmiştir. Zira presokratik dönem içerisinde ahlakın genel tanımlardan ziyade bir problem olarak tartışılması sofistler aracılığıyla mümkün hale gelmiştir.¹⁶⁷ Sofistlerin bilgiye karşı olan şüphelerinin bir sonucu olarak benimsemiş oldukları rölativist (görelî) bilgi anlayışı, mevcut ahlaki doktrinler içerisinde geçerliliğini koruyarak, rölativist ahlak anlayışının temelini oluşturmaya öncülük etmiştir.¹⁶⁸ Bu noktadan hareketle sofistler, herkes için geçerli olabilecek ortak bir değerînin mevcut olmadığını ifade ederek, ahlaki göreciliğin ilk temsilcileri olarak kabul edilmişlerdir. Ahlaki eylemlerin tıpkı bilgi gibi nesnel bir genel geçerliliğe sahip olamayacağını ifade eden sofistler, "iyi" veya "kötü" olarak konumlandırılan davranış kalıplarının kişiden kişiye değişmesi sebebiyle, evrensel bir ahlaki düstur benimsemenin anlamsız olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁹ Bu bakımdan sofistlere göre örneğin genel bir adalet kavramını veya adalet ilkesini benimsemek yerine, belirli bir bölgenin adalet ilkesini benimsemek ve benimsenen bu ilkeler üzerinden durumun gerektirdiği şartlar ölçütünde hareket etmek en ideal davranış şekli olarak kabul

¹⁶⁴ Coşkun Can Aktan, "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş", Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi 1/ 1, (2009), s.43.

¹⁶⁵ Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s.16.

¹⁶⁶ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Yayınları, 27. bs., , Eylül 2015, s.37.

¹⁶⁷ Mehmet Türkeri, "Din Felsefesi Tarihinde Etik Sorunu", *DEÜİFD*, 30/1 (2009), s.39.

¹⁶⁸ Vehbi Hacıkadiroğlu, *İnançtan Bilgiye*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2.bs., Temmuz 2002, s.32.

¹⁶⁹ Doğan Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2. bs, Kasım 2015, s.23.

edilmiştir.¹⁷⁰ Sofistlerin ortaya koymak istediği ahlaki yaklaşım, insanlar tarafından ortaya koyulan değerlerin herhangi bir anlam ifade ettiği veya etmediği şeklinde bir yaklaşım olmayıp, bu değerlerin duruma, kişiye ve zamana göre değişkenlik gösterebileceği düsturu üzerine olmuştur. Zira sofist Protagoras ortaya koyulmuş her eylemin ölçütünün insan olduğuna işaret ederek belirli bir temel üzerine oturtulmuş ve bütün insanlık için aynı sonucu verecek herhangi bir ahlaki ilkenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir.¹⁷¹

Sonuç olarak sofistler tarafından benimsenen bilgi anlayışı bir örüntü oluşturarak bilginin ve bilgiden doğan ahlaki prensiplerin kişiden kişiye değişen bir sistem olarak anlaşılmasının önünü açmıştır.¹⁷² Bu bağlamda Protagoras'ın, insanı, ortaya koymuş olduğu bütün eylemlerin tek ölçütü olarak merkeze almış olması, ahlakın evrensel bir zeminden ziyade görelî bir zemine oturtulması hususunda önemli bir ölçüt olmuştur.¹⁷³

1.1.1. Sokrates Ahlakı

Ahlak felsefesinin sistematik bir disiplin olarak değerlendirilmesi noktasındaki ilk müsebbip Sokrates olarak ifade edilmektedir.¹⁷⁴ Sofistlerin ahlaki felsefi bir problem haline getirmesine paralel olarak Sokrates'te ahlakın tutarlı bir şekilde sorgulamasını yaparak, ahlaki faaliyetlerin sistemleştirilmesine öncülük etmiştir.¹⁷⁵ Bu bakımdan Sokrates' in ortaya koymuş olduğu ahlak telakkisi, mevcut kişi sayısı ölçeğinde çokluk barındıran bir yapı taşımaktan ziyade, herkes tarafından benimsenebilen evrensel bir yapı barındırmaktadır. Yani Sokrates' e göre ahlak, evrensel bir zemine oturtulabilen ve muhatabı olduğu her insan için aynı yaptırıma sahip yegâne bir "öz" olmaktadır.¹⁷⁶

Sokrates'in ahlak öğretisi epistemolojisiyle (bilgi felsefesiyle) paralellik gösteren bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda Sokrates'e göre tıpkı bilginin

¹⁷⁰ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s.290.

¹⁷¹ Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2. bs., Ekim 2018, s.4.

¹⁷² Aristoteles, *Metafizik*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. bs., Ocak 2016, s.150.

¹⁷³ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s.4.

¹⁷⁴ Ahmet Cevizci, *Etik Ahlak Felsefesi*, Ankara: Say Yayınları, 2. bs., 2015, s.26.

¹⁷⁵ Türkeri, "Din Felsefesi Tarihinde Etik Sorunu," s.39.

¹⁷⁶ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.24.

konusu olan doğru ve yanlış gibi, ahlakın konusu olan iyi ve kötü kavramları da birer değer olmak bakımından kritize edilebilmektedir.¹⁷⁷Sokrates'in, ahlakı bir bilgi sferi olarak görmesinin sonucu olarak 'erdemın bir bilgi olduğu ve öğretilebileceği' ve 'kimsenin bilerek kötülük yapmayacağı' görüşü Sokrates'in ahlak öğretisinde birbirini tamamlayan iki bileşen olarak anlam kazanmaktadır.¹⁷⁸Bu noktadan hareketle Sokrates için bir kişinin erdemli bir eylemde bulunmuş olması, kişinin kendi cehaletinin farkına vararak doğru bilgiye ulaşması anlamına gelmektedir.¹⁷⁹Sokrates'in, erdemi bilgiye bağlamasındaki en önemli etken, tıpkı matematiksel işlemler gibi doğru bilginin de kişiyi doğru sonuca götürebileceği görüşü olmuştur.¹⁸⁰Bu bakımdan Sokrates'e göre erdemsiz biriyle karşılaştığımız zaman aslında bu kişinin bilgisiz ve cahil biri olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Çünkü Sokrates'e göre kişiler tarafından ortaya koyulan davranış şekillerinin kötü bir sonuç doğurmasının altında yatan tek neden kişinin bilgisizliği olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan Sokrates'in ahlak öğretisini göre yanlış davranış kalıpları sergilemeyi benimsemiş kişi, doğru bir yönlendirme ve uygun bir akıl yürütme yaptığı taktirde, kendisini kötülük yapmaktan alıkoyacak sebepler bütününe ulaşacaktır.¹⁸¹

Sokrates bilginin doğru kullanılması ve kişinin aldığı eğitimin düzgün bir şekilde işlenmesi sonucunda herkesin ahlaklı olabileceğini belirterek evrensel bir ahlak tasavvuru oluşturmayı gaye edinmiştir. Bu yönüyle Sokrates, sofistlerden farklı bir yol benimseyerek, kişiden kişiye farklılık gösterecek bir ahlak sisteminin hatalar barındırdığını öne sürmüştür. Zira Sokrates'e göre ahlaki eylemler tıpkı matematik kesinlikler gibi, herkes için aynı sonucu veren değerler bütünü olarak anlaşılmalıdır. Kişiler tarafından ortaya koyulan davranışların belirli bir değer oluşturması ise kişilerin erdemli davranışlar sergilemesiyle mümkün hale gelmektedir. Çünkü Sokrates açısından bir kişi yaşamı boyunca erdemli davranışlar sergilediği taktirde değerli bir davranışta bulunmuş olacağı için, kişi kendisine hedef olarak belirlemiş olduğu mutluluğa ulaşmanın yolunu elde etmiş olacaktır. Anlaşıldığı üzere Sokrates'in ahlak sistemi bilginin doğru bir biçimde kullanılması sonucu erdemli davranışların

¹⁷⁷ Abdulkadir Mahmutoğlu, "Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler", Türk İdare Dergisi, 81/ 463-464, (2019), s.230.

¹⁷⁸ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları, 22. bs., Ağustos, 2015, s.198.

¹⁷⁹ Yaşar Şahin Anıl, Şasev Özbek, *Konfüçyüs*, Kastan Yayinevi, Birinci Baskı, Mayıs 2007, İstanbul, s.106.

¹⁸⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Yayınları, 27. Basım, İstanbul, Eylül 2015, s.46.

¹⁸¹ Osman Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, Grius Yayinevi, 1. Basım, Mart 2021, İstanbul, s.19.

sergilenmesi olup, kişinin bu erdemli davranışları pratik hayata uygulayarak mutluluğa ulaşması şeklinde formüle edilmektedir.

"Kendini bil" buyruğunu ahlak felsefesinin temelinde oturtan Sokrates,¹⁸²kimsenin bilerek kötü bir eylemde bulunmayacağını belirterek, ahlakın temellendirilmesi noktasında müstakil bir paradigma ortaya koymuştur. Bu bağlamda bilgi ve ahlak arasında sıkı bir ilişki sarmalı olduğunu belirten Sokrates, evrensel bir ahlak sisteminin varlığını benimsemiştir.¹⁸³

2.1.2. Platon Ahlakı

Antikitenin en önemli simalarından biri olarak Platon'un ortaya koymuş olduğu ahlak sistemi üzerinde, hocası Sokrates'in etkisi görülmektedir. Zira Platon'da tıpkı Sokrates gibi evrensel bir ahlak sistemi tasavvur ederek idealar, üzerine kurulu bir ahlak doktrini ortaya koymuştur.¹⁸⁴Platon, ideaların mutlak bir realite taşıdığına işaret ederek her kavramın bir ideaya sahip olduğunu belirtmiştir. Platon, yaşamın gayesini temellendirme noktasında insanın rasyonel tarafını muhatap alarak, ideal olanı yakalamanın yaşamın en yüksek değeri ve ereği olduğuna işaret etmektedir.¹⁸⁵Bu yönüyle ahlakın konusu olarak "iyilik" kavramı da diğer kavramlar gibi şüpheye mahal bırakmayacak hakikate sahip bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸⁶

Platon her insanın yaşamında bir gayeye sahip olması gerektiğini belirterek, bu gayeyi kişinin mutluluğa ulaşması olarak ifade etmiştir. Zira Platon'un sisteminde temeli erdem, ölçüsü bilgi ve sonucu mutluluk olan bir yaşam, ideal hayatın kendisini oluşturmaktadır.¹⁸⁷Platon'un sisteminde nihai gayesi mutluluğa ulaşmak olan insan, erdemli davranışlarda bulunarak bu amacına ulaşmanın olanağını oluşturmaktadır. Yani mutlu bir yaşamın anahtarı olarak erdemli davranışlarda bulunmak ve bu erdemleri bilginin malzemesi yaparak ortaya koymak gerekmektedir. Kimsenin bilerek kötülük yapmayacağı hususunda hocası Sokrates'i takip eden Platon, bir kişinin kötü

¹⁸² Blavatsky,H.P, *Teosofi Nedir?*, Ganzer Kitap Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, Mayıs, 2021, s.27.

¹⁸³ Friedrich Nietzsche, *İyi ve Kötünün Ötesinde*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. bs., Ocak 2020, s.103.

¹⁸⁴ Şamil S. Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, Ankara: Etkin Yayınları, 1.bs., Ekim 2013, s.64-65.

¹⁸⁵ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.66.

¹⁸⁶ Nurettin Topçu, *Ahlak*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 11. bs., Haziran 2017, s.16.

¹⁸⁷ Platon, *Euthyphron, (Dün Üzerine) Kriton, (Görev Üzerine)*, Kapra Yayınları, Çev, Şeyma Göktepe, 1. bs., Mayıs 2021, s.4.

bir eylemde bulunmasını bilginin yanlış kullanılmış olmasına bağlamıştır. Yani Platon açısından kötü olarak bilinen bir eylemin meydana getirilmiş olması, o eylemin bilgisiz biri tarafından sergilendiği anlamına gelmektedir. Çünkü Platon'a göre bir kişinin kötülüğü bilerek istemesi mümkün değildir. Buna mukabil kötü bir eylemde bulunmuş bir kişi, bilgiyi elde edememiş veya elde ettiği bilgiyi yanlış yönde kullanmış bir kişi olarak ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak idealar aleminin yansıması olan görünüşler dünyasında insanlar, bilgiye dair uygun metotlar kullanarak erdemli ve ahlaki davranışlarda bulunmanın olanağını elde edebilmektedir.

Platon'da bilgili olmak erdemli olmakla aynı anlamı taşıdığı için, insanların ahlaki bir yapı taşıyan varlıklar olarak anlaşılması gerekmektedir. İnsanlar tarafından benimsenen davranış çeşitlerinin ahlaki bir yapı taşıyor olması, bireylere mutluluk temin eden bir durum oluşturmaktadır. Yani Platon'un ahlak öğretisinde insan mutluluğu, bireysel bir şekilde hareket ederek elde edebilmektedir. Ancak bireysel anlamda kendi mutluluğunu yakalayan insan, elde etmiş olduğu bu mutluluğu sürdürülebilir bir yapıya dönüştürebilmek adına belirli bir erkeğe bağlı olmalıdır ki bu erkeğe Platon'a göre devlettir. Platon devleti mutluluğu temin edecek bir yapı içinde düşünerek, tasarlamış olduğu ideal sisteminde devleti üç ana sınıfa ve dört büyük erdeme muhatap kılmıştır. Erdemler bilgelik, ölçülülük, cesaret ve adalet olarak isimlendirirken, sınıflar ise yöneticiler, koruyucular ve üreticiler olarak isimlendirilmiştir. Bu bakımdan Platon bilgeliği yöneticilere, cesareti koruyuculara, ölçülülüğü üreticilere verirken, ana erdem olarak gördüğü adalet erdemini ise bütün bu hiyerarşinin düzenleyicisi şeklinde tasavvur etmiştir.¹⁸⁸Platon kişilerin yönetimini belirli bir erkeğe bırakarak, bireyin kendi başına muhafaza etmek zorunda olduğu mutluluğu güvence altına almayı amaçlamış ve bütün toplumu kuşatan bir mutluluk modeli oluşturmayı gaye edinmiştir. Görüldüğü üzere Platon'un ortaya koymuş olduğu devlet arketipinde ahlak bilgisiyle, bilgi de idealara ulaşmayla mümkün hale gelmektedir.¹⁸⁹ Zira Platon ahlak ve bilgi arasında tam bir paralellik olduğuna işaret ederek, mutlu bir yaşamın teminatı noktasında uygun paradigmayı tayin etmeyi amaçlamıştır.

¹⁸⁸ Arslan Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*, Ankara:Nobel Akademik Yayınları, 2014, s.5.

¹⁸⁹ Jung Gustav Carl, *Dört Arketip*, İstanbul: Olympia Yayınları, 2016, s.7.

Platon'un, ahlak felsefesi noktasında ortaya koymuş olduğu görüşlerin ahlak-bilgi-idea çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Platon'un ideaların önceden bu dünyaya geldiği ve bu sebeple her şeyin hatırlamadan ibaret olduğunu belirtmesi, kişinin bilgilendikçe ahlaki eylemlere de ulaşacağına işaret etmektedir.¹⁹⁰ Bu bağlamda Platon, ideaları birer referans noktası olarak göstererek, kişiyi akıl yoluyla vardırırmak istediği bir evren hiyerarşisi tasarlamıştır.¹⁹¹ Zira insanın ulaşılması gereken bir hedef olarak gördüğü mutluluk, geçiciler dünyasından sıyrılarak erdemli davranışlarda bulunmasıyla mümkün olduğu için, idealar âlemine ulaşmasının yolu da bu noktadan geçmektedir.¹⁹²

2.1.3. Aristoteles Ahlakı

Aristoteles'in etik anlayışı “insan için iyi olanın” ne olduğunun sorgulanmasından geçmektedir.¹⁹³ Aristoteles mutluluğun tesadüfler sonucu elde edilebilecek bir saadet olmadığını belirterek,¹⁹⁴ bu mutluluğu insan yaşamının merkezine yerleştirmiştir. Aristoteles'e göre mutluluk kendisi için istenen bir şey olmalıdır. Yani insan mutluluğu bir araç olarak görmekten ziyade, insan hayatının merkezine oturtulmuş bir amaç olarak görmelidir.¹⁹⁵ Bu bağlamda ortaya koymuş olduğu davranış kalıplarını belirli bir gayeden hareketle gerçekleştiren insanlar, bu davranışların iyi bir sonuç doğurmasıyla mutluluğu yakalayacak ve kendi yaşamlarında pozitif bir etki yaratacak davranış kalıbı sergilemiş olacaktır.¹⁹⁶ Aristoteles felsefesinde ahlaki eylemlerin merkezinde bulunan mutluluk, iyi bir yaşamın kriteri olarak tanımlanırken kişinin iyiliğe ulaşmasının yolu ise erdemlere uygun davranışta bulunmaktan geçmektedir. Bu sebeple Aristoteles'in ahlak

¹⁹⁰ Millet, *Metafizik*, s.73.

¹⁹¹ Albert Bayet, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, İstanbul: Broy Yayınları, 1. bs., s.13.

¹⁹² Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 4. bs., Temmuz 2017, s.179.

¹⁹³ Mehmet Türkeri, *Etik Kuramları*, İstanbul: Lotus Yayınları, 1.bs., 2009, s.25.

¹⁹⁴ Hakan Hemişinli, Yunus Kaplan, *İslam düşüncesinde kötülük sorunu ve Teodise I*, Ankara: Elis Yayınları, 1. bs., Mayıs 2021, s.346.

¹⁹⁵ Arslan Topakkaya, *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*, Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2014, s.99-100.

¹⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi, Tenzibu'l- Ahlak*, Çev. Abdülkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 3. bs., Şubat 2017, s.97.

anlayışı açısından mutluluğu elde etmek için erdemlerin mahiyetini kavramak önemli bir yere sahip olmuştur.¹⁹⁷

Aristoteles mutluluğu, kişinin erdeme uygun davranışlar sergileyerek elde edebileceği bir cevher olarak konumlandırmıştır.¹⁹⁸ Nitekim ona göre mutluluk, içinde erdemin de olduğu bir keyif halidir.¹⁹⁹ Bu bakımdan erdemlerin kendisini düşünce ve karakter erdemleri şeklinde iki ana gruba ayırmıştır. Düşünce erdemleri büyük bir uğraş gerektiren ve bilgelik isteyen bir sürecin sonunda oluşturulan erdem türüne girerken, karakter erdemleri ise tıpkı bir zanaatçı misali, aynı türden davranış kalıplarını benimseyerek oluşturulan erdemler şeklinde ifade edilmiştir.²⁰⁰ Aristoteles'in, erdemlere çizilmesi gereken paradigmayı belirlerken önemli kriterlerinden biri de ortaya koyulmak istenen davranış türünün bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yapılıp yapılmadığının belirlenmesi olmuştur.²⁰¹ Zira Aristoteles bir davranışın erdemli olarak nitelendirilmesinin ön koşulu olarak davranışı gerçekleştiren kişinin akıl sahibi ve özerk bir birey olması gerektiğini belirterek akli ve özerkliği, kurmuş olduğu ahlak öğretisinin merkezine almıştır. Bu bakımdan örneğin akli ehliyete sahip olmayan birinin ortaya koymuş olduğu davranışlar Aristoteles'e göre ahlak kritiğinden geçirilemez. Buna mukabil çocuklar da ortaya koydukları eylemler bakımından ahlaki bir sorumluluğun yüklenemediği türden kişiler olup, ahlak kritiğinden geçirilememektedir. Çünkü Aristoteles açısından bir eylemin özgür bir şekilde ve istenerek yapılması, çocuklarda pek rastlanır bir tutum olarak görülmemektedir. Böylelikle erdemlerin muhatabını da belirlemiş olan Aristoteles, daha sonrasında erdemlerin ölçütünün nasıl belirlenmesi gerektiği hususuna geçmektedir.²⁰²

Aristoteles erdemleri biri fazlalık diğeri eksiklik olmak üzere iki aşırı uçtan kaçınma biçimi olarak ifade etmektedir.²⁰³ Ancak bu iki uçtan kaçma prensibi mutlak bir prensip olmaktan ziyade, duruma ve koşula göre değişkenlik gösterebilen kısmi

¹⁹⁷ Aristoteles, *Magna Moralia, Erdemler ve Kötü Huylar*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2. bs., Ağustos 2019, s.23.

¹⁹⁸ Aristoteles, *Eudemos' a Etik*, Çev., Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., 2020, s.23.

¹⁹⁹ Aristoteles, *Retorik*, s. 40.

²⁰⁰ Aristoteles, *Nikomakos' a Etik*, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2020, s.40.

²⁰¹ Nurten Gökalp, *İnsan Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2. bs., Ekim 2018, s.17.

²⁰² Aristoteles, *Nikomakos' a Etik*, s.49.

²⁰³ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 4. bs., Nisan (2017), s.678.

rölativist bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir.²⁰⁴ Aristoteles'in sisteminin merkezine aldığı bu akılsal orta yolu, "kâfi orta yol" olarak da bilinmektedir. Kâfi orta yol, yapılması gerektiği kadarını yaparak uçlardan sakınmanın formülasyonu şeklinde anlaşılmaktadır.²⁰⁵ Bu bağlamda Aristoteles'in tasavvur ettiği orta, herkes için aynı sonucu veren mutlak bir orta olma durumu olmayıp, barındırdığı cevher ve potansiyele bağlı olarak kişiden kişiye değişen bir orta yol öğretisidir. Bu yönüyle Aristoteles'in altın ortası, bir taraftan kişinin yapması gereken davranışları gösterirken, diğer taraftan da ortaya koyulan davranışların ne tür fazlalıklardan kaçınılarak elde edilebileceğinin tahlilini içermektedir.

Aristoteles altın orta öğretisinde, kişiler tarafından sergilenen bir eylemde fazlaya kaçınılmış olmasını ifrat olarak, eylemin eksik bırakılmış olmasını tefrit olarak ifade ederken, ortaya koyulan eylemde ideal ortanın yakalanmış olmasını ise erdemli bir davranış olarak ifade etmiştir. Yani Aristoteles, bir şeyin eksik bir şekilde gerçekleştirilmesi kadar, fazlasıyla yapılmasının da bir tür erdemsizlik olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan örneğin cesaretli olmak bir kişi için erdemli olmak anlamına gelirken, bu cesaretin eksikliği korkaklık olarak ifade edilerek erdemsizliğe, cesaretin fazlaca sergilenmiş olması ise korkusuzca atılgan olmak olarak fazlalığa işaret ettiği için, aynı şekilde erdemsiz bir davranış sergilenmiş olmasına sebebiyet vermektedir.

Aristoteles kişiler tarafından sergilenen davranışların iki aşırı uçtan kaçınarak gerçekleştirilmesinin önemine vurgu yaparken, her eylemin altın orta prensibiyle değerlendirmeye alınmaması gerektiğini belirtmiştir. Yani Aristoteles açısından kişiler tarafından sergilenen her eylemin orta yolunun belirli bir erdem şekli olarak ifade edilmesi mümkün değildir. Bu duruma hırsızlık, adam öldürmek ve zina gibi davranışlar örnek verilebilir. Aristoteles'e göre bu tür pervasız eylemler için herhangi bir limit belirlemek beyhude bir çaba olacağı için, bu eylemleri gerçekleştiren kişiler, eylemin ölçütüne bakılmaksızın erdemsiz olarak kabul edilmelidir. Zira hırsızlığa veya zinaya belirli bir ölçü belirlemek, bu davranışların nizama sokulacağı anlamına gelmeyeceği için, yapılması gereken elzem şey, bu davranışların en küçüğünden en büyüğüne kadar tamamen sakınmış olmaktır. Böylece kişilerin ortaya koyduğu eylemleri, mutluluğu merkeze alarak gerçekleştirdiğini ifade eden Aristoteles'e göre,

²⁰⁴ Aristoteles, *Nikomakos' a Etik*, s.40-41.

²⁰⁵ David Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine*, Ankara: Fol Yayınları, 1. bs., Mart 2019, s.79.

mutluluğu sağlayacak şey ise aşırı uçlardan kaçınılmış kâfi orta yol olarak görülen erdemler olarak öne sürülmüştür.

Aristoteles'in ahlak öğretisinin mutlak iyiye ulaşmak isteyen ve ulaşıldığı takdirde kişinin yaşamına pozitif yönde etki eden bir sistem olduğu görülmektedir.²⁰⁶ Mutluluğa ulaşmanın yolları ise Aristoteles'in karakter ve düşünce erdemleri şeklinde kategorize ettiği erdemlerin uygulanmasıyla mümkün olmaktadır.²⁰⁷ Bu noktadan hareketle düşünce ve karakter erdemlerinin mahiyetini oluşturan elzem nokta ise Aristoteles'in iki uçtan kaçınmak olarak ifade ettiği itidal öğretisi olmuştur.²⁰⁸ Bu iki uçtan ifrat, fazlaya kaçınmak olarak ifade edilirken, tefrit ise gerekenden az olunması şeklinde belirtilmiştir.

2.1.4. Hedonist Ahlak

Eudaimonist ahlak öğretisinin alt başlığını oluşturan teorilerden biri de hedonizm olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁹ Hedonizm, tıpkı diğer ahlak öğretileri gibi mutluluğu merkeze alan ve amaç olarak gören bir yapı taşımaktadır. Ancak benimsediği yol bakımından diğer ahlaki disiplinlerden ayrılan hedonizme göre kişinin mutlu olmasının yolu hazzardan geçmektedir.²¹⁰ Hedonizmi oluşturan genel çerçeveyi kişisel haz merkezli olması oluşturmaktadır.²¹¹ Çünkü bu yaklaşım tarzına göre kişiler yaşamları boyunca haz ve tutkular ile ayrılmaz bir bütünlük sağladıkları için hazlar kişiye göre konumlandırılmaktadır.²¹² Bu bağlamdan hareketle hedonist ahlak öğretisine göre arzular ve hazlar insan yaşamını etkileyen önemli faktörler olması bakımından, mutluluğa ulaşmanın en ideal yolunu oluşturmaktadır.²¹³

Hazcılık her ne kadar bireysel ve menfi durumları gözetiyor olsa da kendi içinde ayrıştığı iki önemli noktadan söz edilebilmektedir. Bunlardan biri Aristippos'cu bedensel hazcılık, diğeri de Epikürcü ahlaki veya ruhsal hazcılık olarak kategorize

²⁰⁶ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi-Felsefe, Metafizik ve Bilim*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1. bs., 2014, s.99.

²⁰⁷ Ali Ayten, *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2015, s.65.

²⁰⁸ Ayten, *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, s.64-75.

²⁰⁹ Türkeri, *Etik Kuramları*, s.11.

²¹⁰ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.60.

²¹¹ Annemarie Pieper, *Etığe Giriş*, Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. bs., 2012, s.225.

²¹² Bernard Russel, *İkarus Ya da Bilimin Geleceği*, İstanbul: Bgts Yayınları, 1. bs., Mayıs 2016, s.13.

²¹³ Topçu, *Ahlak*, s.80-81.

edilmektedir.²¹⁴Aristippos'cu hazcılara göre insanlar yaşamını idame ettirirken çeşitli şeylere ihtiyaç duyarak, bu ihtiyaçların karşılanabilmesi durumunda mutlu, karşılanamaması durumunda ise mutsuz bir yapıya bürünmektedir.²¹⁵Bu bağlamda insanlar, kendi içlerinden kopan tutkularının hayata geçirilmesi sonucu mutlu bir yapıya büründükleri için hazlar önemli olup, hayatımızın içerisinde olması gereken bir yapı taşımaktadır.²¹⁶Aristippos'a göre insanlar bedensel tutkularıyla sürekli bir etkileşim halindedir ve bu tutkuların aldığımız hazzla paralel olarak iyi veya kötü olarak konumlandırılırız.²¹⁷Zira Aristippos'un öne sürdüğü bedensel haz öğretisi açısından insan, yaşamı boyunca elde ettiği bir hazdan vazgeçemez, bunun aksine kişinin yaşamını idame ettirirken zaten hayatının bir parçası olarak mevcudiyet barındıran hazlar, ortadan kaldırılmak yerine ancak başka bir hazla yer değiştirebilir.²¹⁸Görüldüğü üzere Aristippos'cu mutluluk öğretisi tamamen bedensel hazlar üzerine inşa edilmiş bir sistemdir. Bu bakımdan Aristippos'cu hazzı benimsemiş bir bireyin mutluluk ölçütü, maddi şeyler dünyasındaki menfi davranışlardan oluşmaktadır.

Aristippos'tan farklı olarak Epiküros'un benimsediği haz, klasik haz anlayıştan farklı bir yapı taşımaktadır. Epikür'ün haz öğretisi acıdan kaçma noktasında klasik haz anlayışla aynı paralelde olmasına karşın, beden değil de ruhun mutluluğunun istemesi noktasında klasik hazcılıktan ayrılmaktadır.²¹⁹Klasik hazcılık öğretilerinden ayrılan Epikür, ahlaki hazların mümkün olmasının koşulunu kişinin statik ve dingin bir yaşam sürmesinde görmektedir.²²⁰Epikür'e göre bedensel isteklerin kölesi olmak, kişinin sağlığını bile bile kötüye kullanmasına sebebiyet vermektedir.²²¹Bu sebeple tutkuların kölesi olmaktan sakınmak erdemli bir yaşamın anahtarını oluşturmaktadır.²²²Epikür hazzın insan yaşamının zorunlu bir sonucu olduğunu inkâr etmeyerek, bedensel hazlara karşı mesafeli bir tutum sergilemenin, kişiyi mutluluğa götürecektir. Yani mutluluk için hazzın gerekli bir kriter olduğu noktasında hazcı ekol ile ortak bir görüş sergileyen Epikür, haz kavramının

²¹⁴ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.207.

²¹⁵ Aktan, *Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş*, s.43.

²¹⁶ Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine*, s.69.

²¹⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.51.

²¹⁸ Freud Singmund, *Psikanaliz Üzerine Vakalar*, Ankara: Tutku Yayınevi, 1. bs., 2018, s.37.

²¹⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.90.

²²⁰ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.255.

²²¹ John, Stuart Mill, *Faydacılık*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 3. bs., Mart 2021, s.32.

²²² Fronçis De La Rochefoucauld, *Ahlaki ve Sosyal Düşünceler Maksimler*, İstanbul: Arya Yayıncılık, 1. bs., 2018, s.9.

içeriğinin nasıl doldurulması gerektiği hususunda ise klasik hazıcılardan ayrı bir yapı sergilemiştir.

Ahlak öğretilerden biri olarak karşımıza çıkan hedonizm, hazlardan nelerin anlaşılması gerektiği üzerine durarak, insanı mutluluğa ulaştırma noktasında gerekli olarak gördükleri hazzın, hayatın vazgeçilmez bir parçası olarak konumlandırmıştır. Bu bakımdan Aristippos'un bedensel hazları önceleyerek mutluluğu bedensel hazla ilişkilendiren tavrına karşılık,²²³ mutlu bir yaşama ulaşmayı düşünce eylemlerinde bulunmaya ve şaşalı yaşamdan kaçınmaya bağlayan Epikür ise,²²⁴ erdemli bir insanın ruha uygun bir yaşam sürerek mutluluğu elde edebileceğini belirtmiştir.²²⁵

2.1.5. Stoa Ahlakı

Stoa ahlakı Antikçağ ahlak öğretilerinden biri olarak yasa ve akıl paralelinde kurallar koymayı amaç edinen bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁶ Kuruculuğunu Zenon'un yaptığı stoacılık,²²⁷ ortaya atılmış olan ahlak sistemleri içerisinde belirli bir konuma sahip olmuştur. Bireysel özerkliğin önemi üzerine duran stoa öğretisine göre,²²⁸ kişi yaşama gözünü açar açmaz kötülüğü de beraberinde dünyaya getirmiştir. Bu duruma istinaden ahlaklı bir yapıya sahip olmanın ilk koşulu, bireyin düşmüş olduğu durumdan kurtuluşa ermesiyle mümkün olmaktadır. Bu kurtuluşun anahtarı ise bireyin yaşama karşı kayıtsız bir tavır sergilemesiyle mümkün hale gelmektedir.²²⁹ Stoa felsefesinde en elzem değer olarak erdemler ön plana çıkmaktadır.²³⁰ Erdemli bir şekilde yaşama eğilimi ise insanlara doğuştan gelmektedir.²³¹

Bilgi ve eylemi doğru yaşatmanın erdemli davranışları doğuracağı düşüncesini benimseyen stoa ahlakına göre bilge kişi, bütün bildiklerini eyleme döktüğü takdirde anlamlı ve erdemli bir davranışta bulunmuş olacaktır. Bu duruma örnek olarak gösterilecek yegâne kişi de Sokrates olmuştur. Zira stoacı felsefe açısından Sokrates,

²²³ Ali Ayten, *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2015, s.75.

²²⁴ Calkins Mary Whiton, *İyi İnsan ve İyi Etiğe Giriş*, İzmir: Cem Yayınevi, 1. bs., Nisan, 2021, s.72.

²²⁵ Weber, *Felsefe Tarihi-Felsefe, Metafizik ve Bilim*, s.104.

²²⁶ Aktan, "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş", s.45.

²²⁷ Türkeri, *Etik Kuramları*, s. 47.

²²⁸ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.211.

²²⁹ Türkeri, *Etik Kuramları*, s.47.

²³⁰ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, Çev. Levent Özşar, İstanbul: Binlos Yayınevi, 1. bs., 2022, s.10.

²³¹ Seneca, *Mutlu Yaşam Üzerine*, s.11.

bilgiye sahip olmanın yanı sıra, sahip olduğu bilgileri kendi yaşamında da uygulayan ideal erdemli bir insan profiline sahip olmuştur.²³² Sokrates örneğinde belirtildiği üzere stoacılık, kişinin ortaya koymuş olduğu davranışların evrenle uyum içerisinde olmasına özen göstermektedir.²³³

Stoa ahlakına göre evrendeki nizamı bozmamak adına bütün insanlık iyiye meyletme potansiyeli ile yaratıldığı için, evrenin nizamını bozacak davranışlardan kaçınılması gerekmektedir.²³⁴ Bunun yolu da evrenin amacına göre hareket etmekten geçmektedir.²³⁵ Bu bakımdan birey, evren ile kurması gereken uyumu bir kere yakaladığında erdemli bir hayat sürerek mutluluğa ve dolayısıyla tanrısal yetkinliğe ulaşabilecektir.²³⁶

Özet olarak Stoa ahlakı, kişinin akıl gücünden beslenerek bedensel arzularını yenmesi şeklinde ifade edilebilir.²³⁷ Zira stoa ahlakına göre her şeyin değiştiği bir dünyada arzuların da durmadan değişeceğinin bilgisine sahip olan bir insan, kayıtsız bir yaşantı sürerek erdemli olmanın yolunu oluşturabilmektedir.²³⁸ Bu bakımdan erdemli olmanın yolu elde edildiği takdirde, kişinin mutlu olması için gerekli olan koşullar da sağlanmış olacaktır.

2.2. Deontolojik Ahlak Öğretisi

Kant aydınlanma çağının mimarisi olarak insanı, bulunduğu durumdan kurtarmanın olanağını irdelemiştir.²³⁹ Kant'ın ortaya koymuş olduğu teorilerin kendinden önceki bütün felsefi sistemleri tenkit ederek, sarsılmaz bilgeliğin esrarengiz yolunu açtığı söylenebilir.²⁴⁰ Kant'ın kendinden önce gelen bütün filozoflara karşı cephe aldığı en önemli felsefi kritik ise ahlak alanında olmuştur.²⁴¹

²³² Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.94.

²³³ Vehbi Hacıkadiroğlu, *İnançtan Bilgiye*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2. bs., Temmuz 2002, s.34.

²³⁴ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi, Tenzibu'l- Ahlak*, Çev. Abdülkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 3. bs., Şubat 2017, s.52.

²³⁵ Metin Yasa, *Estetik Etik İlişkisi Söylem ve Çıkarımlar*, Ankara: Elis Yayınları, 2014, s.102.

²³⁶ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 4. bs., Temmuz 2017, s.179.

²³⁷ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.255.

²³⁸ Kerov Mitropolski Zubritski, *İlkel Topluluk-Kölecî Toplum-Feodal Toplum*, Ankara: Sol Yayınları, 17. bs., 2019, s.134.

²³⁹ Mustafa Tekin, *Değişen Dinamiklerde Totem ve Ahlak*, İstanbul: Afba Yayınları, 1. bs., 2014, s.188.

²⁴⁰ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020, s.254.

²⁴¹ Bartley III William Warren, *Ahlak ve Din*, Ankara: Elis Yayınları, 2017, s.59.

Zira Kant'ın ahlak ile alakalı en büyük delillerden birine sahip olduğu ileri sürülmektedir. Kant teorik akıl ile alakalı sistematik eleştirisini sıraladıktan sonra, pratik aklın konusu olarak gördüğü ahlakın paradigmasını oluşturmaktan geri durmamıştır.²⁴²Kant'ın ahlak doktrini, hümanizm çağında merkeze alınmış insan eylemlerinden doğan bir ahlak olarak ifade edilmektedir.²⁴³Bu bağlamdan hareketle Kant ahlak sistemini, kişinin başka bir şeye gereksinim duymadan ulaşabileceği bir temel üzerine inşa etmeyi amaçlamıştır.²⁴⁴

Kant, içi boş kavramlardan hareket etmek yerine, insan aklının sınırlarıyla çizilebilen bir ahlak telakkisi ortaya koymayı amaçlamıştır. İlk olarak özgürlük ve akıl arasındaki ilişkiyi açıklayan Kant'ın, ahlakın oturtulması gereken zemine yani ödeve işaret ettiği görülmektedir.²⁴⁵Akıl ve özgürlük arasında bir paralellik olduğu ifade eden Kant, teorik akıl ve pratik akıl olarak ayırdığı akla, numen alan ve fenomenler alanı şeklinde iki kategori tasarlamıştır. Teorik akıl, duyular dünyasına hitap eden fenomenlerle ilgilenirken, Pratik akıl ise numen alana işaret eden özgürlük, ahlak ve Tanrı'nın varlığı gibi konuları kapsamaktadır. Kant'ın pratik bilginin konusu yaptığı ahlaki davranışlara bir ölçüt belirlemek özgürlük probleminin izahı ile mümkün olmaktadır. Bu noktadan hareketle Kant'ın ahlak felsefesini temellendirirken eylemlerinden sorumlu tutmak istediği insanı, otonom (özgür) bir yapıda görmeyi hedeflediği söylenebilir.²⁴⁶Kant'a göre belirli bir özgürlük standartı yakalanmadığı sürece ahlakın oturtulması gereken zeminde problemler ortaya çıkacaktır.²⁴⁷Zira Kant açısından kişiler arası iletişimde saygı ve iyi niyetin en temel koşulu olarak akıl ve otonomi önemli bir yere sahip olmuştur.²⁴⁸Kant, pratik aklın konusu olarak değerlendirdiği özgürlüğü,²⁴⁹akıl sahibi her bireyin eylemlerini ortaya koyarken kullanması gereken bir kılavuz olarak düşünmüştür. Kişilerin akıl sahibi oluşu için özgürlüğü tasavvur edebildiğini ifade eden Kant, doğanın buyurucu yasalarının karşısına bireyin otonom yapısını koymuştur.²⁵⁰Bu bağlamda fenomenler dünyasının formülasyonunu 'nedensellik' kavramıyla ifade eden Kant, bu nedenselliğin doğadan

²⁴² John Cottingham, *Akılçılık*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2. bs., Ekim 2018, s.153.

²⁴³ İoanna Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları,2.bs., 2020, s.37.

²⁴⁴ Heinz Heimsoeth,*Kant'ın Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3.bs., Ekim 2007, s.43.

²⁴⁵ Kant Immanuel, *Eğitim Üzerine*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2018, s. 48.

²⁴⁶ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.33.

²⁴⁷ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 6. bs., 2016, s.7.

²⁴⁸ Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, İstanbul: Say Yayınları, 2. bs., 2014, s.163.

²⁴⁹ Weber, *Felsefe Tarihi-Felsefe, Metafizik ve Bilim*, s.342.

²⁵⁰ Theodor W. Adorno, *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, İstanbul: Metis Yayınları, 2. bs., Eylül 2015, s.27.

farklı olarak insana yansıyan boyutunu ise bireyin özgür bir yapı barındırmasıyla izah etmiştir.²⁵¹ Kant ahlaklılığın özgürlük gerektirdiğini vurgulayarak,²⁵² kişinin benimsediği ilkeler ve uyguladığı eylemler arasında tutarlılık gözetilmesinin koşulunu, kişinin özgür bir yapı taşımasında görmüştür.²⁵³

Kant tarafından ortaya koyulan pratik aklın yasalarını barındıran deontolojik ahlak öğretisinin, kendinden önceki ahlak sistemlerini tenkit ettiği en önemli nokta ise mutluluk öğretisi üzerine olmuştur.²⁵⁴ Kant açısından kendinden önceki ahlak sistemlerince tahlil edilmiş mutluluk ahlakı, kişinin ortaya koymuş olduğu eylemlerin bir araç olarak anlaşılmasına sebebiyet vermektedir. Oysa Kant'a göre mutluluğa ulaşmak adına ortaya koyulan davranışların hiçbiri belirli bir çıkarın ürünü olmamalıdır. Bu sebeple kişinin ortaya koyduğu davranış kalıpları dışarıdan gelen bir belirlenmişlikten ziyade içten gelen bir itkiyle yapılmalıdır. Yani kişiler tarafından sergilenen eylemin kendisine bir amaç olarak bakılmalıdır.²⁵⁵ Kant'ın tasavvur ettiği birey, öncelikle aklını kullanma kudretini gösterecek ve kendisini bu akıl yoluyla doğa yasaları karşısında özgür kılacak davranışlarda bulunacaktır. Kişinin yaşamının bir parçası olan mutluluk ise ortaya koyulmak istenen ahlaki davranışların araçsal nedeni haline getirilmeden hareket edilmelidir.

Kant, sistemleştirdiği ahlak öğretisinde ilk olarak kendinden önceki ahlak öğretilerini tenkit etmiş, daha sonrasında ise ahlakı, teorik ve pratik olarak ayırdığı aklın pratik kısmının konusu yapmıştır. Kant bunun yanı sıra, pratik aklın konusu olarak ele aldığı ahlaka ulaşmak için özgürlüğün vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmiştir. Kant deontolojik ahlak sisteminin en büyük paydasına sahip olan özgürlüğün vazgeçilmez bir yapı olduğunu belirttikten sonra özgür bireyin eylemlerini gerçekleştirmesinin dışa bağlılık ve içe bağlılık noktasında mahiyeti üzerine durmuştur. Zira Kant, bir insanın yapması gereken bir eylemi en yetkin şekilde yapması gerektiğini belirterek,²⁵⁶ toplumun çıkarının ve kişinin çıkarının araç olarak kullanılmasını büyük bir problem olarak görmüştür.²⁵⁷ Kişinin yapmış olduğu

²⁵¹ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 5. bs., 2015, s.99.

²⁵² Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.193.

²⁵³ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.39.

²⁵⁴ Immanuel Kant, *Arthur Schopenhauer, Martin Heidegger, Düşüncenin Çağrısı*, İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2017, s.92.

²⁵⁵ Adorno, *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, s.83.

²⁵⁶ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3.bs., Ekim 2007, s.46.

²⁵⁷ Adorno, *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, s.27.

eylemlerde araç-amaç ikileminin söz konusu olduğunu belirten Kant, bu iki yaklaşım tarzı içerisinde amaç olarak muamele göstermenin mutlak iyi olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸ Kant araç amaç ikilemi çerçevesinde değerlendirmeye tabi tuttuğu insan eylemlerinin, taşıdığı maksime bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini belirtmiştir.²⁵⁹ Kant'ın ödev ahlakının paradigmasını oluşturan araçsallık ve amaçsallık, ortaya koyulmuş buyrukların ya “koşulsuz yani kategorik” ya da “hipotetik yani koşulu” olarak yapıldığına işaret etmektedir.²⁶⁰ Bu bağlamda bireyin ortaya koymuş olduğu davranışlar, bir koşula bağlı olarak yapılıyorsa bunları yapıp yapmama konusunda insanın değişik davranış kalıplarına bürünebileceğini ifade eden Kant, kendinden önceki sistemlerin mutluluğu bir koşul olarak görmesini asıl saadet olarak görmekten kaçınmıştır.²⁶¹ Zira Kant’a göre bir şeyi iyi veya mutluluk verici diye yapmaya kalkışmak dışa bağıllık (heteronomi) barındırdığı için saf iyilikten uzak olmaktadır.²⁶² Kişiler tarafından ortaya koyulan eylemlerin taşıdığı erek bakımından herhangi bir araçsallaştırmanın konusu yapılamayacağını ifade eden Kant, heteronomiyi önceleyen yegâne şeyin otonomi olduğu belirterek, ödev ahlakının da böyle bir otonom yaklaşımın ürünü olduğuna işaret etmiştir.²⁶³

Kant ahlaki ve gayriahlaki eylemlerin doğasını sorgulayarak ahlaki bir davranışın ödev duygusuyla yapılması gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁴ Bu bağlamda Kant tarafından ortaya koyulan deontolojik ahlak doktrinin ilk prensibini maksimlerin ödevde uygun bir şekilde yapılmış olması oluşturmaktadır.²⁶⁵ Kant, herhangi bir amaca yönelik yapılan bir eylemin o an için fayda veya yarar sağlıyor olsa dahi, ödevde aykırı olacağı için ahlaki bir değer taşımayacağını öne sürmüştür.²⁶⁶ Zira Kant’ a göre ödevde uygun bir davranışta bulunmayı belirleyen itki, pratik aklın iyiyi istemesi sonucu ortaya çıkmaktadır.²⁶⁷ Kant’ın benimsediği ahlak yasası herkes için geçerli olan bir yapıya sahip olduğu için, pratik hayata taşınması noktasında en ideal yol olarak ifade edilmektedir. Çünkü Kant açısından bir insanın yapmalısın buyruğuna uyma

²⁵⁸ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 8. bs., 2020, s.

²⁵⁹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.22.

²⁶⁰ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.42-43.

²⁶¹ John Cottingham, *Akılcılık*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. bs., Ekim 2018, s.153.

²⁶² Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.85.

²⁶³ Schopenhauer, *İnsan Doğasını Anlamak*, s.117.

²⁶⁴ Türkeri, *Etik Kuramları*, s.124-125.

²⁶⁵ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.22-23.

²⁶⁶ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.12-13.

²⁶⁷ Deleuze Gilles, *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 3. bs., 2017, s.13.

noktasında bir güçlük çekmesi olanaksızdır.²⁶⁸Kant'ın ahlak yasasının herkes tarafından uygulanabilir olduğunun kabulü, onu aynı zamanda evrensel bir sistemin ilkesi haline getirmektedir.²⁶⁹Bu bağlamda Kant'ın formüle ettiği yasanın ana önermesi, "Kendilerini aynı zamanda genel yasalar olarak nesne edinebilecek maksimlere göre eylemde bulun" şeklinde ifa edilerek, kişiler tarafından ortaya koyulan ahlaki davranışların çelişkiden uzak bir yapı taşıması hedeflenmiştir.²⁷⁰Kant, kişiler tarafından ortaya koyulan eylemlerin her zaman için istenebilir olmasını, kişiye yüklenmiş bir ödev olarak ifade ederek, kişiden hareket edip evrensel düzleme taşınmış bir ahlak doktrini elde etmeyi amaçlamıştır. Yani Kant için bir bireyin ödev ahlaki ile hareket ederek ortaya koymak istediği maksim, o andan itibaren bütün bireyler için istenebilir hale gelerek evrensel bir yapıya dönüşebilmektedir.

Kant, kendinden önceki bütün ahlak öğretilerinin belirli bir araçsallık taşıdığını belirterek, kendisinin ortaya koymuş olduğu ahlak prensibini amaçlar üzerine kurulu bir yapı içerisinde değerlendirmiştir.²⁷¹Bu noktadan hareketle Kant, amaçsal bir gayeyle hareket edilmesi gerektiğini ifade ettiği ahlakın sarsılmaz temelini, özgürlük ve pratik aklın işlevsel yapısının ortaya koyulabilmesiyle mümkün olacağını ifade etmiştir.²⁷²Kant ödev ahlakını, tutarlı ve şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tasarlayabilmenin olanağını pratik akla bağlarken, herkesin kendisini sorumlu tutabileceği bir ahlak inşa etmeyi amaçlamıştır. Zira Kant evrensel ödev ahlakını, her koşulda uygulanabilir bir yapıya dönüştürerek kişi eylemlerinin denetlenmesinin önünü açmıştır.²⁷³

2.3. Utilitarist Ahlak Öğretisi

2.3.2. Egoist Ahlak

Egoist etik anlayışı, eudaimonist ahlak öğretisini benimseyen ancak dayandığı prensipler bakımından farklı bir yol sergileyen fayda temelli bir ahlak anlayışı olmuştur.²⁷⁴ Ego kavramı psikolojiyle ilintili bir kavram olmasının yanı sıra, kişinin

²⁶⁸ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s.42.

²⁶⁹ Gilles, *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*, s.38.

²⁷⁰ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s.55.

²⁷¹ Türkeri, *Din Felsefesi Tarihinde Etik Sorunu*, s.45-46.

²⁷² Adorno, *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, s.81.

²⁷³ Millet, *Metafizik*, s.81.

²⁷⁴ Elmalı, *George Edward Moore' da Etik*, s.11.

günlük hayattaki yapıp etmelerinin bir yansıması olarak karşılık bulmaktadır. Yani bir kişi için egodan söz edilebilir olması, o kişinin benlik ile alakalı bütün bilişsel düzeyinin tanımlanabilir olduğu anlamına gelmektedir. Bu bakımdan egonun değerlerle alakalı boyutu olarak kabul edilen ahlaki egoizm, psikolojik egoizmden beslenen ancak bunu ahlaki bir zeminde pratiğe dökmeyi hedefleyen bir gaye olarak varlık kazanmaktadır.²⁷⁵ Bu bağlamdan hareketle etik egoizmde birey eylemlerinin değerini yükseltmek için kendini diğer kişilerden üstün görme çabasına girerken, psikolojik egoizmde birey kendini ön plana çıkarırken belirli bir değer yükseltme gayesi taşımamaktadır.²⁷⁶ Ahlaki egoizmde bireyin kendisi ön planda olup, bütün eylemlerin merkezine kendisini konumlandırmak için çaba göstermektedir.²⁷⁷ Ahlaki egoizm açısından bir kişinin ahlaki bir davranış gerçekleştirmiş olması, eylemi ortaya koyan kişinin kendi değerini yükseltmeye katkıda bulunacağı için tercih edilebilir hale gelmektedir. Zira egoist ahlak yaklaşımı açısından eylemi ortaya koyan kişinin çıkarlarının başkalarının çıkarlarıyla çatışması durumunda yapılması gereken şey, kendi çıkarlarımızı güvence altına alacak davranışlarda bulunmak olmaktadır.²⁷⁸ Egoist ahlak faydayı benimseyen ancak bunu her ferdin menfi çıkarı doğrultusunda değil de kendi menfaati doğrultusunda eyleme döken bir ahlak sistemi olarak, mutluluğa ulaşmayı kolaylaştıracak bütün eylemleri değerli bulmaktadır.²⁷⁹

Ahlaki egoizm açısından birey bütün eylemler karşısında ben merkezli bir motivasyondan hareketle sosyal çevreye adapte olmaktadır. Zira egoist ahlak perspektifinden insanlara karşı geliştirilen tutum ve davranışlar, çıkar barındırması bakımından benliği doyuracak bir yapı taşınmalıdır.²⁸⁰ Bu bakımdan bireylerin birbiriyle kurduğu ilişkilerde egonun kullanılması, bireysel değer ön plana çıkartılarak mutluluğu ulaşma noktasında önemli bir araç görevi görmektedir.²⁸¹

Egoist ahlak açısından kişi, her zaman kendi yapıp ettikleri üzerine düşünen bir varlık olarak hareket etmektedir. Bu durum kişinin ortaya koyacağı davranış kalıplarını kendi faydasına göre determine etmeye teşvik etmektedir. Zira kişinin kendisi için

²⁷⁵ Necati Öner, *Felsefeye Dünyası*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 49/1, (2009), s.181.

²⁷⁶ Öner, *Felsefeye Dünyası*, s.181.

²⁷⁷ Türkeri, *Etik Kuramları*, s.112.

²⁷⁸ Mustafa Çakmak, *Erdem Ahlakı, Mutluluk ve Egoizm İthamı*, Çorum: Hitit İlahiyat Dergisi, 20/1, (2021), s. 16.

²⁷⁹ Topçu, *Ahlak*, s.156-157; Jules Payot, *İrade Eğitimi*, Çev. Münür Raşit, Ankara: Dorlion Yayınları, 1. bs., Temmuz 2019, s.41.

²⁸⁰ Çakmak, *Erdem Ahlakı, Mutluluk ve Egoizm İthamı*, s.15; Öner, *Felsefeye Dünyası*, s.206.

²⁸¹ Dedeoğlu *Aşkın İsyanı*, s.89; Öner, *Felsefe Dünyası*, s. 206.

temin ettiği fayda, başkasına sağlanacak faydadan daha elzem bir değere sahip olmaktadır. Egoist ahlak öğretisi açısından şartlar her ne olursun ben merkezli düşünen bir birey, iyi ve kötü gibi kavramların dışarıdan biri tarafından değerlendirilmesine müsaade etmemektedir.²⁸²Bu durumun sebebi ise dışarıdan bir gözlemcinin ortaya koymuş olduğu görüşlerin, bireyin menfaatini olumsuz yönde etkileyecek sonuçlar doğurabilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁸³ Oysa egoist ahlak açısından bireyi dış dünyaya entegre eden yegane değer ego olduğu için,²⁸⁴ kendini beğenmezlik söz konusu olduğunda her şey anlamsız bir hal almaya müsait olacaktır.²⁸⁵Bu sebeple bir eylem ortaya koyulmadan önce egonun çatışmasını önlemek ve kişinin kendi faydasını gözetecek şekilde bir dış dünya tasarlamak, kişiyi mutluluğa ulaştıran en ideal yol olarak görülmektedir.²⁸⁶Zira egoist ahlak perspektifine göre bireyin yaşamı boyunca sevip sevileceği yegane değer kendisi ve yaşamı olduğu için, mutluluğu yakalayacak olan yegane varlık da yine kişinin kendisi olmaktadır.²⁸⁷

Egoist ahlak öğretisi, kişiler tarafından ortaya koyulan ahlaki davranışların her kişi için ayrı bir anlam ifade etmesi noktasında genel geçer bir yaklaşım sergilemekten uzaktır. Zira egoist ahlak açısından her kişinin egosu ve karşılaştığı olayları kendi faydasına çevirme yolları birbirinden farklı olduğu için, ahlaki eylemlere getirilmek istenen ölçütler de duruma göre değişkenlik gösterebilmektedir. Egoist ahlak perspektifi açısından ortaya koyulan davranışlar her ne kadar birbirinden farklı motivasyonel kaynaklardan besleniyor olsa da değişmeyen ana unsur, benimsenen eylemin müsebbibi olan kişiye sağlayacağı fayda olmuştur. Yani kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemler birbirinden farklı olsa da eylemin doğurduğu sonuç itibarıyla mutluluğu temin edecek bir fayda sağlıyor olması, egoist ahlak öğretisinin ana gayesi olarak görülmektedir.

Sonuç olarak egoist ahlak öğretisi mutluluğu temel alan ancak bunu başkalarının çıkarına olmaktan ziyade, kişinin kendi çıkarına göre önceleyen bir ahlak sistemi üzerine temellendirilmektedir. Bu bakımdan egoist ahlak öğretilerine göre birey

²⁸² Jules Payot, *İrade Eğitimi*, Çev. Münür Raşit, Ankara: Dorlion Yayınları, 1. bs., Temmuz 2019, s.13.

²⁸³ Bhagavat Gita, *Ezgi Kutlu- Baysal Atilla*, İstanbul: Ezr Yayıncılık, 2019, s.27.

²⁸⁴ Frankl E. Viktor, *Psikoterapi ve Din*, Ankara: Say Yayınları, 1. bs., 2014, s.18.

²⁸⁵ Sigmund Freud, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, İstanbul: Erasmus Yayınları, 1. bs, 2017, s.89.

²⁸⁶ Sigmund Freud, *Ket Vurma Belirti ve Korku*, İzmir: Atlantis Yayınevi, 18. bs., Kasım 2015, s.21.

²⁸⁷ Payot, *İrade Eğitimi*, s.14.

kendi egosunu zenginleştirerek, kendisi dışındakileri sadece ve sadece arizi bir değer olarak görmektedir.²⁸⁸

2.3.3. Faydacı Ahlak

Faydacılık öğretisi J. S. Mill, David Hume, J. Bentham gibi İngiliz filozoflarca ortaya atılan ve kabul gören bir ahlak doktrini olarak bilinmektedir.²⁸⁹Faydacılık genel anlamıyla deontolojik ödev ahlaki hariç bütün diğer ahlak öğretileriyle aynı problem olan "en üstün iyi"nin ne olduğunun üzerine inşa edilmiş ve mutluluğu kendisine gaye edinmiş bir ahlak disiplini olmuştur. Faydacılığın müstakil yapısını ortaya koyan yaklaşım ise, iyinin kötüden ayrıştırılabilmesi noktasında faydanın gözetiliyor olmasında yatmaktadır.²⁹⁰Bu bağlamda hedonist ahlak öğretisinin bir uzantısı olarak da anlaşılabilen faydacı öğreti, hedonist ahlak anlayışının benimsediği bir kişinin faydasına olan hazdan ziyade, en fazla kişiye ulaştırılabilir olan ve en fazla mutluluğunu temin eden faydayı yakalamayı amaçlayan bir yapı taşımaktadır.²⁹¹Faydacılığın en fazla kişiye sağladığı yarar ile kritize ettiği ahlak öğretisi mutluluğu tanımlarken, acı ve fayda kavramlarını referans aracı olarak kullanmaktadır. Çünkü faydacı ahlaka göre haz ve acı, mutluluğun da mutsuzluğunda yegâne kaynağı durumundadır.²⁹²Görüldüğü üzere faydacılık en fazla kişiye sağlanan yarar sonucu elde edilen mutluluğu konumlandırma noktasında acı ve yarar gibi kavramları referans almaktadır.

Faydacı ahlak öğretilerinde her koşulun tartılması önemlidir, zira eylemlerin amaca ulaştırılması noktasında emin ve güvenli araçların kullanılmış olması, mutluluğu temin etmenin olanaklı alternatiflerini oluşturmaktadır.²⁹³Faydacı ahlak açısından bireylerin birbiriyle kurduğu iletişimde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri önsezi, diğeri ise analizdir. Önsezi ve analizin uygun bir şekilde tahlil edilmesi kişiler tarafından ulaşılmak istenen faydanın tutarlılık olasılığını arttıran faktörler olarak ifade edilmektedir. Zira faydacı ahlak, kişinin daima kazançlı çıkacağı

²⁸⁸ Freud, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, s.80-81.

²⁸⁹ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.214.

²⁹⁰ Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. Zeynep Ünalın, İstanbul: Kapra Yayınları, 1. bs., Nisan 2021, s.46.

²⁹¹ Bernard Williams, *Ahlak, Etiğe Bir Giriş*, Ankara: Fol Yayınları, 1. bs., Ekim 2021, s.98.

²⁹² John, Stuart Mill, *Faydacılık*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 3. bs., Mart 2021, s.28.

²⁹³ David Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine*, Fol Ankara: Yayınları, 1. bs., Mart 2019, s.82.

eylemleri hedeflemesi bakımından faydanın olumsuz yönde etkileeneceği risklerin ortadan kaldırılmasını önemli bir yaklaşım olarak ifade etmektedir.²⁹⁴Bu bağlamda ikisi de değerli olup biri diğerinden daha çok değere sahip iki lezzetle karşılaştırıldığında faydacının yapacağı şey, daha genel kitleye en fazla lezzeti sağlayacak olanı seçerek mutluluktan daha fazla doyum elde etmek olacaktır.²⁹⁵Ancak iki lezzet arasındaki seçimin doğru veya yanlış olduğu kanıtlamak için belirli ölçütlerin olması faydacı ahlak açısından olmazsa olmaz bir durum olarak ifade edilmektedir.²⁹⁶

Kişiler tarafından ortaya koyulan eylemlerden hangisinin daha fazla fayda sağladığını anlamak belirli ölçütler aracılığıyla mümkün hale gelebilmektedir. Haz için belirlenen bu ölçütün nasıl olması gerektiğine dair temellendirme ise Jeremy Bentham'ın kaleme aldığı "Ahlak Aritmetiği" isimli eserde ifade ettiği ve hazı ölçülebilir kıldığı 'mutluluk terazisi' olarak ifade edilen kriter olmuştur.²⁹⁷Mutluluk terazisine göre kişilere haz ve acı veren şeylerin her biri kendi ölçeğinde toplanarak birbiriyle mukayese ettirilebilir. Terazinin ölçeğini belirleyen kriterler ise "yoğunluk, süre, kesinlik veya belirsizlik, yakınlık, saflık verimlilik ve kapsam" olarak ifade edilmektedir. Bentham'a göre ortaya koyulmuş olan bu kriterler doğru bir şekilde analiz edildiği takdirde, kişinin mutluluğu elde etmeme gibi bir durum söz konusu olmaktan çıkmaktadır.²⁹⁸Zira arzu ve isteklerimizin bütün eylemlerimize etki etmesi düşüncelerimizi etkilediği gibi mutlu olup olmamamızı da etkilemektedir.²⁹⁹Mutluluk terazisinden geçirilen her haz, bir eylemin taşıdığı değeri arttırmak için referans alınarak, faydacı ahlak öğretisinin temel postulatını oluşturmaktadır.³⁰⁰ Bu noktadan hareketle iki çıkardan küçük olanı feda etmeyi öğütleyen faydacı ahlak, bu feragatin pasif bir davranış olmadığına vurgu yapmaktadır. Çünkü küçük paydan vazgeçmenin altındaki amaç büyük paydan faydalanmak olduğu için duygusal bir fedakarlığın olması söz konusu değilken, tam aksine mantıklı ve çıkarıcı bir fedakârlık söz konusu olmaktadır.³⁰¹

²⁹⁴ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020, s.23.

²⁹⁵ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Salih Zeki, Ankara: Akçağ Yayınları, 4. bs., 2022, s.87.

²⁹⁶ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.214-215.

²⁹⁷ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.275.

²⁹⁸ Emine Cengiz, "Haz ve acının matematiği: J. Bentham'ın faydacı ahlakının imkânı", *Dört Öge Dergisi*, 8/15, (2019), s. 146.

²⁹⁹ Marcus Steinweg, *Tutarsızlıklar*, Çev. Erkal Ünal, İstanbul: İthaki Yayınları, 1. bs., Eylül 2019, s.35.

³⁰⁰ Freud, *Uygurluğun Huzursuzluğu*, s.22.

³⁰¹ John, Stuart Mill, *Faydacılık*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 3. bs., Mart 2021, s.40.

Faydacı ahlak açısından bütün insanlar ortaya koymuş olduğu eylemleri belirli bir amaç uğruna gerçekleştirdiği için kişinin yapması gereken şey, en fazla kişiye en yüksek düzeyde mutluluğun ulaştırılması olmalıdır. Bu bakımdan faydacı ahlak açısından bir kişinin kendisine sağladığı fayda birden fazla kişinin kendisine sağlayacağı faydaya dönüşebiliyorsa bu dönüşümü gerçekleştirmek mutluluğu çoğaltmak olarak görülmektedir. Bu yönüyle faydacı ahlak, kişilere mal olmuş ahlaki eylemlerden ziyade topluma mal olmuş ahlaki eylemleri önceleyen bir yapı taşımaktadır. Zira faydacı ahlak açısından kişinin kendi faydasına olabilecek durumları belirleme noktasında gözden kaçıracağı şeyleri riske atma durumu söz konusuysen, toplumsal faydanın gözetilmiş olması durumunda bu risklerin belirlenmesi ve ortadan kaldırılması noktasında daha güvenli bir tutarlılık denetlemesinin yapılması mümkün hale gelmektedir.

En fazla bireye mümkün olan en fazla faydanın sağlanmasını hedefleyen faydacı ahlak öğretisine göre eylemlerin sonuçlarına göre hareket etmek ve bu eylemleri en fazla insana etki edecek şekilde ortaya koymak gerekmektedir.³⁰² Zira bir eylemin ortaya çıkardığı sonuç itibarıyla değerlendirmek iyi ve kötü sonuçlandırılmış olup olmadığı noktasında kişilere açık bir bilgi sağlayabilmektedir.³⁰³ Faydacı ahlakın öncelediği şey, en fazla faydayı sağlayan eylemlerin sergilenmesi olmuştur.

2.3.4. Pragmatist Ahlak

Pragmatizm, Charles Sanders Pierce, William James ve John Dewey gibi düşünürlerce ortaya koyulmuş ve klasik felsefeye karşı oluşturulmuş bir yapıdır.³⁰⁴ Pragmatizmin, kendinden önceki disiplinlere karşı getirdiği eleştirilerin kaynağı "doğruluk" kavramının taşıdığı anlam üzerine temellendirilmektedir. Zira pragmatist yaklaşım tarzına göre bir eylem sonucu itibarıyla istenilen başarıyı elde etmeye ve etkili olmaya muktedir ise faydalı ve uygulanabilir. Bu bağlamdan hareketle teleolojik (sonuççu) bir yapı barındıran pragmatizm açısından tıpkı bilgi gibi, ahlak da belirli bir fayda ilkesi üzerine inşa edildiği için birbirinden ayrılmaz bir yapı

³⁰² Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020, s.301.

³⁰³ Bernard Williams, *Ahlak, Etiğe Bir Giriş*, Ankara: Fol Yayınları, 1. bs., Ekim 2021, s.98.

³⁰⁴ Sibel Kibar, "Porter' In Doğalcı Pragmatist Ahlak Anlayışına Adalet Cephesinden Bir Yanıt", *Dört Öge Dergisi*, 1/5 (2016), s.33.

taşımaktadır.³⁰⁵ Pragmatist ahlak anlayışı kişinin ortaya koymuş olduğu eylemlerin her zaman bir pragmata yani fayda taşıması gerektiğine işaret ederek, ortaya koyulan eylemlerin bir doğruluk çizelgesi üzerine inşa edilmesi gerektiğinin önemine vurgu yapmaktadır.³⁰⁶

Pragmatist ahlak anlayışı “doğruluk değerlerini” fayda ilkesine bağlı bir şekilde çözümlenmenin yanı sıra, kendi içerisinde farklı disiplinlere ayrılması da bilinen bir gerçekliktir. Bu ayrışmaya örnek olarak gösterilecek disiplinler arasında, Darwinci ahlak öğretisi veya Marksist ahlak öğretisi gibi örnekler verilebilir.³⁰⁷ Gerek evrimci ahlak öğretisi gerekse marksist ahlak öğretisi pragmata ilkesinden hareket eden bir sistem olması bakımından, yaşam için yararlı olan herhangi bir eylemin reddedilemeyeceği kabulüne dayanmaktadır.³⁰⁸ Bu bakımdan pragmatist ahlak öğretisinin oluşturduğu temel insan yaşamının pratik yönleri üzerine olduğu söylenebilir.

Pragmatist yaklaşım açısından ortaya koyulmuş olan bütün ahlak öğretileri kişi deneyimleriyle ilişkilendirilmek suretiyle çözüme kavuşturulabilmektedir.³⁰⁹ Zira varoluş dünyası hakikatlerle kaplı bir realiteye sahiptir ve bu durum kişi eylemlerinin somut olgularla ifade edilebilir olduğunun yeter sebebini oluşturmaktadır.³¹⁰ Pragmatist yaklaşım tarzı, ahlakın konumlandırılması noktasında kişinin ortaya koymuş olduğu eylemin arkasında yatan gayeyi referans alarak, bir eylemin değerinin kişiyi ulaştırdığı başarıyla ölçülebileceğini ileri sürmektedir. Bu anlayışa göre örneğin suda boğulan birini kurtarmak için kullanılan tekne iyi bir araç olarak görülmektedir. Nitekim sonuç itibarıyla boğulmak üzere olan kişiyi kurtarmamıza ve ortaya konulan eylemden fayda görmemize neden olmuştur.³¹¹

Pragmatist ahlak öğretisi kişiler tarafından sergilenen davranışların her defasında pratik bir sonuç doğurup doğurmadığıyla ilgilenmektedir. Bu bakımdan pragmatik ahlak, her kavramın kendi içinde pratik alternatiflerle değerlendirilmesi gerektiğini belirterek, belli başlı eylemlerin pratik farklarının gösterilebilmesi

³⁰⁵ Arslan, *Felsefeye Giriş*, s.215.

³⁰⁶ Celal Türer, *Pragmatist Ahlak Nedir?* Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, 1/5 (2016), s.16.

³⁰⁷ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.109.

³⁰⁸ William James, *Pragmatizm*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. bs., 2020, s.121.

³⁰⁹ Türer, *Pragmatist) Ahlak Nedir?* s.18.

³¹⁰ Ömer Fatuk Erdem, “William James’te Hakikat Problemi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 17/ 2, (2017), s.216.

³¹¹ Pieper, *Etığe Giriş*, s.78.

gerektiğine vurgu yapmaktadır.³¹²Zira pragmatik ahlak öğretisine göre faydalı olan ile zararlı olanın, güvenilmez olan ile güvenilir olanın, doğrulanamayan ile doğrulanabilir olanın birbirinden ayrıştırılması pratik alternatiflerin doğru bir şekilde değerlendirilmesiyle mümkün olmaktadır.³¹³Pragmatist ahlak öğretisi açısından ahlakın ölçütü olarak ifade edilen şeyler kişiyi ileri götürüp götürmemesiyle ölçülebilmektedir. Bu noktadan hareketle pragmatist ahlak açısından olumsuz bir sonuç doğuran herhangi bir eylem ahlak dışı olarak nitelendirilmektedir.³¹⁴Zira kişiler tarafından sergilenen davranışlar pratik bir sonuç doğurmadığı takdirde gerek kişiye sağladığı fayda üzerinde gerek sosyal yaşamda olumsuz bir etkiye sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan insan eylemlerinin her birini pratik bir sonuca bağlamayı gaye edinen pragmatist ahlak, kişinin menfaatine olan şeylerin üzerine odaklanan bir sistem olmuştur.

Pragmatist ahlak öğretisinin insan deneyiminden tecrübe edilebilen ve ortaya koyulmuş davranışların pratik sonuçlarının gözetilmesiyle anlam kazanan bir yapı taşıdığı görülmektedir.³¹⁵Bu bağlamda pragmatik ahlak öğretisi, kişi eylemlerinin doğurduğu sonuçlar itibariyle iyi ve kötü olabileceğine vurgu yaparken, kişiden bağımsız bir eylemin herhangi bir değer taşımadığının önemine işaret eden bir sistem olmuştur.³¹⁶

³¹² James, *Pragmatizm*, s.28.

³¹³ William James, *Hakikatin Anlamı Pragmatizm'in Devamı*, İstanbul: Kapra Yayıncılık, Temmuz 2021, 1. bs., s.69-70.

³¹⁴ İoanna Kuçuradi, *Nietzche ve İnsan*, İstanbul: Yankı Yayınları, 1. bs., Ekim 1967, s.33.

³¹⁵ Türer, *Pragmatist) Ahlak Nedir?* s.19.

³¹⁶ Kibar, *Porter' in Doğalcı Pragmatist Ahlak Anlayışına Adalet Cephesinden Bir Yanıt*, s.33.

3. BULANIK AHLAK YAKLAŞIMININ ETİK BİLİNÇ TEMELLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

Yaşadığı çevreye en fazla etkide bulunan varlık olarak insan, ahlakın inşası ve temellendirilmesi noktasında çeşitli sorumluluklar ortaya koymuştur. Bu sorumluluklar etik bir bilinci rasyonel bir kopuştan elimine eden bir yapı içerisinde ele alınmalıdır. Nitekim insanın en büyük yetisi olarak ifade edilen idrak etme ve düşünce üzerine düşünebilme durumu, kültürel bir çevre inşa eden insanın, ahlak temelli ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Ahlak temelli ilişkilerin eğilimini belirleyen iyi ve kötü kavramları, ikili yüklemden oluşan sınırlayıcı bir yapı taşıyabilmektedir. Oysa “iyi” kavramına eşlik eden “daha az iyi”, “daha iyi”, “en iyi” gibi kavramların varlığı, kişinin değerlendirme basamağı oluşturmasına olanak sağlayarak perspektifli bir ahlak zemininin oluşmasına olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan yeni bir yapılanma olarak anlam kazanan “bulanık ahlak” kavramı, yeni bir içeriği ihtiva eden “değerlendirme yükseltme” ye olanak sağlayarak, kişinin etik yelpazesini genişleten bir perspektifin inşasını sağlamaktadır.

3.1. Bulanık Mantık

Mantık biliminin sistematik anlamda kabul gördüğü temelleri Aristoteles tarafından atılmıştır. Aristoteles'in mantığın temellerini atmış olması, mantığı O'nun icat ettiği anlamına gelmemektedir. Aristoteles'in yaptığı şey, mantığı sistemli bir hale getirerek müstakil bir ilim olarak konumlandırılmasını sağlamak olmuştur. Bu noktadan hareketle denilebilir ki mantık ilmi, Aristoteles öncesi mantık, Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu klasik mantık, Modern Mantık ve günümüzde yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkan Bulanık mantık şeklinde tasnif edilmektedir.³¹⁷ Bulanık mantık (Fuzzy Logic) 'ın bilimsel anlamda ortaya koyulması ve yayına hazırlanması, Lütfi Aliasker Sade'nin yayınladığı bir makale sonucu mümkün olmuştur. Klasik mantık ya da Aristoteles mantığı olarak bilinen sistemde ikili değer mantığı mevcuttur. Yani bir değer ancak doğru veya yanlış olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa bulanık mantığın öngördüğü sistemde değerler sadece “0 ve 1” gibi rakamlar ölçeğinde gösterilmekten

³¹⁷ A. Kadir Çüçen, *Mantık*, İstanbul: Sentez Yayınları, 10. bs., 2016, s.33.

ziyade “0,1- 0,2- 0,3” gibi ara değerlerinde bir realiteye sahip olduğunu belirterek, bu değerlerin bir işlem örüntüsüne tabi tutulabileceklerini göstermiştir.³¹⁸Böylelikle denilebilir ki bulanık mantık, insan aklının kesin koşullar üzerine durmasından ziyade "yaklaşık" durumları da hesaba katarak hareket etmesini ön gören bir sistem olmuştur.³¹⁹Zira Lütü Aliasker Zade’ nin ortaya koymuş olduğu bu sistemde kesin sonuçlar üzerinden hareket edilmese de ara değerler üzerinden yapılan işlemler, kesin sonuçlara ulaşabilmeyi mümkün hale getirmektedir.³²⁰

Bulanık mantık, günümüzde çözülmesi güçlük gerektiren ve karmaşık bir yapı taşıyan problemlerin pratik bir şekilde sonuca ulaştırılması noktasında geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu alanlara örnek olarak matematik, fen, sosyoloji, mühendislik ve eğitim bilimleri gibi alanlar verilebilir.³²¹Bulanık mantığın yaygın bir kullanım alanına sahip olmasının nedenlerin başında dayandığı basit matematiksel sistem gelmektedir.³²² Zira bulanık mantık sisteminde kesin bir dille ifade edilen “doğru-yanlış, ak-kara” gibi önermeler yerini duruma göre değişen ve sadece iki değer arası değil, “daha çok değerli” veya “daha az değerli” diyebileceğimiz ve kişiye göre belirebilir olan yeni bir zeminin varlığı söz konusudur.³²³

Lütü Aliasker Zade ortaya koyduğu mantık sistemin çalışma prensibini belirli ilkelerden hareketle temellendirmiştir. Bu ilkeler şu şekilde ifade edilmektedir; bulanık mantıkta kesin belli olan değerler yerine yaklaşık değerler kullanılır. Bulanık mantık için bilgi çok az, az, küçük, büyük şeklinde dilsel ifadeler ile tanımlanır. Bulanık mantıkta tüm değerler [0-1] aralığında bir içerik derecesi ile gösterilir. Her mantıksal ifade bulanık halde ifadeye dönüştürülebilir. Bu bakımdan matematiksel modeli çok karmaşık ve zor olan sistemler için bulanık mantık, uygun bir yöntem olarak tercih edilmektedir.³²⁴ Görüldüğü üzere bulanık mantık, belirsizliklerin de belirlilik derecesi

³¹⁸ “Eyüp Fahri. *Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi*.” Takvim-i Vekayi Dergisi, 5/1, (2017), s.3-6.

³¹⁹ Necdet Tekin, Salih Karanfil, “*Fuzzy Mantık*”, Öneri Dergisi, 1/2, (1995), s.3.

³²⁰ Gülhan Hasanov, Yagub Sardarov, Memmedağa Memmedli, *Bir Bulanık Mantık Çıkarsama Kuralı*” Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 3/ 2, (2015), s. 52.

³²¹ Mustafa Furkan Keskenler, Eyüp Fahri Keskenler, *Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi*, s.8.

³²² Cevdet Özmen, “*Lisanüstü Programlara Öğrenci Alımlarında Bulanık Mantık Yaklaşımı*”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 11/20, (2019), s.113.

³²³ Şemsettin Dursun, “*Bulanık (Fuzzy) Mantık Paradigması Üzerine*”, Batman Üniversitesi Yaşam Dergisi, 1/ 2, (2012), s.353.

³²⁴ Mustafa Furkan Keskenler, Eyüp Fahri Keskenler, *Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi*, s.7.

ölçeğinde değerlendirilebilir olduğunu belirtmektedir. Yani daha değerli kümelerin oluşturulması noktasında bulanık mantık, işlevsel bir yapı taşımaktadır.³²⁵

Sonuç olarak denilebilir ki bulanık mantık gündelik yaşamda kullanılmaya daha müsait bir sistem olarak, sadece doğru ve yanlış gibi ikili değerlerden ziyade, çok doğru veya çok yanlış gibi terimleri de içerebilen bir sistem olarak temellendirilmiştir. Bunun yanı sıra bulanık mantık, sayısal değerlerden ziyade kelimeler üzerine kurulu bir algoritmaya sahip olmuştur. Bu durum bulanık mantığın kullanım yelpazesini genişleterek daha farklı çalışma disiplinleri tarafından benimsenmesinin önünü açmaktadır.³²⁶

3.2. Bulanık Ahlak

İnsanlık, evrene ilgi duyduğu ilk günden bugüne kadar varlığını idame ettirdiği süreçte, gerek süje olarak kendi varlığı üzerine, gerek obje olarak kendi dışındaki varlık üzerine gerekse de meta-fizik anlamda görüngü varlığının dışına her zaman merak duymuştur. Yani insanlık var olduğu ilk günden bugüne kadar çevresine karşı bir merak besleyerek dış dünyayı anlamlandırma çabası içerisinde olmuştur.³²⁷ İnsanlığın evrene karşı duyduğu bu merak, nesiller boyu sürecek bir tekamülün seyrini belirlemiştir. Bu bağlamdan hareketle insanın rasyonel yönü, çeşitli varlık telakkilerini ilk olarak açıklamaya sonrasında ise belirli kritikler ölçeğinde tasnife götüren bir yapı izlemiştir. Varlığa ilişkin yaklaşımlar noktasında meta-fiziksel yönelim bir tarafa bırakılacak olursa, insanlığın varlık sınıflaması geniş anlamda canlı ve cansız olarak, dar anlamda ise canlı ve cansız varlıkların çeşitli kategorilere ayrılarak incelenmesi şeklinde tekâmül etmiştir.

İnsanlığın varlık karşısında elde ettiği tekâmül sferi ve merak duygusu, henüz keşfedilmemiş onlarca şeyin mevcudiyetinin kavranmasına sebebiyet vermiştir. İnsanlık edindiği her yeni bilgiyle çağlar arası geçiş yapmanın olanağını oluştururken, kozmos (evren) insanoğlunun gösterdiği gayrete paralel olarak, ortaya koyulan her sistemli ve prensipli araştırmaya karşın yeni bir bilinmezini insanlığa açmıştır. Yani elde edilen her sistemli ve prensipli açılım, yeni bir sistematik çalışma alanı

³²⁵ Necdet Tekin, Salih Karanfil, *Fuzzy Mantık*, s.5.

³²⁶ Dursun, “*Bulanık (Fuzzy) Mantık Paradigması Üzerine*”, s.352.

³²⁷ Louis Millet, *Metafizik*, Ankara: Elis Yayınları, 1.bs., Mayıs 2004, s.19.

oluşturmuştur. Bütün bu ilerlemelere karşın henüz bir sonuca varılamamış veyahut eksik bir şekilde anlaşılmiş sayısız çalışmanın mevcudiyeti de bir gerçek olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Bu durumun sebeplerinden biri, kişilerin ortaya koymuş olduğu çalışmaların nesiller boyunca birbirine aktarılması noktasında birtakım zorluklarla karşılaşılıyor olmasıdır. Zira Aristoteles'in, Arşimet'in, Newton'un ya da Einstein'in ortaya koymuş olduğu herhangi bir düşünce hemen aynı anda bütün insanlığın kafasına aktarılabilir bir yapı taşıysaydı, bir kişi tarafından ortaya koyulmuş doğru veya yanlış yargılar o anda herkesin bilgisi haline dönüşebilirdi. Bu durum neticesinde insanlar ortak kanı oluşturma noktasında birbirlerine daha anlayışlı bir yaklaşım sergilemek durumunda hissederek, toplumsal yozlaşmanın önüne geçecek davranışlar sergileyebilirdi. Ancak her insan yaşamı boyunca birbirinde farklı yaklaşım tarzı benimseyerek, doğru ve yanlış yargıları birbirinden farklı zeminde konumlandırmıştır.³²⁸ Bu durumun başlıca sebepleri arasında belirli bir konunun aşılmasındaki zorluk, aynı konu üzerine yapılmış farklı çalışmaların olması ve prensipleri deneye dayanan ihtilafların, deney dışı şeylere dayanan doktrinlere nazaran daha minimal düzeyde kalmış olması gibi nedenler gösterilebilir.

Fiziksel deneylerle ispatı mümkün olan şeylerin insan zihni tarafından iknaya daha açık bir yapı taşınması, bilimsel çalışmaların seyrini deney üzerine kurulu bir sistem üzerine inşa etmeye yönlendirmiştir. Ancak insanlık tarihinde deneysel anlamda ispatının mümkün olmadığı, fakat kişi yaşamına etki eden elzem çalışma alanları mevcuttur. Bu çalışma alanlarından biri de hiç kuşkusuz ahlak üzerine yapılan çalışmalar ve dolayısıyla ahlak felsefesi olarak ifade edilebilir.

Ahlak felsefesi üzerine yapılan çalışmalar fizik biliminden veya fizik deneylerinden farklı çalışma prensibine sahiptir. Belirli olguları belirli prensiplerle inceleyen³²⁹ fizik biliminde, ortaya atılmış bir sistemin kabulü, kendinden önceki sistemlerin kümülatif birikmişliğinden beslenmiş olmasına karşın, kendisinden önce ortaya atılmış bir doktrini geçersiz kılma gibi bir yapı barındırmaktadır. Örneğin Aristoteles'in ortaya koyduğu fizik kuramı Galileo ve Newton'un kendi fizik sistemini ortaya koymasıyla geçerliliğini yitirmiştir. Keza aynı şekilde Newton fiziği de Einstein'ın ortaya koymuş olduğu çalışmalar sonucu mutlak referans noktası olmaktan çıkmıştır. Ancak ahlak doktrinleri açısından aynı durum mümkün olmamaktadır.

³²⁸ Jean Bruller Vercors, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 3. bs., Ekim 1998, s.21.

³²⁹ Zeki Özcan, *Din Bilim Yazıları 1*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. bs., Kasım 2001, s.83.

Bugün insanlık, ortaya konulan herhangi bir davranışın değerlendirilmesi noktasına binlerce yıl öncesine giderek, Aristoteles ahlakının veya Platon ahlakının referans olarak alınabileceğini ifade edebilmektedir. Bu durumun sebebi, insanlığın eylemler karşısında nasıl davranması gerektiğinin ve hangi pozisyonun mantıklı ve makul olduğunun birden fazla faktör barındırmasından kaynaklanmaktadır. Yani ahlaki eylemler söz konusu olduğunda, zaman gözetilmeksizin aynı tekamülde devam eden davranış kalıpları söz konusu olmaktadır.

Kişiler tarafından belirli iletişimler sonucu ortaya koyulan bir eylemin değerlendirilmesi hususunda, ölçüt olarak belirlenen ikili yargı sistemleri bulunmaktadır. Bu yargı sistemleri bilgi için doğru ve yanlış, ahlak için iyi ve kötü, estetik için ise güzel ve çirkin şeklinde ifade edilmektedir. Her ne kadar ikili yargı sistemi ortaya koyulmuş olan tutum ve davranışları kategorize etme noktasında belirli bir ölçek olarak kullanılıyor olsa da her koşul için uygulanabilir olmayabilmektedir. Zira bir eylemin sadece ikili değerlendirme ile ölçümüne kalkışmak, büyük resmi inşa eden küçük dokunuşları gözden kaçırmaya sebebiyet verebilmektedir. İnsan eylemlerinin referans alındığı yargı sistemlerinde belirli bir çerçeveye ulaşmak sıçrama şeklinde değil, bütün ara ölçütlerin varlığının değer oluşturabilir olduğunun kabulüyle anlamlı olmaktadır.³³⁰ Yani Platon'un mağarasındaki öküz örneğinde olduğu gibi, kişilerin aynı öküzün farklı yerlerine dokunulduğu için öküzü inkâr etmesi yerine, bütün ara bilgilerin önemli olabileceğinin bilgisine ulaşması daha elzem bir yapı barındırmaktadır.³³¹

İkili yargı sistemlerinden farklı olarak bütün ara değerler üzerine odaklanmayı prensip edinen bulanık ahlak öğretisi, hangi temele dayandırılmış olunursa olsun ortaya koyulmuş olan bir ahlaki sistem veya eylemin inşası noktasında, ara değerlerin de anlam taşıdığı savını müdafaa etmektedir. Bulanık ahlak sisteminin gayesi, tek bir ahlak basamağı yerine değerler kümesi üzerine kurulu bir ahlak yaklaşımı sensörü inşa etmektir. Bu bağlamdan hareketle bulanık ahlak bir eylemi kurallandırma şekli değil, anlamlandırma şekli olarak ifade edilmektedir. Yani bulanık ahlak olumsuz bir anlama ihtiva eden bir bulanıklık olmayıp, olumlu ve daha geniş perspektifli bir yaklaşım sensörü oluşturabilmeyi gaye edinen bir bulanıklık durumudur. Bu bakımdan bulanık

³³⁰ Özcan, *Din Bilim Yazıları 1*, s.83.

³³¹ Ali Şeriatî, *Bilinç ve Eşekleştirme*, Ankara: Fecr Yayınları, Çev. Murat Demirkol, 6. bs., Kasım 2019, s.67.

ahlak yaklaşımı, insan eylemlerinin doğurduğu sonuçlar üzerine yapılan değerlendirmelerin etik bir bilincin süzgecinden geçirilmesini hedef edinerek, kişinin karşılaşacağı olaylar karşısında hazır bulunmuşluk seviyesini arttırmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle bulanık ahlak yaklaşımı, ahlak üzerine yapılan değerlendirmeleri rasyonel bir kopuş riskinden kurtarmak adına etik bir bilinci gerekli kılmaktadır.

Kişilerin yaşamları boyunca maruz kaldıkları olaylar karşısında izledikleri yol, gerçek ve net bir değere ulaşmanın hangi yaklaşım tarzıyla mümkün olduğunun arayışı olmuştur.³³²Oysa bulanık ahlak yaklaşımı, kişiler tarafından ortaya koyulmuş olan durum değerlendirmelerine kesin sınırlar çizmekten ziyade değerlendirme yükseltmenin olanağını irdeleyen bir yaklaşım sergileme gayesi taşıyarak, bir eylemin ortaya koyulmadan önce, ortaya koyulduğu esnada ve ortaya koyulduktan sonra doğurduğu sonuçların her birine ayrı bir değerlendirme atfetmektedir.³³³Bu değerlendirmelerin yapılmasındaki gaye, kişinin geliştireceği etik bir bilinç ile bir sonraki eyleminin daha anlamlı ve tutarlı olmasının olanağını sağlamaktır. Bu duruma örnek olarak daha önce hiç bisiklet görmemiş bir grup insan gösterilebilir. Bu insanlardan biri bisikletin direksiyonuna, bir diğeri pedalına, bir diğeri ise tekerine dokunmuştur. Genel anlamda bu üç insan da bisikletin birbirinden farklı parçalarına dokunmuştur. Ancak bu kişiler her ne kadar bisikletin tam bilgisine ulaşamamış olsalar da bisiklet ile alakalı belirli bir bilgiye sahip olmuşlardır. Ayrıca bu insanlar bisikletin parçalarını izah etme noktasında birbirlerinden farklı bilgilere sahip olsalar da edindikleri lokal bilgiler yanlış bir bilgi olmayacaktır.³³⁴Yani bisikletin pedalına dokunan kişinin de direksiyonuna dokunan kişinin de beyan ettiği bilgiler, bisikletin tam bilgisini vermese de kısmi bilgisini veren ara doğrular olarak ifade edilebilmektedir. Tıpkı bisikletin birden fazla parçasının olması gibi insanın da hayatı boyunca ortaya koyduğu davranışlar noktasında birden fazla değerlendirme basamağı mevcuttur.³³⁵ Bu durum ahlaki kalıpların da aynı şekilde birden fazla motivasyon kaynağından besleneceğini göstermektedir. Zira her insanın duygu ve düşünceleri gibi

³³² Erwin W. LUTZER, *Ahlak Ölçütleri*, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması, İstanbul: Haberci Yayınları, 1. bs., , Ekim 2018, s.141.

³³³ Umberto Eco, *Beş Ahlak Yazısı*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 13. bs., Aralık 2020, s.36.

³³⁴ Thomas Nagel, *Her Şey Ne Anlama Geliyor*, Çev. Hakan Gündoğdu, İstanbul: Say Yayınları, 3. bs., 2011, s.72.

³³⁵ Şamil S. Zagitoviç, *Doğu' nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, Ankara: Etkin Yayınları, 1.Basım, Ekim 2013, s.296; Nagel, *Her Şey Ne Anlama Geliyor*, s.72.

ahlaki davranışlar da birden fazla motivasyon kaynağından beslenebilmektedir. Bu noktada bulanık ahlak yaklaşımı birden fazla değer basamağına sahip ahlaki davranışların anlaşılması ve yükseltilmesi noktasında önemli bir kriter olmaktadır. Yani bir eylemin bulanık ahlak yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiş olması, ortaya koyulan eylemin belirli sonuçlarına veya ara değerlendirmelerine ulaşmanın olanağını arttırmaktadır.

Bulanık ahlak, iyi veya kötü kavramına net bir sınır çizilmesi noktasına temkinli yaklaşım sergilemeyi amaçlayan bir sistemdir. Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımı açısından iyi olarak tasnif edilen değerlendirmeler kümesinden ‘‘daha iyi’’ olarak tanımlanan bir yapı ortaya çıktığında önceki değerlendirme herhangi bir değer noksanlığına uğratmamaktadır. Ya da ‘‘daha iyi’’ ye ulaşmak için kullanılan ‘‘iyi’’ basamağı anlamsız bir değerlendirmeye işaret etmemektedir. Nitekim hangi ahlaki yaklaşım şekli olursa olsun, bir eylem üzerine yapılan değerlendirmenin her zaman daha iyisi olabileceği gibi, daha kötüsü de vardır. Önemli olan husus bu değerlendirmeler bütünü yakalayıp kişinin bir sonraki davranışını düzenleyecek ve yükseltecek zemini oluşturmaktır.

Bulanık ahlak bir yaklaşım sensörü olması bakımından, bir eylemde tek bir doğrunun veya tek bir yanlışın olamayacağını müdafaa etmektedir. Zira bir şeyin mutlak sonucunu belirlemiş olmak, belirlenen şeyin ötesine geçilemeyeceği anlamı taşımaktadır. Oysa ahlaki eylemler için belirlenmiş birtakım yasaların olduğunun kabulü, çelişki doğuran bir önerme olmaktadır. Bulanık ahlak yaklaşımı bu noktada ahlaki yaklaşım tarzlarının doğruluğu veya yanlışlığı üzerine değil, sonuca götüren yollar üzerinde yapılan tercihlerle ilgilenmektedir. Yani bulanık ahlak yaklaşımı iyi ve kötü olarak ifade edilen bir eylemin, bütünsel bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlayan sferi oluşturarak, ‘‘daha az iyi’’, ‘‘daha iyi’’, ‘‘çok daha iyi’’ gibi olasılıkların varlığına işaret etmektedir. Buna mukabil bulanık ahlak yaklaşımı, bu değerlendirmeleri pragmatist bir gaye üzerine inşa etmemektedir. Bulanık ahlak yaklaşımı zaten var olan değerlendirmeler üzerine geniş bir perspektifle yaklaşılmasına olanak sağlayarak yükseltilebilir bir yaşamın olanağını elde etmeyi gaye edinmektedir. Bu durum gerek teolojik gerek eudaimonist gerek deontolojik gerekse de diğer ahlaki prensiplerin hepsi için geçerli olmaktadır. Bu durumun temellendirilmesi noktasında sokakta yaşamını idame ettirmeye çalışan ve açlık çeken bir çocuk örnek olarak gösterilebilir. İnsanlar bu çocuğun mevcut durumuyla alakalı birden fazla durum

değerlendirmesine sahip olabilmektedir. Mesela bir kişi çocuğun durumuna üzülmeye günlerce bu durum kaynaklı uykusuz kalabilir. Bir başkası ise çocuğun haline üzülmeye yanında bir de çocuğa para ya da yemek verebilir. Bir üçüncü kişi ise çocuğun durumunu daha perspektifli değerlendirerek, çocuğun ihtiyaçlarını karşılayarak güvende hissettirecek bir yurda yerleştirebilir. Dördüncü kişi ise çocuğun durumuyla alakalı daha iyi bir durum değerlendirmesi yaparak, çocuğu sahiplenmek isteyebilir. Verilen örnekte hareketle yapılan her eylemin belirli ölçüde anlamı ve değerli olduğu görülmektedir.³³⁶Bulanık ahlak yaklaşımı bahsi geçen yaklaşım tarzlarının motivasyonel kaynaklı eylemler olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, her eylemin kendi içinde bir öneme sahip olabileceğini ve tekâmül eden her bir davranışın değerlendirme yükseltme ile bir sonraki pozisyon için olumlu yönde etki edeceği yaklaşımını öne sürmektedir. Yani bulanık ahlak yaklaşımı açısından her bir değerlendirme anlamlı olarak temellendirilip, kişinin bir sonraki davranışını yükseltme noktasında perspektif geliştirmeyi sağlamaktadır. Nitekim örnekte olduğu gibi çocuğa yemek veren kişinin davranışı nihai bir davranış olmasa da nihai davranışın ihtiva ettiği bir eylem olarak anlamlıdır. Bulanık ahlak yaklaşımının yönelimi ise bu anlamlandırmaların belirli bir perspektif dahilinde temellendirilmesidir.

Ahlak felsefesinin merkeze aldığı yegâne varlık insan ve insan eylemleridir. Bu durumun başlı sebepleri arasında insanın çevresine karşı sergilediği davranışların bilinçli ve özgürce yapılmış olması gösterilebilmektedir. Bunun yanı sıra insan eylemleri bir başka insanın varlığıyla değerlendirilebilir hale gelmektedir. Ben ve öteki arasındaki bütün etkileşimlerim toplamı olarak ortaya çıkarılan değerler, insanların birbirleriyle kurdukları iletişim sisteminin bir sonucu olarak anlam kazanmaktadır.³³⁷Değerlerin insanlar tarafından ortaya koyulmuş olması, değerlerin mahiyetini belirleme noktasında farklı yaklaşım tarzlarının benimsenmesine sebebiyet vermektedir. Yani kişilerin değer olarak referans almak istedikleri yaklaşım tarzları arasında çeşitli ayrışmalar ve farklılaşmalar görülmektedir.³³⁸Bu noktadan hareketle bulanık ahlak yaklaşımı, herhangi bir değere karşı konumlandırılmış bir çalışma olmamaktadır.³³⁹Bulanık ahlak, ortaya koyulmuş bütün ahlaki değerlerin gerek

³³⁶ Aral Ersin, *Kader ve Mukadderat Arasında Bilinçli Yaşam*, İstanbul: Güner Yayınları, 1. bs., 2017, s. 79.

³³⁷ Ahmet İnam, *Dünya Gönülden Gönüle*, Ankara: Odtü Yayıncılık, 2. bs., Temmuz 2019, s.127.

³³⁸ Epiktetos, *Epiktetos'un öğretileri*, Çev. Ahmet Ceylan, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. bs., Mart 2021, s.11.

³³⁹ Marcus Steinweg, *Tutarsızlıklar*, Çev. Erkal Ünal, İstanbul: İthaki Yayınları, 1. bs., Eylül 2019, s.54.

uygulama alanında gerek teorik çerçevede belirli bir değer kümesi içerisinde düşünülerek konumlandırılmasının önemine işaret etmektedir. Bulanık ahlak yaklaşımı, değer yargılarını kavramlarla sınırlandıran bir yapı barındırmaktan farklı olarak, değer yargılarının her bir birimine anlamsal değerlendirmeler atfetmenin önemine işaret etmektedir.³⁴⁰ Yani bulanık ahlak açısından fiziksel bir kişiliğin zaman içerisinde ahlaksal bir kişiliğe dönüşmesi esnasında katedilen bütün noktaların anlamca değerli ve anlamlı bir yapı barındırması, kişilerin belirli bir değerlendirme yükseltme ve değeri anlamlandırma eğilimiyle mümkün hale gelebilmektedir.³⁴¹ Bu noktadan hareketle kişiler tarafından anlamlandırılan her bir değer yargısı birbirinden farklı mesafelere sahip ahlaki davranışlar ve ölçütler arasındaki ilişkilere tutarlı bir yaklaşım sergileyebilmenin önünü açmaktadır.³⁴²

Bulanık ahlak telakkisi, ortaya atılmış bütün ahlak doktrinlerine karşı aynı yaklaşımı benimsemektedir. Örneğin deontolojik ödev ahlakı açısından herhangi bir kişinin ortaya koymuş olduğu bir davranışı maksim olarak düşünmesi, kişinin bilgi sferinin genişlemesiyle yerini daha kapsamlı bir maksime bırakabilmektedir. Mesela ahlaki değer taşıması açısından sokakta kalmış ve yardıma muhtaç birinin yetiştirme yurduna verilmesinin bir maksim olarak düşünülmesi kendi içinde değerli ve anlamlı bir eylemdir. Buna mukabil aynı kişinin aynı çocuğu sahiplenmeyi maksim olarak düşünmüş olması daha elzem bir değere sahiptir. Çocuğun sahiplenilmesi gerektiğinin maksim olarak düşünülmesi, çocuğun güvenli bir yetiştirme yurduna yerleştirilmesinin istenmesini gayri ahlaki veya gereksiz bir yaklaşım olarak tanımlanmasına sebebiyet vermeyecektir. Zira her iki istek de nihai sonra götüren bir değerler kümesi olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan bilginin ahlakı işlevsel hale getirmesiyle elde edilebilecek bir değerlendirme yükseltmeyle,³⁴³ elde edilen her sonuç aynı kişi tarafından istenen her iki maksimin de kendi içinde anlamlı bir değere sahip olabileceğini göstermektedir. Bu sebeple bulanık ahlak sadece ana değerlerin değil ara değerlerinde anlam taşıdığı bir değerlendirme yükseltme prensibi olarak işlev görmeyi amaçlamaktadır.

³⁴⁰ Nagel, *Her Şey Ne Anlama Geliyor*, s.42.

³⁴¹ Henri Bergson, *Ruh Teorileri insan Ruhu ve Kişiliği*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. bs., Ocak 2020, s.77.

³⁴² Özcan, *Din Bilim Yazıları I*, s. 14.

³⁴³ Doğan Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2. bs., Kasım 2015, s.26.

Bulanık ahlak yaklaşımı ahlaki değerleri oluşturan motivasyonel kaynakların her birini kendi içinde değerli ve anlamlı atfederek, kişinin yaşamı boyunca katettiği yolu belirli bir değerlendirmeler kümesi şeklinde izafe etmektedir.³⁴⁴Bu bakımdan hangi ahlak prensibi referans alınmış olunursa olunsun, sonuca giden yollar üzerindeki değerlendirme kümelerinin her biri, taşıdığı anlam bakımından kişinin bir sonraki eylemi ortaya koymasında olumlu bir potansiyel taşıyacaktır. Bir eylem için belirlenen iyi, aynı eylem üzerine ‘daha iyi’nin sergilenmiş olmasıyla değersizleşmemektedir. Nitekim bir eylemin sonuca ulaşması, farklı basamaklardan oluşan bir sürecin ürünü olarak ifade edilmektedir.

3.3. Bulanık Ahlak Yaklaşımı Açısından Etik Bilinç

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylemin değerlendirme olarak yükseltilebilir olduğunun sferini oluşturmak etik bir bilinç ile olanaklı olmaktadır. Her tür kendisinde potansiyel olarak barındırdığı itkiye göre hareket etmektedir. Bu itkilerin insan yaşamındaki karşılığı ise rasyonel bir yapıya sahip olması olmuştur.³⁴⁵ Yani düşünce tarihi boyunca insanı diğer varlıklardan ayıran en büyük donanımı rasyonel bir varlık olarak,³⁴⁶yapıp ettikleri üzerine belirli bir düşünüş potansiyeli barındırmasıdır.³⁴⁷Bu bakımdan evrendeki bütün alanlara zihinsel etkide bulunabilen akıl, büyük patlamadan sonraki en büyük kazanım olarak,³⁴⁸kişinin yaşamı boyunca yapıp ettiklerini belirleme noktasında doğal bir süreç içerisinde güvenilir bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.³⁴⁹Süreç içerisinde akli belirli bir referans noktası olarak kullanmanın olanağını elde eden insanlık, bilinçli davranışlar sergileyerek belirli bir kültür, belirli bir yaşam tarzı, belirli bir sosyal çevre oluşturabildikleri gibi, belirli etik ilişkiler de oluşturmuşlardır.³⁵⁰İnsanın rasyonel tarafına hitap eden etik ilişki açısından akıl ve mantık, kişinin duygu ve düşünceleri üzerine tesir ederek,³⁵¹günlük yaşamda

³⁴⁴ Nick Lane, *Yaşam Neden Var?* Çev., Ebru Kılıç, İstanbul: Koş Üniversitesi Yayınları, 1. bs., Nisan 2016, s.54.

³⁴⁵ Aristoteles, *Eudemos' a Etik*, Çev, Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2. bs., 2020, s.109.

³⁴⁶ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.17.

³⁴⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, s.33.

³⁴⁸ Adam Kokesh, *Özgürlük*, Çev. Yeşim Tatlıhan Tuncel, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 1.bs., Mart 2016, s.25.

³⁴⁹ William James, *Hakikatin Anlamı Pragmatizm'in Devamı*, İstanbul: Kapra Yayıncılık, Temmuz 2021, 1. bs., s.112.

³⁵⁰ M.M. Bahtin, *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2001, s.68.

³⁵¹ Roger- Pol Droit, *Felsefeyle Saadet Olmaz*, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları, 1. bs., 2016, s.22.

ortaya koyulan eylemlerin bir sonraki davranış kalıbına aktarılıp aktarılmaması hususunda çeşitli olanaklar tayin etmektedir.³⁵²

İnsanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin etik bir çerçeve oluşturması, kişilerin kendisi dışındaki bütün varlıklara karşı belirli bir sorumluluk dahilinde hareket etmesiyle mümkün olmaktadır. Varlık skalasında yukarıdan aşağıya bir otorite olarak tezahür eden akıl,³⁵³ kişileri dışarıdan gelebilecek etkilere karşı belirli sorumluluklara sahip olmaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda kişinin kendi dışındaki alem ile kurduğu etik ilişki üç önemli kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategoriler geniş kapsamdan dar kapsama olacak şekilde; insan-varlık çerçevesinde oluşturulan etik bilinç, insan-canlı çerçevesinde oluşturulan etik bilinç ve insan- insan çerçevesinde oluşturulan etik bilinç olmak üzere üç şekilde ifade edilebilir. Rasyonel bir varlık olarak insan, belirtilen üç kategori üzerinde belirli düşüncüler gerçekleştirerek, ortaya koyacağı herhangi bir eylemin taşıdığı değeri tahlil etme noktasında belirli bir farkındalığa sahip olabilmektedir. Zira kişiler ortaya koyduğu eylemin mahiyeti üzerine belirli bir düşünüş gerçekleştirmediği takdirde, eylemin tetikleyici itkisi, kişinin iradesinden bağımsız gerçekleşen güdüler aracılığıyla sağlanmış kabul edilmektedir. Bu durum düşünce üzerine düşünebilen varlık olarak insanın, diğer varlıklar ile aynı itkiden hareket eden bir yapı içerisinde anılmasına sebebiyet vermektedir. Yani insan, aklını kullanmadan yaptığı her davranışı diğer canlı türleriyle benzer bir şekilde gerçekleştirdiği için, varlık skalasındaki yerini hayvansal alemin sınırlarına indirme riskini barındırmaktadır.³⁵⁴

Üç ayrı etik yaklaşım kategorisinin her birinde değişmez olan yegâne varlık insan olmuştur. Bu durumun sebebi olarak insanın hem varlık hem canlı mertebesinde bulunmasının yanı sıra, aklını kullanma kudretini göstererek kendi sınıfına ait davranışlar sergileyebilir olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın en genel anlamda varlık karşısında belirli bir etik bilinç geliştirmesi demek, kişinin sadece kendi türünden olanlar karşısında değil bütün varlık üzerinde bir sorumluluğa sahip olduğu anlamı taşımaktadır. Yani etik bir bilince sahip bir birey, yaşadığı alan her neresi olursa olsun bir eylemde bulunmadan önce olası sonuçları ve çevreye vereceği

³⁵² İoanna Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2. bs., 2020, s.35.

³⁵³ İnam, *Dünya Gönülden Gönüle*, s.99.

³⁵⁴ Mehmet Türkeri, *Etik Değerler Açısından Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim*, İstanbul: Lotus Yayınları, 2017, s.24.

tahribatı canlı ve cansız olarak ayırt etmeden gözetmekteyse etik bilincin ilk kategorisi olan insan-varlık merkezli bir etik bilinç geliştirmeyi hedeflediği söylenebilir. Belirtilen duruma örnek teşkil etmesi açısından doğal bir güzelliğe sahip kayalardan oluşan bir alan verilebilir. Etik bilince sahip bir birey, doğal oluşumda tahribat yaratacak herhangi bir öngörüye sahip olduğu takdirde, bulunduğu bölgeye zarar verecek eylemler sergilemekten sakınacak davranışlarda bulunacaktır. Çünkü insan-varlık merkezli etik bir bilince sahip olarak birey, aklın otoritesini aşağıya doğru kullanırken bütün varlık skalasına karşı sorumlu olduğu prensibiyle hareket etmeyi amaçlamaktadır.

Kişiler ortaya koymuş olduğu davranışlara insan-varlık dışında, etik bilincin ikinci basamağını oluşturan insan-canlı perspektifli bir yaklaşım tarzı da benimseyebilmektedir. Yani insanlar herhangi bir etik davranış ortaya koyarken, nelerin yapılıp nelerden sakınılması gerektiği noktasında canlı varlıklar nezdinde bir etik bilinç oluşturabilirler.³⁵⁵ İnsan-canlı perspektifli etik bilinç, insanlar tarafından sergilenen davranışların yönlendirilmesi veya dönüştürülmesi noktasında çevreye karşı sergilenecek tutumların canlılara karşı duyulan sorumluluk çerçevesinde gerçekleştirilmesini düstur edinmeyi amaçlamaktadır.³⁵⁶ Bu duruma örnek olarak belirli bir noktada yapılan yol çalışması verilebilir. Kazı çalışmasını yöneten birim, inşa ettikleri yolun doğal örtüyü tahribatıyla ilgilenemeyebilirken, yol çalışması sırasında fark edilen bir tilki yuvasına karşı duyulan hassasiyet sonucu tilki yuvasının güvence altına alınması sağlanabilmektedir. Bu yaklaşım şekli açısından çevreyle kurulan etik ilişki sonucu yol çalışması yapan ekibin insan-canlı merkezli bir etik bilinç farkındalığı sergilediği ifade edilebilir.³⁵⁷ İnsan-canlı merkezli etik yaklaşım noktasında kişilerin kendilerini canlı yaratıklara karşı daha sorumlu hissederek mevcut duruma karşı belirli bir hassasiyetin gösterilmesi, insanlığın canlı varlık türleriyle yakın ilişkiye sahip olması ve benzer biyolojik özellikleri barındırmasıyla yakın bir ilişki içerisindedir. Bu noktadan hareketle insanın kendisine yakın olarak gördüğü yaşam formlarının her bir mertebesi, yaşamı şekillendiren belirleyici itkileri oluşturmaktadır. Zira insanların gerek düşünsel gerekse de biyolojik anlamda ortak bir bağ kurdukları varlıklar ile

³⁵⁵ Pyotr Kropotkin, *Anarşist Ahlak*, İstanbul: Kaos Yayınları, 3. bs., Kasım 2013, s.64.

³⁵⁶ Roger- Pol Droit, *Felsefeyle Saadet Olmaz*, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı, 2016, s.96.

³⁵⁷ İoanna Kuçuradi, *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 7. bs., 2018, s.7.

iletişimi ve etkileşimi arttırırken, kendilerine uzak olarak gördükleri varlık türlerine karşı ise belirli bir mesafe bulunduracak yaklaşımlar sergilediği gözlenmektedir.

Yaşama gözünü açar açmaz aidiyet arayışı ve çevreyi tanıma mücadelesi veren insanoglu, varlığa değer atfetme noktasında her bir değer mertebesini farklı bir şekilde anlamlandırma eğilimi taşımaktadır.³⁵⁸Bu anlamlandırma arayışı, etik yaklaşım düsturunun üçüncü kategorisi olarak insan-insan merkezli bir etik bilinç geliştirilmesine neden olmuştur. Bu duruma mukabil çevreyi zihninin kendisine sunduğu olanaklar dahilinde anlamlandırılan insanlık, ahlaki değerlerin oluşturulması noktasında en belirleyici etken olarak kendisi dışındaki insanları referans almaktadır. İnsanlar tarafından ilk etapta bilinçsiz bir şekilde gerçekleştiren eylemler, farklı insanlarla kurulan çeşitli ilişkiler neticesinde bilinçli değerlendirmeler yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.³⁵⁹Bu bağlamda kişiler tarafından ortaya koyulan davranışların iyi ve kötü olarak belirlenmesi ben ve öteki arasındaki ilişkinin zaruriliğini oluşturmaktadır. Ben ve öteki arasındaki iletişimin taşıdığı amaç ve doğurduğu sonuç itibariyle iyi veya kötü olarak temellendirilen davranışlar, insan-insan merkezli etik bir bilinç oluşturulmasının yolunu oluşturmaktadır.³⁶⁰Bu duruma örnek teşkil etmesi açısından gönüllü olarak askerlik başvurusunda bulunmuş bir birey verilebilir. Birey, gönüllü olarak askere gitme noktasında ne doğaya ne de kendi türü dışındaki herhangi bir canlı varlığa karşı bir sorumluluk duymazken, diğer insanların kendisinden beklentilerine karşılık verdiğini düşündüğü için ahlaki bir davranış sergilediğini düşünebilir. Bu sebeple insan-insan merkezli oluşturulan etik bilinçte, ahlaki eylemlerin motivasyonel kaynağı olarak diğer insanların varlığı gösterilmektedir. İnsan-insan merkezli etik yaklaşımların en yoğun hissedildiği yer olarak kültürel ilişkilerin kurulduğu toplumlar ön plana çıkmaktadır. Zira ortak bir kültür etrafında toplanmış milletler, genel anlamda kendilerini diğer insanlara karşı sorumlu hissetmenin bilincini oluşturmaktadır.

İnsanın ahlaki yönden belirli bir sorumluluk sahibi olduğunun bilincine varması ve diğer insanlar ile kurduğu ilişki neticesinde iyi ve kötü arasındaki farklılıkları çözümlemesi, bulanık ahlak yaklaşımı açısından önem arz etmektedir.³⁶¹Zira insanların yaşamı boyunca ahlaki bir bilince sahip olması ve bu bilincin her zaman

³⁵⁸ Dücane Cündioğlu, *Hız. İnsan*, İstanbul: Kapı Yayınları, 22. bs., Ocak 2021, s.13; Adam Kokesh, *Özgürlük*, Çev. Yeşim Tatlıhan Tuncel, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 1. bs., Mart 2016, s.132.

³⁵⁹ Takvan Soho, *Sarsılmaz Bilgelik'in Esrarengiz Anlatısı*, İstanbul: Ezr Yayıncılık, 1. bs., 2018, s.133.

³⁶⁰ Calkins Mary Wharton, *İyi İnsan ve İyi Etiğe Giriş*, İzmir: Cem Yayınevi, 1. bs., Nisan, 2021, s.41.

³⁶¹ Bartley III William Warren, *Ahlak ve Din*, Çev: Ali Yıldırım, Ankara: Elis Yayınları, 2017, s.51.

geliştirilebilme potansiyeli barındırması,³⁶²dış dünyaya ahlaki bir değer atfetme noktasında belirli bir perspektif geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan etik bilince sahip bireyler, bulanık ahlak yaklaşımının gaye edindiği ahlaki değerlerin anlamlandırılması noktasında sadece ana değerlendirmelerin değil ara değerlendirmelerin de varlığını bilfiil temellendirebilmenin olanağı elde etmektedir. Yani varlık olarak belirli bir amaç üzerine hareket etmeyi düstur edinmiş olan insanlık, etik bir bilincin yönlendirmesi neticesinde yaşamdaki yerini daha iyi temellendirme imkanına sahip olabilecektir. Bu duruma örnek olarak sağlığına dikkat eden ve sağlıksız bir yaşam sürmeyi benimseyen iki birey verilebilir. Bireylerden biri sağlıklı bir yaşam sürebilmek adına beslenmesine, uyku saatine ve bedensel aktivitelerine önem verirken, diğer birey ise hem beslenmesini hem de uykusunu düzensiz ve keyfi bir şekilde ayarlamıştır. Ancak her ne kadar yeme içmesine ve günlük aktivitelerine dikkat etmiş olsa da sağlıklı olan birey, kalp krizi sonucu yaşamını yitirebilir. Bu durum sağlıksız ve düzensiz beslenmenin daha elzem bir yaklaşım olduğu anlamı taşımamaktadır. Sağlıklı beslenen birey, aslında şartlar normal seyrederse yaşam kalitesini yükselterek ölme riskini azaltmayı amaçlamıştır. Tıpkı bu durum gibi bulanık ahlak yaklaşımı da insanlar tarafından sergilenen ahlaki davranışlara etik bir bilinç ile yaklaşmanın, uygun şartları oluşturmanın ve en azından belli başlı hataları oluşturacak yaklaşımların minimize edilebilir olmasının olanaklı hale gelmesini amaçlamaktadır. Yani insanlar hangi etik ilişkiyi kurmuş olurlarsa olsunlar, bulanık ahlak yaklaşımının temellendirmek istediği değerleri anlamlandırma noktasında etik bir bilincin oluşturulmuş olması elzem bir yapı taşıyarak, kişiler tarafından değer üzerine yapılan değerlendirmelere perspektifli bir yaklaşım sergilenmesine olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımı, ahlak çeşitlerinin insana yüklediği sorumlulukların etik bir bilinç ile tahlil edilmesine olanak sağlarken, ana değerlendirmelere olduğu kadar ara değerlendirmelere de dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Zira kişinin belli başlı değerlendirmeleri dikkate alarak hareket etmesi her zaman istenen sonucu doğurmamış olsa da kişinin yaşamını yükselten bir yapı oluşturacaktır.

Geniş kapsamdan dar kapsama doğru, insan-varlık, insan-canlı- ve insan-insan şeklinde üç farklı etik yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Belirtilen üç kategoride de değişmez unsurun insan olması, bilincin muhatap olduğu içerikleri çeşitli bağlamlar

³⁶² Weber, *Felsefe Tarihi-Felsefe, Metafizik ve Bilim*, s.20.

yoluyla şekillendirebilen yegâne varlığın insan olmasından kaynaklanmaktadır.³⁶³ Belirli bir bilgi birikimi sonucu etik bir bilinç oluşturan birey, ortaya koyulan eylemlerde otorite sahibi olarak çeşitli perspektifler oluşturabilmektedir.³⁶⁴ Yani birey örneğin yalan söylemenin kötü bir ahlaki tutum olduğunun bilgisine sahip iken, bazı durumlarda yalanın söylenebilir bir yapı taşıyacağına bilgisine de ulaşmaktadır.³⁶⁵ Bu noktadan hareketle bireyin etik bir bilince sahip olması bu durumların minimize edilmesi noktasın çeşitli yaklaşım tarzlarının benimsenmesine işaret etmektedir.

3.3.2. Duruma Görelilik

İnsanlar tarafından araştırma konusu yapılan çalışma alanlarının her biri kendi içerisinde farklılık gösteren işlevsel metotlar taşımaktadır. Bu çalışmalar gerek teorik gerekse de pratik olarak birbirinden farklı yaklaşımlara sahip olmalarına karşın, her disiplinin ortak noktası kendilerine uğraş edindikleri prensipler üzerine çeşitli sonuçlar elde etme gayesi taşıyor olmalarıdır. Örneğin fizik bilimi üzerine yapılan bir çalışma, genel anlamda sebep-sonuç ilişkisi üzerine temellendirilmektedir. Yani bilimsel bir deney yapılırken ortaya koyulan çalışmanın istenilen sonucu vermesi hedeflenmektedir. Aynı durum sosyal bilimler için de geçerlidir. Sosyal bilimlerde de müstakil olarak yürütülen bir çalışmanın belirli sonuçları doğurması istenerek veya beklenerek hareket edilmektedir. Ancak genel anlamda gerek fizik bilimi açısından gerekse de sosyal bilimler açısından bir şeye kesin sınırlar belirlemenin çeşitli zorluklar barındırdığı, yapılan çalışmalar sonucu ortaya koyulmuştur. Bu durum her şeyin kendi başına buyruk gerçekleştiği şeklinde negatif bir anlam taşımaktan ziyade, ortaya koyulan çalışmaların her zaman için yeni etkiler neticesinde değişebileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Yani ileri sürülen bir ‘q’ önermesi kesin bir doğru olarak ifade edilmekten ziyade, mevcut şartlar içerisinde ‘q’ olarak doğruluk değeri barındırma potansiyeli taşımaktadır.³⁶⁶ Bu duruma örnek teşkil etmesi açısından Einstein’ın genel görelilik kuramı, Niels Bohr ve Heisenberg gibi fizik bilimciler tarafından ortaya koyulan kuantum mekaniği ve termodinamiğin çalışma prensipleri gösterilebilir. Bu

³⁶³ Burçak Özkan, *Nörofelsefe ve Bilinç*, İstanbul: Ginko Bilim Yayınları, 1. bs., 2019, s.19.

³⁶⁴ Platon, Çev. Nihal Petek Boyacı, *Lysis*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. bs., Nisan 2011, s.39.

³⁶⁵ William James, *Hakikatin Anlamı Pragmatizm’ in Devamı*, İstanbul: Kapra Yayıncılık, Temmuz 2021, 1. bs., s.112.

³⁶⁶ Şafak Ural, “Çok Değerli Mantık,” *Felsefe Arkivi Dergisi*, 0/26, (2013), s. 202-203.

çalışmalar fizik bilimi açısından bir durumun kesin olarak ifade edilmesinden ziyade yaklaşık olarak ve bulunduğu durumun şartları içerisinde değerlendirilmesi gerektiği prensibine dayanmaktadır.³⁶⁷ Zira söz konusu çalışmalarda elde edilen veriler, çeşitli beklenmedik durumların hesaplanmasının yapılmasına karşın yine de meydana gelebilmektedir.³⁶⁸

Yaşama yönelik tutumların netleşmesinin önündeki engellerden biri de insanların birbirleriyle olan ilişkilerdir. İnsanlar tarafından sergilenen davranış kalıpları tek başına bir anlam ifade etmezken, insanlar arasında kurulan iletişimin bir sonucu olarak sergilenen davranış kalıpları değerli veya değersiz, ahlaklı veya gayriahlaki şeklinde bir anlam barındırabilir.³⁶⁹ Ancak sosyal bir canlı türü olarak insanlar gerek taşıdıkları karakter gerekse de ortaya koydukları eylemler itibariyle birbirinden farklı yaklaşımlar benimsemektedir.³⁷⁰ Örneğin insanlık tarihinin zaman içerisindeki seyrine bakıldığında bazı kabileler açısından erkeklerin birden fazla kadın aldığı gözlenirken, Tibet'te kadınların kendilerine birden fazla erkek alması normal bir durum olarak kabul görmüştür.³⁷¹ Yine aynı şekilde bir zamanlar insan ticareti normal bir pazarlık olarak değerlendirilirken, 21.yüzyıla gelindiğinde insanların meta olarak pazarlanması yasal olarak engellenmiştir. Bu bağlamdan hareketle kişilerin birbirlerine ve değişen dünyaya karşı ortak bir zemin temin etme gayelerinin, farklı kaynaklardan beslenen ve izafi bir şekilde gerçekleşen durumlar ile birlikte gözlenen bir olgu olduğu söylenebilir.³⁷²

İnsanlar tarafından sergilenen davranış kalıpları zaman içerisinde farklı motivasyonel değerler üzerine kurulması sebebiyle değişkenlik göstermektedir.³⁷³ Zaman zaman değişik yaklaşımlar dâhilinde yorumlanan ve insana özgü olarak kabul edilen ahlaki davranışlar da belirli bir görelilik prensibi taşıyabilmektedir.³⁷⁴ Bu görelilik biçimi mevcut ahlaki doktrinler üzerine tasavvur edilen bir görelilik şeklinde olmayıp, ahlakı anlamlandırmaya çalışan insanın kültürel miras sonucu elde ettiği yaklaşım tarzlarının değişkenliği şeklinde anlaşılmaktadır.

³⁶⁷ Enis Doko, *Allah' sız Ahlak Mümkün Mü?* İstanbul: Alfa Yayınları, 1. .bs, Kasım 2021, s.22.

³⁶⁸ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, Say Yayınları, 1.Basım, İstanbul,2017, s.81.

³⁶⁹ İoanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, İstanbul: Yankı Yayınları, 1. bs., Ekim 1967, s.38.

³⁷⁰ David Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine*, Ankara: Fol Yayınları, 1. bs., Mart 2019, s.14.

³⁷¹ Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s.21.

³⁷² Zagitoviç, *Doğu' nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, s.331.

³⁷³ Kuçuradi, *Etik*, s.17.

³⁷⁴ Aristoteles, *Nikomakos' a Etik*, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2020, s.62.

Zira düşünce tarihi boyunca insanlar tarafından benimsenen davranış kalıplarının gerek aynı dönem içerisinde gerekse de birbirinden farklı dönemlerde farklı temeller üzerine değerlendirildiği gözlenmiştir.³⁷⁵ Ahlaki bir eylemin temellendirilmesi noktasında kişiler tarafından birden fazla bakış açısının geliştirilmiş olması, bu durumunun sebebi olarak gösterilebilir. Yani ortaya koyulan aynı eylem birden fazla kişinin yorumuyla birlikte birbirinden farklı ya da birbirine zıt bir zemin içerisinde anlaşılabilir.³⁷⁶

Kişiler, aynı eylem üzerine sergiledikleri farklı yaklaşım tarzlarının her birinin kendi içerisinde belirli bir doğruluk değerine sahip olduğunun müdafaasını yapabilmektedir. Bu durum her bireyin geliştirdiği perspektif üzerine ihtiva ettiği doğruluk ölçütünün çeşitlilik göstermesine sebebiyet vermektedir.³⁷⁷ Bu nokta üzerinde dikkat edilmesi gereken elzem husus, mevcut bir ahlaki değer değişikliği olmayıp kişiler tarafından ortaya koyulan değerlendirmelerin değişiklik gösterilebilir olduğunun nüansıdır.³⁷⁸ Yani bulanık ahlak yaklaşımı açısından elde edilmek istenen yaklaşım şekli, değerler üzerinden bir farklılaşmanın müdafaası olmayıp, tam aksine kişiler tarafından mevcut değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin farklılık taşıyabileceğinin hesaplanmasının yapılabilir olması şeklindedir. Zira birbiriyle uyuşmayan veya aynı paralel üzerinde düşünilemeyen ahlaki yaklaşımların varlığı üzerindeki müphem sebep, ben ve öteki arasındaki ilişkinin iki taraf için de farklı farklı değerlendirilebilir olmasından kaynaklanmaktadır.³⁷⁹ Bulanık ahlak yaklaşımı, ben ve öteki arasındaki değerlendirmelerin farklılık taşıyabileceğini ifade etmenin yanı sıra, mutlak bir değere ulaşmanın birbirinden farklı yollardan da olsa mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra bulanık ahlak yaklaşımı, aynı değer birbirini dışlamayan birden fazla basamağının olduğunu savunmaktadır.

İnsan eylemlerinin ölçütü olması bakımından doğru ve yanlış ya da iyi ve kötü gibi kavramlar mevcut bir eylemin değerini belirleyen ölçütler olarak kabul edilmektedir. Ancak belirtilen bu değerler üzerine yapılan değerlendirmelerden kaynaklanan ihtilaflar, kişilerin hangi tutumu sergilemesi gerektiği noktasında farklılık göstermektedir. Bu farklılaşmanın doğurduğu sonuç ise birbirinden farklı ahlak doktrinlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin ‘mutluluk’ kavramı

³⁷⁵ Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, İstanbul: Say Yayınları, 1. bs., 2017, s.81.

³⁷⁶ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 8. bs., 2020, s.50.

³⁷⁷ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.2.

³⁷⁸ Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, s.331.

³⁷⁹ Mill, *Faydacılık*, s.51.

ihtiva ettiği anlamlar itibariyle bir değer olarak ifade edilebilmektedir. Yani kişiler tarafından sergilenen eylemler veya benimsenen inanç şekilleri bu kişilerin yaşamına olumlu bir etkide bulunarak mutlu bir yapı sergilenmesine sebebiyet verebilmektedir. Bu bakımdan mutluluk kavramı hangi motivasyonel kaynaktan kaynaklanıyor olursa olsun, kendi başına bir değer olarak mevcudiyet taşımaktadır. Ancak mutluluğun kendi başına bir değer olmasının yanı sıra bir de mutluluğun değerlendirilmesinin yapılması söz konusudur. Yani mutluluğun kendisi bir değer iken mutluluğa ulaşmanın yollarının belirlenmesi, değer üzerine yapılan değerlendirmelerdir. Değer üzerine yapılan değerlendirmeler ise duruma ve dayandığı prensibe göre değişkenlik göstermektedir. Ayrıca bir değer birden fazla basamaktan oluşan bir yapı taşıdığı için, her insanın aynı basamaktan geçerek sonuca ulaşması belirli güçlükler taşıyabilir. Bu bağlamdan hareketle mevcut ahlak öğretilerinin her biri mutluluk değerine karşı farklı bir değerlendirmede bulunduğu gözlenmiştir. Antikitede mutluluk gerek haz ile gerek bilgi ile gerekse de erdemlerle ilintili bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Nitekim sofistler eylemlerin kişiden kişiye değişmesine bağlı olarak mutluluğun mutlak bir sınırı olmayacağını öne sürmüşlerdir.³⁸⁰ Yani sofistler açısından insanlar tarafından ortaya koyulan bir eylem mutlak olarak temellendirilemediği için mutlak bir mutluluğun olması da mümkün değildir. Sofistlerden farklı olarak mutluluk üzerine değerlendirme yapan mütefekkirlerden biri de Platon olmuştur. Platon'un mutluluk değeri üzerine yaptığı değerlendirme şekli bilgi ve erdem ile yakın bir ilişkili taşımaktadır. Zira Platon'a göre bir kişinin mutlak mutluluğa ulaşması istenilen bir amaç olması bakımından, çeşitli yaklaşım kalıplarını gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım şekilleri kişinin bilgili olması ve bilginin buyurduğu davranış kalıplarını benimseyerek erdemli davranışlar sergilemesi şeklindedir. Mutluluk değeri üzerine değerlendirme yapan farklı bir ekol de hazcılardır. Hazcılık öğretisi mutluluğu önemli bir değer olarak atfederek, haz doğuran eylemlerin mutluluğa ulaşmak için vazgeçilmez bir unsur olduğunu öne sürmüşlerdir. Buna mukabil hazcılık sadece beden üzerine düşünülen bir haz prensibini benimseyenlerden oluşmamaktadır. Hazlar bedensel ve ruhsal olarak iki farklı kısma ayrılmış olup, iki taraf da mutluluk değeri üzerine farklı değerlendirmeler sergilemiştir. Bu bakımdan bedensel haz savunucuları mutluluk getiren elzem unsurun beden üzerine etki eden hazsal durumlar olduğunu öne

³⁸⁰ Alain Badiou, *Etik, Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Metis Yayınları, 5. bs., Şubat 2019, s.32.

sürmüşlerdir. Ruhsal haz öğretisi savunucularından Epikür ise mutluluk getiren eylemin mevcut durumlara karşı kayıtsız kalınmasıyla mümkün olacağını belirtmiştir. Yani gerek bedensel gerekse ruhsal haz öğretisi genel olarak mutluluk değerine ulaşmanın olanağını tahlil ederek, mutluluk değerini değerlendirme noktasında birbirinden farklı yollar izlemiştir. Mutluluk değerinin değerlendirmesini yapan önemli temsilcilerden biri de Aristoteles'tir. Aristoteles mutluluk değerinin herkes tarafından istenen bir amaç olduğunu belirtmiştir. Aristoteles'in tasavvur ettiği mutluluk değeri değerlendirmesinde herkes yaşama bir amaç üzerine gelmiştir ve insan türünün bu yaşamdaki amacı da mutluluk değerine ulaşmaktır. Aristoteles'e göre insanlar mutluluğu elde ettikleri taktirde yaşamları belirli bir anlam kazanmaktadır. Zira mutluluğu elde etmiş kişiler, yaşama karşı daha pozitif olmalarının yanı sıra doğalarına da en uygun davranışı sergilemiş olmaktadır. Aristoteles açısından kişiyi mutluluğa ulaştıracak elzem davranış şekli ise kişinin erdemli davranışlar sergilemesinden geçmektedir. Kişiyi mutluluk değerine ulaştıracak davranış kalıplarının erdemlilik taşıyıp taşımadığının ölçütü ise ortaya koyulan eylemin hangi amaçla yapıldığına ve hangi oranda yapıldığına göre belirlenmiştir. Yani Aristoteles, bir eylemin erdemli olarak değerlendirilmesinin ana ölçütünü eylemin yapılış amacı ve aşırı uçlardan kaçınılması olarak görmüştür. Altın orta olarak ifade edilen bu aşırılıktan kaçma şekli ise mutlak bir altın orta olmayıp, duruma ve kişiye göre değişebilen bir altın orta şeklindedir.³⁸¹Görüldüğü üzere insan davranışları birbirinden farklı prensiplerden hareket ederek gerçekleşmektedir. Farklı motivasyonel kaynakların mevcudiyeti ise değişen insan düşüncesi ve içinde bulunulan durumların birden fazla değerlendirme yapılmaya uygun olması gibi sebeplerle ilişkilendirilebilir.³⁸²

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından mevcut ahlaki doktrinlerin birbirinden farklı temeller üzerine inşa edilmiş olması, değer üzerine yapılan değerlendirmelerin farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Yani ahlaki bir değere sahip eylemlerin tam bir değerlendirmesini yapmak her zaman için mümkün olmamaktadır. Bu duruma örnek olarak kişilerin yaptığı hırsızlık eylemi gösterilebilir. Hırsızlık yapmak gerek hukuksal gerekse de ahlaksal olarak yanlış ve kötü bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Ancak hırsızlık eylemi üzerine yapılan değerlendirmelerin gösterdiği farklılıklar, bazı hırsızlık çeşitlerinin istisnai durumlarda tolere edilebilir olduğunu göstermektedir.

³⁸¹ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.258.

³⁸² Aristoteles, *Nikomakos'a Etik*, s. 62.

Çocuğu açlıktan ölmek üzere olan bir annenin marketten bir adet ekmek çalarak çocuğunun ölmesine mâni olması bu istisnai durumlardan biri olarak değerlendirilebilir. Yine aynı şekilde öldürmenin kötü bir eylem olduğunun bilgisi kendi başına bir değer iken, istenmeyen bir savaş sırasında kendisini müdafaa etmek zorunda kalan bir ülkenin çeşitli ölümlere sebebiyet vermesi, öldürme eylemi üzerine yapılan bir değerlendirme olarak görülebilir.³⁸³ Bu noktadan hareketle bir eylemin yaklaşık olarak bir değerlendirilmesinin yapılması yani kişilerin belirli şartlar altında belirli sonuçları elde etme gayesiyle hareket etmeleri, ahlaki değerler üzerine etik bir bilinç oluşturulması noktasında önem arz etmektedir.³⁸⁴ Yani kişiler belirli şartlar altında belirli durumları istismar etme hakkına sahip olsalar da bu istismarı sağlayan itkinin etik bir bilinç ile öz denetime tabi tutulması bulanık ahlak yaklaşımı açısından önemli bir yaklaşım şekli olarak değerlendirilmektedir. Çünkü kişiler basit sonuçlar üzerine odaklanarak ortaya koyduğu eylemlerde istendik ve istenmedik durumlarla karşılaşabilmektedir.³⁸⁵

Ben ve öteki arasındaki ilişkiden doğan davranış kalıplarının ahlaki bir perspektiften değerlendirilmesinin birden fazla alternatif barındırması, ahlaki yaklaşımların keyfi ve tamamen rölativist bir yapı barındırdığı anlamı taşımamaktadır. Zira bulanık ahlak yaklaşımı olması bakımından değer üzerine yapılan değerlendirmelerin her biri önem arz etmekle beraber, bir değer birden fazla değerlendirmeye sahip olması herhangi bir ahlaki yaklaşım tarzının kendi içerisinde barındırdığı ara değerlendirmelerin dahi rastgelelikten ziyade, belirli bir temele oturtulabilir önemli bir yapı taşıdığına işaret etmektedir. Bu açıdan kişiler tarafından ortaya konulan bir eylemin duruma göreli bir şekilde farklı değerlendirmelere tabi tutulmuş olması, mevcut bir değer üzerine yapılan değerlendirmelerden hangisinin daha elzem ve öncel olduğu noktasında etik bir bilincin varlığını gerektirmektedir. Bunun yanı sıra bir değer kendi içerisinde barındırdığı basamaklar da aynı anda bütün insanlar tarafından nüfus edilemeyebilir. Bulanık ahlak yaklaşımının gerekli kıldığı etik bir bilincin varlığı gözden kaçabilecek şeylerin denetimini yapmaya olanak sağlamaktadır. Örneğin sağlık ve bilgelik kavramları birer değer olarak kabul edilebilir ancak buna rağmen sağlıklı olmanın veya bilge olmanın en elzem hali üzerine net bir değerlendirmenin yapılması güç bir yaklaşımdır. Çünkü bir kişinin

³⁸³ Freud, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, s.8.

³⁸⁴ Nagel, *Her Şey Ne Anlama Geliyor*, s.68.

³⁸⁵ Elmalı, *George Edward Moore'da Etik*, s.61.

sağlıklı veya sağlıksız, bilge veya cahil olduğu net bir şekilde ayrıştırılabilir iki uçtan ibaret değildir.³⁸⁶Bu açıdan kişiler tarafından sağlıklı olmak ve bilgece bir yaşam sürdürmek istenen bir hedef olarak belirlenebilse de hangi sağlıklı yaşamın mutlak sağlıklı olma değerine ulaştırdığı veya hangi bilgi birikiminin mutlak bilgeliğe ulaştırdığının birden fazla yolu ve ölçüsü mevcuttur.³⁸⁷İkili değerlendirmelerin, eylemlerin içeriğini belirleyen mutlak ölçütler olarak kabul edilmesinde yatan güçlük, sağlıklı olmak ve bilge olmak örneklerinin detaylandırılmasıyla kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir. Zira bir birey sağlıklı bir yaşam sürmek adına tütün ürünlerinden uzak durmayı tercih ettiği takdirde sağlıklı olma noktasında olumlu bir adım atmış olacaktır. Aynı birey bir süre sonra tütün ürünlerinin yanı sıra alkol tüketimine de son verirse sağlıklı olmak adına daha kapsamlı bir adım atmış olacaktır. Tütünü ve alkol ürünlerini bırakan birey bir süre sonra sağlıklı ürünler tüketmeye başlayarak belirli bir süre sonra ise sporla da ilgilenebilir. Bireyin sağlık değeri üzerine yaptığı her bir değerlendirme örnekleri çoğaltılabilir. Görüldüğü üzere bireyin mutlak sağlığa ulaşma adına ortaya koyduğu her yaklaşım önemli ve anlamlı bir yapı taşımaktadır. Buna paralel olarak bilgelik değeri için de aynı durum geçerlidir. Zira bir insan binlerce eser okuyup, yüzlerce eseri şerh etmiş olabilir. Aynı insan bir süre sonra onlarca eser kaleme alarak, yüzlerce insanı gerek teorik gerekse pratik yaşam açısından bilgilerinden istifade ettirerek eğitime de kazandırabilir. Bu bilge insan, mutlak bilgeliğe ulaşmak adına ortaya koyduğu her eylem için önemli ve anlamlı bir davranış sergilemiş olacaktır. Örneklerin içeriğinden hareketle gerek sağlıklı olmanın gerekse de bilge olmanın son halleri en değerli hal olarak değerlendirilmeye müsaittir. Ancak bunun yanı sıra ‘en’ değerli halin öncesinde var olan değerlendirme halleri de önemli bir içeriğe sahip olmaktadır. Bulanık ahlak yaklaşımının işaret ettiği önem burada yatmaktadır. Yani bulanık ahlak yaklaşımı, sağlık ve bilgelik değerleri üzerine iyi ve kötü şeklinde ikili değerlendirme kalıpları izafe etmekten ziyade, hedefe giden yolda sadece son basamağın ve ilk basamağın bulunmadığına işaret etmektedir. Bu bakımdan değerlendirmeler üzerine sadece sağlıklı veya sağlıksız, iyi veya kötü, bilge veya cahil gibi ayrıştırmaların yapılması kişiler tarafından kapsamlı ve perspektifli bir yaklaşım

³⁸⁶ Zygmunt Bauman, Leonidas Donskis, *Ahlaki Körkük Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi*, Çev, Akın Emre Pilgir İstanbul: 1. bs., 2020, s.44.

³⁸⁷ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019, s.142.

süzgeci oluşturulmasına ket vurabilmektedir.³⁸⁸ Bu yönüyle bulanık ahlak yaklaşımı, sonuçlar üzerine yapılan değerlendirmelerin süreçlerin öneminin anlaşılmasıyla mümkün olduğunu öne sürmektedir. Nitekim verilen örneklerde gerek sağlıklı yaşamı gerekse bilge olmayı benimsemiş kişiler, mevcut konumlarına belirli bir süreç sonucu ulaşmıştır. Yani sağlıklı olmayı isteyen kişi ilk olarak sigarayı bırakmakla değerlendirme yükseltmeye katkıda bulunurken, bilge kişi de ilk okuduğu eserle bu yönde bir hareket oluşturmuştur. Önem arz eden husus, sağlık ve bilgelik değeri üzerine yapılan değerlendirmelerin her bir sürecinin perspektifli bir şekilde anlaşılmasıdır.³⁸⁹

Değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin birden fazla ara değerle beslenebilir olduğunun sferi etik bir bilinç ile teminat altına alınabilmektedir. Zira bir kişinin etik bir bilince sahip olması, mevcut değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin her bir katmanının anlamlı birer yaklaşım olarak temellendirilmesine olanak sağlamanın yanı sıra, mutlak olana ulaşmadaki güçlüğün mutlağı hedefleyen ara değerlendirmelerle anlamlı kılınarak aşılmasında bir parametre taşı görevi görmektedir.³⁹⁰ Bulanık ahlak açısından mevcut eylemlerin birden fazla motivasyonel kaynak barındırması ve bir eylemin birden fazla değerlendirme basamağının toplamı şeklinde meydana gelmesi, etik bir bilincin gerekliliğine işaret etmektedir. Zira etik bir bilince sahip bireyler ahlaki eylemlere daha perspektifli yaklaşabilmenin olanağını elde ederek, kişiler tarafından ortaya koyulan davranış kalıplarının tahlilini yapma noktasında en uygun pozisyonu belirleyebilme potansiyeli elde edebilmektedir. Başka bir ifadeyle kişilerin birbirinden farklı düşüncelere sahip olması, eylemler karşısında birbirinden farklı tutumlarını benimsenmesine olanak sağlamaktadır.³⁹¹ Bulanık ahlak yaklaşımı ise birbirinden farklı alternatiflerin mevcut olduğu değerlerin, kişi yaşamına olumlu yönde etki edebilmesi hususunda önem taşımaktadır. Zira duruma göreli olarak ara değerlendirmeleri hazmedememiş bir birey, yaptığı eylemin kötü bir yapı taşı olduğunu düşünerek kendi değerini yükseltmeye ket vurabilmektedir.

³⁸⁸ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Ankara: Dost Yayınevi, 2. bs., Ağustos 2015, s.127.

³⁸⁹ Johano Strasser, *Ya Öyle Değilse*, İstanbul: Galata Yayınları, 1. bs., Temmuz 2016, s.14.

³⁹⁰ İris Murdoch, *İyinin Egemenliği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. bs., 2021, s.65.

³⁹¹ Hasan Yiğit, *El Kindi*, İstanbul: Maviçatı Yayınları, 1. bs., 2017, s.29.

Ahlaki bir değerin mahiyeti ben ve öteki olarak tabir edilen kişiler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak anlam kazanabilmektedir. Mevcut değerlerin birbirinden farklı değerlendirmelere tabi tutulması ve bir değer üzerine yapılan değerlendirmelerin kendi içerisinde görelî değişiklik göstermesi, doğru veya yanlış, iyi veya kötü gibi ikili tanımlama sistemlerinin yeterli tahlil unsuru olmadığına işaret etmektedir. Zira ahlak meselesi üzerinden hareketle bir değer için her zaman birden fazla değerlendirme şekli ve değerlendirme basamağı mevcuttur.³⁹²Bir değerin birden fazla değerlendirme basamağına sahip olması, mevcut değerin bütün basamaklarını kapsayan bir değerler kümesiyle anlamlandırılabilir olmasına olanak sağlamaktadır.³⁹³Yani bulanık ahlak yaklaşımı olması bakımından ara değerlerin mahiyetinin temellendirilebilir olması, olguları sadece görünen şekliyle tahlil etmekten ziyade etik bir bilinç geliştirilerek birden fazla değerlendirme kümesiyle tahlil etmeye olanak sağlamaktadır.³⁹⁴Böylece birey, kendi yaşamı üzerinde bir değer yükseltmenin önünü açarak, bir sonraki eylemler için nasıl bir yaklaşım sergileyeceğı noktasında daha rahat hareket edebilecektir.

3.3.3. Değerlendirme Yükseltme

Yaşam üzerindeki her canlı türü kendi doğasına özgü davranış şekli ve biyolojik farklılığa sahiptir. Canlı türlerinden biri olarak insanlığı diğer varlıklardan ayıran en elzem özellik ise düşünce üzerine düşünebilme yetisine sahip olması şeklinde ifade edilmektedir. İnsanın sadece düşünce veya belli bir akıl yürütme ile sınırlandırılmamış olmasındaki sebep, bazı canlı türlerinin de aklını belirli bir ölçüye kadar kullanabilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsan, zihin üzerine düşünerek, ortaya koyduğu davranış kalıpları üzerinde bilinç denilen farkındalığı elde etmektedir. Bu durum ise insanı diğer canlı türlerinden ayıran temel özellik olmasının yanı sıra insanın yapıp etmelerine birer anlam yüklemesini gerektirir. Yani insanlar, bilinçli bir yapıya sahip olmaları itibarıyla doğal olarak evrendeki varlık skalasının en üstüne yükselmeyi gaye edinebilmektedir.³⁹⁵İnsanların varlık skalasında üst noktalara ulaşmasının kriteri ise kişilerin birbiriyle ve çevreyle kurduğu ilişkiler neticesinde mümkün

³⁹² Adorno, *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, s.116.

³⁹³ Calkins, *İyi İnsan ve İyi Etiğe Giriş*, s.67.

³⁹⁴ Özlem, *Etik, Ahlak Felsefesi*, s.17.

³⁹⁵ Ayten, *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, s.36.

olmaktadır.³⁹⁶Zira ben ve öteki olmadığı takdirde insanlık tarafından ortaya koyulan davranış kalıplarının gayesini tahlil edecek bir referans noktası belirlemek mümkün olmamaktadır.

İnsanlar birbiriyle kurduğu ilişkilerin bir sonucu olarak belirli değerler yaratabilmektedir. Bu değerler tıpkı canlı bir varlık gibi meydana gelerek gelişme potansiyeline sahiptir.³⁹⁷Bu bakımdan geliştirilebilir değerlerin önemli bir kısmını ahlaki değerler oluşturmaktadır. Ahlaki değerlerin geliştirilmesi belirli bir varlığın gelişmesi gibi zaman içerisinde ve çevreyle kurulan iletişimin durumuna göre mümkün hale gelmektedir.³⁹⁸Zira ahlaki tutumlar kendi içerisinde birtakım değerler bulundurmasının yanı sıra, en yüksek değeri elde etme noktasında çeşitli ereklerle sahip olabilmektedir.³⁹⁹Ahlak disiplinleri içerisinde en yüksek değeri oluşturmanın mümkün olabileceği tasavvuru, kişiler tarafından ortaya koyulan ahlaki prensiplerin evrensel bir zemin üzerine inşa edilebilir olduğu düşüncesine olanak vermektedir.⁴⁰⁰Ancak kişiler tarafından ortaya koyulan ahlaki tutum ve davranışların her biri birden fazla motivasyonel kaynaktan beslenebildiği için ahlaki değerlerin belirli bir temele oturtulma noktasında çeşitli güçlüklerle karşılaşılması gibi durumlar da söz konusudur.⁴⁰¹Bu güçlükler ahlakın evrensel olup olmadığı üzerine oluşan bir güçlük olmayıp, kişilerin aynı eylem üzerine birden fazla tasavvur potansiyeline sahip olmalarından kaynaklanan eylem ve tercihlerin fazlalığı üzerine olan bir güçlüktür.⁴⁰²Ayrıca bir eylemin ‘en yüksek ahlaki değer’ olarak nitelendirilmesi, iki kişinin birbiriyle kurduğu iletişim sonucu elde edilen bir durum olmayıp, belirli bir zaman ve kolektif bir kitlenin ortak görüş şeklinde kanaat getirmesiyle olanaklı olabilecek bir yaklaşım olarak anlam kazanmaktadır.

Ahlaki dictumların her biri bir anda olup biten bir değerlendirmeler bütünü olmayıp, toplumun zaman içerisinde kurduğu ilişkilerden tezahür eden olgular bütünü olarak ifade edilebilir.⁴⁰³Bunun yanı sıra belirli bir zaman dilimi içerisinde oluşturulan

³⁹⁶ Burçak Özkan, *Nörofelsefe ve Bilinç*, İstanbul: Ginko Bilim Yayınları, 1. bs., 2019, s.36.

³⁹⁷ Aral Ersin, *Kader ve Mukadderat Arasında Bilinçli Yaşam*, İstanbul: Güner Yayınları, 1. bs., 2017, s.18.

³⁹⁸ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Salih Zeki, Ankara: Akçağ Yayınları, 4. bs., 2022, s.24.

³⁹⁹ Hasan Ayık, *Ahlak Sorunumuz*, İstanbul: Önce Kitap Yayınları, 1.bs., Mayıs 2018, s.42.

⁴⁰⁰ Hegel, *Doğa Felsefesi I Mekanik*, İstanbul: İdea Yayınevi, 2.bs., 2011, s.14.

⁴⁰¹ Nagel, *Her Şey Ne Anlama Geliyor*, s.72.

⁴⁰² Aristoteles, *Nikomakos' a Etik*, s.28.

⁴⁰³ Dücan Cündioğlu, *Hz. İnsan*, İstanbul: Kapı Yayınları, 22. bs., Ocak 2021, s.60.

değerlerin gerek müdafaası gerekse de uygulanabilir bir zeminde temellendirilmesi, birbirinden farklı ahlak telakkilerinin ortak gayesini oluşturmaktadır.

Ahlaki davranış kalıplarının zamana ve mekâna yayılmış bir yapıya sahip olması, kişilerin nasıl hareket etmesi gerektiği hususunda birden fazla alternatifin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu açıdan ahlaki bir değer temellendirilmesi noktasında zaman ve mekânı gözeterak hareket alanı oluşturmayı amaçlayan bulanık ahlak yaklaşımının benimsediği yaklaşım, “*değerlendirme yükseltme*” üzerine kurulu bir yaklaşım olarak tekâmül etmektedir. “*Değerlendirme yükseltme*” üzerine kurulan davranış kalıpları, statik bir insan yapısı oluşturmak yerine dinamik bir insan yapısı oluşturmayı öncelemektedir. Zira kişiler tarafından ortaya koyulan davranış kalıplarının kişinin bir sonraki davranışını olumlu yönde etkileyecek bir alan oluşturması, değer üzerine yapılan değerlendirmelerin yükseltilmesiyle olanaklı hale gelmektedir.⁴⁰⁴ Değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin doğuracağı olumlu sonuçlar, kişinin yaşamdaki değerini de yükseltecektir. Zira yaşamdaki gayelerinden biri değerini yükseltmek olan insanlık, bu amaç doğrultusunda hareket etmenin olanağını anlamlı tutumlar sergileyerek elde etmektedir.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından değerlendirme yükseltme durumu etik bir bilincin olanak sağladığı ara değerlendirmelerin temellendirilebilmesi noktasında gerekli hassasiyetin gösterilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan genel anlamda yüklemelerin iyi-kötü, doğru-yanlış- faydalı-zararlı şeklinde kategorize edilmiş olması ve kişi davranışlarının değerlendirilmesinin bu ikili sistemler ile yapılması değerlendirme yükseltmeye ket vurabilmektedir.⁴⁰⁵ Başka bir ifadeyle bir kişinin ahlaki bir eylemi gerçekleştirirken referans aldığı ahlaki değere karşı ikili değerlendirme üzerinden hareket etmiş olması, bulunduğu duruma perspektifli bir yaklaşım sergileme noktasında engel teşkil etmektedir. Bu durumun kapsamlı bir şekilde temellendirilmesi açısından Kant’ın deontolojik ahlak öğretisini değer olarak referans almış bir kişi örnek olarak gösterilebilir. Kant’ın deontolojik ahlak öğretisinin ana düşüncesi kişinin bir eylemde bulunmadan önce mevcut eylemi evrensel bir yasa olarak isteyip istememesinden hareketle belirlenmektedir. Yani Kant açısından bir eylemin ahlaki değeri, belirli bir amaç için yapılmamış olması ve bütün insanlar tarafından

⁴⁰⁴ William James, *Hakikatin Anlamı Pragmatizm’in Devamı*, İstanbul: Kapra Yayıncılık, 1. bs., Temmuz 2021, s.72.

⁴⁰⁵ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.29.

istenebilmesiyle belirlenmektedir. Bu bakımdan verilecek örnekte Kant ahlakını belirlemiş kişi aynı dictumları benimsemiş ve benimsediği bu yaklaşım şeklini uygulama noktasında istekli bir tutum sergilemiş olsun. Bu kişi yol kenarında açlıktan ölmek üzere olan bir çocuğa elindeki yemeği vererek ‘açlık çeken her çocuğa yiyecek verilmesini’ evrensel bir yasa olarak istemiştir. Bu kişi belirli bir süre sonra yol kenarında açlık ile mücadele eden çocuğu tekrardan görmüştür. Ancak bu kişi önceki görüşmesinde çocuğa yemek verdikten sonra, dışarıda kalan insanların nasıl koruma altına alınabileceği üzerine belirli bir etik bilinç geliştirmiştir. Belirli bir etik bilince sahip olan bu birey yol kenarında açlık çeken çocuğun karnını doyurarak, kişiyi bir yurda yerleştirmiştir. Bu kişi açlık çeken çocuğu yurda yerleştirdikten sonra “açlık çeken her çocuğun karnının doyurularak yaşamını idame ettirebileceği bir yurda yerleştirilmesi” temennisinde bulunmuştur. Örneğe perspektifli bir temel oluşturmak adına üçüncü bir yaklaşım tarzı da mevcuttur. Üçüncü yaklaşım tarzında çocuğu yetiştirme yurduna teslim eden kişi, sahipsiz çocukların maddi refaha sahip kişilerce evlat edinilebildikleri bilgisine ulaşmıştır. Bu durum üzerine etik bir bilinç geliştirmiş olan birey yetiştirme yurduna giderek çocuğu sahiplenmek için gerekli işlemleri başlatmıştır. Çocuk sahiplenme işlemleri tamamlandıktan sonra bu kişi “sokağa terkedilerek açlığa mahkûm edilmiş çocukların, ekonomik durumu iyi olan herkes tarafından evlatlık edinilmesi” gerektiği önermesinde bulunmuştur. Verilen örnek genişletilebilir bir yapıya sahip olmasına karşın yapılan üç farklı durum değerlendirmesi, bir değer üzerine (yardımlaşma) birden fazla değerlendirmenin yapılmasının mümkün olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁶ Değerlendirme yükseltme adına örnekteki kişi ilk durumda sadece çocuğun karnını doyurmayla ilgili bir farkındalığa sahip olduğu için çocuğun elzem ihtiyacını gidermemiş olsa da yaptığı eylem ve istediği maksim ne gereksiz ne de geçersiz bir durum olarak ifade edilememektedir. Yine aynı şekilde kişi tarafından belirli bir etik bilinç geliştirildikten sonra çocuğun sahiplenilmiş olması, çocuğu yetiştirme yurduna yerleştirme eyleminin gerekli ve geçersiz kılmaktan ziyade anlamlı ve uygulanabilir kılabilmektedir. Bu durumun nedeni, aynı kişiler tarafından istenilen maksimlerin etik bir bilinç referans alınarak ara değerlendirmeler ile beslenebilir olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle kişiler tarafından ortaya koyulan erek en yüksek değerlendirme olarak konumlandırılmış olsa da belirlenen en yüksek değerlendirmeye ulaşmak adına

⁴⁰⁶ Hume, *Ahlak İlkeleri Üzerine*, Fol Yayınları, s.86-87.

katedilen ara değerlendirmelerin mevcudiyeti de anlamlı birer değerlendirme yükseltme çeşidi olarak ortaya koyulabilmektedir. Bulanık ahlak yaklaşımı böylesi bir değerlendirmenin önünü açan perspektif geliştirmeyi olanaklı kılmaktadır. Nitekim birden fazla basamağı bulunan yüklemelerin varlığına perspektif geliştirmiş kişiler, bulanık ahlakın amaç olarak özümsemiş sensörü oluşturmanın olanağını elde etmektedir.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından ara değerlendirmelerin her biri sonuca götüren yolda önemli bir parametre taşı olarak konumlandırılmaktadır. Buna mukabil değerlendirme üzerine yükseltmenin yapılması her ahlaki temellendirme için geçerlilik taşımamaktadır. Zira bir kişi zorla tutulduğu bir zindandan kaşık kullanarak çıkmaya çalışırsa iradeli ve özverili biri olarak tanımlanabilir. Ancak aynı kişi bulunduğu odadaki kazmayı görmeden kaşığı kullanmaya devam ederek hareket ettiğinde, anlamsız ve yersiz bir eylem gerçekleştirmiş olacaktır.⁴⁰⁷ Yani kazma odadayken ve kişi kazmanın ne işe yaradığına dair bir bilince sahipken kazmanın kullanılmamış olması, kişinin ortaya koyduğu eylemin gereksiz olduğu sonucunu doğurmuştur. Örnekten anlaşılacağı üzere ara değerlendirmelerin önemi elde edilecek perspektiflere basamak oluşturmasıyla anlam kazanmaktadır. Yani bir eylem için geliştirilen bulanık ahlak, mevcut şartlar o an için anlamlı ve değerli davranışlar ortaya çıkarmaya yardımcı oluyorsa anlam ifade etmektedir. Bu açıdan bir eylemin gayriahlaki temeller üzerinde kurgulanmış olması, çıkar üzerine ortaya koyulan davranış kalıplarının sergilenmesine sebebiyet vereceğı için bulanık ahlak sensörü tarafından değerlendirilmeye alınmamaktadır.⁴⁰⁸ Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımının değerlendirme yükseltmek adına etik bir bilinci gerekli kılmış olması, gayri ahlaki olarak ifade edilen davranışların belirli bir değerlendirme yükseltmeye tabi tutulamayacağı anlamına işaret etmektedir.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylemin ara değerlendirmeler olarak taşıdığı mahiyet her zaman için ben ve öteki üzerine kurulu iletişimin bir sonucu olarak temellendirilme zorunluluğı taşımamaktadır.⁴⁰⁹ Ahlaki değerlendirmeler sadece düşünce üzerine düşünebilen varlıklar tarafından elde edilmiş olsa da bu değerlendirmelerin tezahürü diğer canlı türlerine ve cansız doğaya karşı da

⁴⁰⁷ Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, s.297.

⁴⁰⁸ Bernard Russel, *İkarus Ya da Bilimin Geleceğı*, İstanbul: Bgts Yayınları, 1. bs., Mayıs 2016, s.49.

⁴⁰⁹ Bahtin, *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, s.116.

uygulanabilmektedir.⁴¹⁰ Yani etik bilinç üzerine değerlendirme yükseltmeyi elde edebilen bireyler, sadece insanlara karşı ahlaki sorumluluk beslemenin yeterli olmadığını, diğer canlı türlerine ve cansız yaşama karşı da belirli bir ahlaki sorumluluk oluşturulması gerektiği sferini oluşturabilmektedir. Ancak her ne kadar ben ve öteki olarak ifade edilen durum bütün varlık türünü karşılıyor olsa da kişiler belirli bir bağlantı sonucu yakınlık kurmayı başardıkları varlıklar üzerinde pozitif ayrımcılık gösterme eğilimine sahiptir. Bu bakımdan örneğin bir kişinin bir başka kişiyi öldürmesi hem hukuki hem de ahlaki bir yaptırım sebebidir. Aynı şekilde bir kişinin bir kediyi veya köpeği öldürmesi de bazı hukuki ve ahlaki yaptırımı gerekli kılmaktadır. Ancak bir kişinin uçan bir sineği öldürmesi ya da evine giren karıncayı çeşitli ilaçlarla imha etmesi ne hukuki ne de ahlaki bir yaptırımın oluşması noktasında bir sorun oluşturmamaktadır. Verilen örnekten hareketle aslında hiçbir insan, öldürmenin kötü bir değerlendirme olduğundan şüphe etmezken, ben'in öteki üzerine atfettiği değerlendirme itibarıyla bazı öldürmelerin kötü bir değerlendirme olarak görülmemesi düşüncesi ortaya çıkmaktadır.⁴¹¹ Bu bakımdan bulanık ahlak perspektifinde etik bir bilince sahip bireyler, değerlendirme yükseltme sonucu elde ettiği ara değerler toplamını diğer canlı türlerine ve cansız doğaya karşı aktarmanın sorumluluğunu üstlenmek durumundadır. Yani insan ve insan merkezli etik bir bilinç, insan-canlı ve insan-varlık şeklinde bir etik bilince dönüştüğü takdirde, ahlaki iletişim insandan diğer varlıklara doğru tek yönlü olup, yine de değerlendirme yükseltmeye katkı sağlamaktadır. Zira bulanık ahlak yaklaşımı içerisinde tasavvur edilen insan, elde ettiği her anlamı değerlendirmeyi sadece kendi türü itibarıyla değil, bütün varlık çeşitleri için uygulamayı gaye edinmelidir. Bulanık ahlak yaklaşımının ihtiva ettiği durum, bütün durumlar göz önüne alınamamış olsa da belli başlı olanlarının hesaba katılarak hareket edilmesini gerektirir. Bu bakımdan insandan canlıya doğru sudur eden ahlaki farkındalık, değerlendirme yükseltmeyle mümkün olmaktadır. Bulanık ahlakın bir sensör olarak gördüğü işlev ise kişinin ortaya koyacağı eylemi rasyonel bir kopuştan kurtarmaktır. Nitekim bir eylemin ilk ve son basamakları arasındaki basamaklara dair bir farkındalığa sahip olmak, kişinin rasyonel yapısıyla anlamlandırılan bir durumdur.

⁴¹⁰ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.62.

⁴¹¹ Mill, *Faydacılık*, s.38.

Bulanık ahlak açısından herhangi bir ahlaki değer üzerine değerlendirme yapılması çeşitli motivasyonel kaynaktan beslenebildiği için kişiler tarafından ortaya koyulan bir eylem üç farklı intiba üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bu aşamamalar eylem öncesi bulanık durum, eylem sırasında bulanık insan ve eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durum şeklinde kategorize edilmektedir. Zira ortaya koyulmuş herhangi bir eylem gerek ortaya koyulmadan önce gerek koyulduğu esnada gerekse de ortaya koyulduktan sonra doğurdu sonuç itibariyle her zaman için değerlendirilebilir bir yapı taşımaktadır. Bu bakımdan en büyük gayesi kişinin ara değerlendirmeler de dahil olmak üzere perspektifli bir etik bilinç üzerine yükseltme sergileyebilmesi olan bulanık ahlak yaklaşımı, üç farklı pozisyonun da içeriksel olarak temellendirilebilir olmasının önemine işaret etmektedir.

Yukarıdaki içerikten de anlaşıldığı üzere bir toplumun belirli bir dönem içerisinde kabul ettiği değer yargıları o toplumun benimsediği ahlak ölçütü hakkında fikir vermektedir.⁴¹² Bulanık ahlak yaklaşımı ise ortaya koyulan ahlaki ölçütlerin bir değer olarak tenkitinin yapılması üzerine hareket eden bir yaklaşım olmayıp, mevcut değer üzerine yapılan değerlendirmelere perspektif geliştirmenin mahiyetini gaye edinen bir sistem olarak temellendirilmektedir. Zira değer üzerine değerlendirme yapılması noktasında çeşitli perspektiflerin geliştirilmesi, ara değerlendirmeler olarak ifade edilen ölçütlerin etik bir bilinçle tahlil edilebilmesiyle anlamlı sonuçlar doğurmaya uygun hale gelmektedir. Değer üzerine değerlendirme yapılması ise eylem öncesi bulanık durum, eylem sırasında bulanık insan ve eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durum şeklinde üç farklı yaklaşım üzerinden temellendirilmektedir. Belirtilen üç değerlendirme şekli de kişilerin bir davranış üzerine hareket oluşturması noktasında, özgüvenli ve perspektifli bir yaklaşım sergilenmesine olanak sağlaması açısından önem arz etmektedir.⁴¹³

3.4. Eylem Öncesi Bulanık Durum

Yaşam içerisinde insanı tanımamıza ve anlamlandırmamıza olanak sağlayan etken ‘ben’ ve ‘öteki’ arasındaki iletişimin bir sonucu olarak elde edilmektedir.⁴¹⁴Buna

⁴¹² Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s.22-23.

⁴¹³ Ülken, *Aşk Ahlakı*, s.263.

⁴¹⁴ Umberto Eco, *Beş Ahlak Yazısı*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 13. bs., Aralık 2020, s.80.

mukabil ‘ben’ ve ‘öteki’ olarak ifade edilen varlığın belirli bir değer oluşturabilmesi noktasındaki elzem olan husus gerek “ben”in gerekse de “öteki”nin insan olmasıdır.⁴¹⁵Başka bir deyişle yaşam üzerindeki değerini ortaya koymuş olduğu davranış kalıpları ve düşünsel etkileşimlerle belirlemeyi amaçlayan insanlar, doğaları gereği yaşam standartlarını yükseltmeyi bir amaç olarak görerek, diğer insanlarla kurduğu iletişim için belirli kriterler belirleyebilmektedir.⁴¹⁶Bu bakımdan insanların kendi yaşam standartlarını geliştirmeye yönelik davranış kalıpları sergilemeleri, süreç içerisinde birbirinden farklı değerlendirmelerin mevcudiyet kazanmasına sebebiyet vermektedir.

İnsanların yaşam boyunca ortaya koyduğu değerlendirmeler birbirinden farklı temeller üzerine inşa edilebilmektedir. Yani insanlar değer üzerine yapılan değerlendirmeleri etik veya estetik noktalardan hareketle yapabildikleri gibi maddi veya manevi temeller üzerine de inşa edebilmektedir. Bu bakımdan kişilerin değer üzerine değerlendirme yaptıkları alanlardan biri de ahlaki doktrinler üzerine olmuştur. Ahlaki bir değer birden fazla basamak değerler basamağı barındırdığının kabulü, kişiyi bu minvalde hareket etmeye teşvik etmektedir. Zira insanın varlığıyla anlam kazanan ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmeler, kişiler tarafından belirli bir ölçüt olarak kabul edilerek insan yaşamı üzerine etkide bulunmaktadır.⁴¹⁷Bu bağlamda ahlaki değer üzerine yapılan değerlendirmelerin, insan merkezli bir çevrenin var olması neticesinde etkide bulunabileceği bir zemin oluşturduğu ifade edilebilir. Yani insanların bir benlik oluşturmaları, diğer insanlarla etkileşim kurmaları ve bu etkileşim sonucu olarak çevreye bir anlam yüklemeleri noktasında ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmeler, belirleyici bir unsur olarak referans alınabilmektedir.⁴¹⁸İnsanların ahlaki değerlendirmelerin bir sonucu olarak kurduğu etkileşim çeşitleri uygun koşulları sağladığı takdirde ise ortaya koyulan eylemler üzerine doğru bir değerlendirme yapabilmenin olanağını arttırmaktadır.⁴¹⁹

İnsanlar tarafından ortaya koyulan ahlaki değerlendirmelerin doğru bir değerlendirme biçimi olarak olanaklı hale getirilmesi bulanık ahlak yaklaşımı açısından önem arz eden bir yaklaşımdır. Bu sebeple belirli bir perspektif geliştirmeyi

⁴¹⁵ William Mcneill, Kai Hammermeister, *Düşünceye Çağırın Yurt Müdafası*, İstanbul: Say Yayınları, 1. bs., 2010, s.85.

⁴¹⁶ Ali Ayten, *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2015, s.36.

⁴¹⁷ Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s.87.

⁴¹⁸ İnam, *Dünya Gönülden Gönüle* s.127.

⁴¹⁹ Kuçuradi, *Etik*, s.25.

amaçlayan ve yaklaşım sensörü olarak anlam kazanan bulanık ahlak açısından bir eylem, sergilendiği an ve sergilendikten sonra belirli bir önem arz etmekle beraber sergilenmeden önce de belirli bir öneme sahiptir. Bu durumun nedeni olarak bir davranışın ortaya koyulmadan önce zihinde tasavvur edilmiş olmasının eylemin nasıl gerçekleşeceğine etkide bulunuyor olması gösterilebilir. Zira kişiler tarafından ortaya koyulan bir eylemin doğurduğu ahlaki sonuçların hepsi, ilk edimini düşünce üzerinde oluşturularak daha sonrasında ise eyleme dönüştürülmesi şeklinde tekâmül eden bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir.⁴²⁰Bu bağlamda bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylemin yapılmadan önce etik bir bilincin süzgecinden geçirilmesi, eylem ortaya koyulduğu takdirde olası bazı pozisyonların belirlenmesinin önünü açarak belirli bir kavramsal çerçeve oluşturulmasına olanak sağlamaktadır.⁴²¹Buna paralel olarak bulanık ahlak yaklaşımı açısından değerlendirilen eylem öncesi bulanık durumda kişi, belirli değerlendirmeler basamağını tasavvur ederek, bazı önemli sonuçları elimine edebilecektir. Kişinin ortaya koyacağı yargıya etkide bulunan düşüncenin belirli bir seviyeye ulaşması, pratiğe dökülecek eylemin olumsuz bir yapı taşımasının önüne geçmektedir. Böylece ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin ilk ve önemli aşamasından biri olarak eylemin ortaya koyulmadan önce değerlendirilmesinin yapılması, kişinin değerini yükselten bir sfer oluşturacaktır. Zira kişinin rasyonel bir yapı taşıması, bir eylem meydana getirilmeden önce eylem üzerine belirli bir düşünüşün yapılmasına sebebiyet vermektedir.

İnsani bir temel üzerine inşa edilmesiyle anlam kazanan ahlaki temellendirilmeler henüz düşünce aşamasındayken tahlil edildiği takdirde, ara değerlendirmelerin elde edilmesi noktasında çeşitli olumlu etkiler elde edilebilir. Bu bakımdan ara değerlendirmelerin elde edilmesi düşünce her ne kadar eyleme dönüşmemiş olsa da bazı olası alternatiflerin belirlenmesi noktasında önem taşıyan bir unsur olmaktadır. Zira insanlar yaşamları boyunca alternatifler üzerine kurulu bir yaşam sürdürmektedirler. Bu bakımdan insanların eylemler meydana gelmeden önce etik bir bilinç ile alternatifler geliştirmesi, ahlaki eylemi değerlendirme noktasına etki ederek, eylemin pozisyonu üzerine farklı bir yaklaşım sergilenmesine sebebiyet vermektedir. Bu duruma örnek olarak trafik kazasına şahit olmuş bir kişi verilebilir. Örnekteki bu kişi, evinin balkonunda otururken izlemekte olduğu yol üzerindeki iki

⁴²⁰ Kant, *Arthur Schopenhauer, Martin Heidegger, Düşüncenin Çağrısı*, İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2017, s.49.

⁴²¹ Iris Murdoch, *İyinin Egemenliği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. bs., 2021, s.15.

aracın birbirine çarparak bir trafik kazasına sebebiyet verdiğiine tanıklık etmiştir. Kişinin tanık olduğu olayda etrafa toplanan kalabalık içerisinde bir kişi araçta sıkışanların çıkartılması noktasında hiçbir eylemde bulunmazken, dizlerinin üzerine çökerek araçtakiler için iyi dileklerde bulunmakla yetinmiştir. Bir başka kişi, olay gerçekleşir gerçekleşmez direkt ilk yardım çağırmıştır. Bir başkası araçta sıkışanları çıkarırken, bir kişi de araçtan çıkarılan kişilere ilk müdahaleyi yapmıştır. Belirli bir süre sonra ilk yardım ekibi olay yerine gelerek yaralıların hastaneye sevkini gerçekleştirmiştir. Trafik kazasına tanık olan kişi, kimseye yardım etmeden oturan kişinin kötü bir davranış sergilediğini düşünürken, ilk yardımı yapan kişinin ise en değerli davranışı sergilediğine kanaat getirmiştir. Bu kişi bir sonraki günün haber köşesinde tanıklık ettiği trafik kazasının haberini okumuştur. Haberi okuduktan sonra yolda dizleri üzerine çöken kişinin aslında trafik kazasında ailesini kaybeden bir kişi olduğunu ve trafik olaylarının kendisinde travma yarattığı için iyi dilekte bulunmaktan başka bir hareket oluşturmadığının bilgisine, ilk yardımı arayan kişinin daha sonra kazaya karışanların yanına giderek ücret talep ettiğinin bilgisine ve ilk yardımı yapan kişinin ise aslında mesai saatleri içerisinde hava almak için dışarıya çıkan bir doktor olduğu bilgisine ulaşmıştır. Örnekteki bu kişi pratik olarak hiçbir eylemde bulunmamasına rağmen teorik olarak belirli bir değerlendirme örüntüsü oluşturarak kaza sırasında yaptığı değerlendirmeler üzerine yeni bir değerlendirme yapma gereği hissetmiştir. Çünkü kişinin öngördüğü değerlendirmeler, yaşamın birbirinden farklı nedensel alternatifler barındırması, her eylemin aslında görüldüğü şekle uygun olmaması ve bazı davranış kalıplarının arkasında birbirinden farklı sebeplerin yatabileceği gibi nedenlerden dolayı değiştirilmek durumunda bırakılmıştır.⁴²² Verilen örnekte bir kişi tarafından yapılan iki farklı değerlendirme söz konusu olmuştur. Kişinin ilk yaptığı değerlendirme şekli doğru bir çıkarım olarak tanımlanabilirdi. Yani olaya tanıklık etmiş kişinin olay örgüsüyle alakalı bütün düşünceleri doğru bir şekilde de sonuçlanabilirdi. Bu noktada elzem olan husus kişinin yapmış olduğu değerlendirmeyi pratik anlamda harekete geçirip kazaya müdahil olmuş kişilere ahlaki bir yaftalama yapıp yapmadığı değil, kişinin kendisi henüz eyleme geçmeden önce durumlar üzerine yaptığı düşünel değerlendirme noktasında nasıl bir yol izlediği üzerinedir. Yani kişinin ilk tasavvurunun doğru olup olmadığıyla ilgilenmeyen bulanık ahlak yaklaşımı, eylem öncesi bulanık durumda kişinin, en doğru olana veya doğruluk

⁴²² Kuçuradi, *Etik*, s.15.

payı yükseltebilir olana yönelmesini bir gereklilik olarak görmektedir. Bu bakımdan eylem öncesi bulanık durumdaki insanın yaptığı değerlendirmeler, bir eylemin ortaya koyulmadan önceki pozisyonların önemine işaret etmektedir.

Ahlaki bir davranışın ortaya konulmadan önce düşünsel bir değerlendirmeye tabi tutulmuş olması eylemin olası yaptırımını, sonuçlarını, yükümlülüklerini tam doğru bir şekilde olmasa da yaklaşık olarak doğru bir şekilde tahlil etmenin olanağını vermektedir.⁴²³ Zira kişiler ahlaki bir eylemi ortaya koymadan önce eylemin kötü bir sonuç doğurduğu takdirde ne olacağı konusunda belirli bir bunalım yaşayabilmektedir.⁴²⁴ Bu durumun sebebi olarak kişiler tarafından ortaya konulan çoğu eylemlerini istenilen sonucu doğurmamış olması gösterilebilir.⁴²⁵ Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımı, bir eylem gerçekleştirilmeden önce çeşitli düşünsel değerlendirmelerin yapılmış olmasını gerekli kılarak, eylem meydana geldiği anda oluşabilecek risklerin azaltılmasında ve eylem için istenilen sonuç elde edilememiş olsa da, amaca yakın bir ara değerlendirmenin elde edilmesi noktasında önem arz etmektedir. Yani eylem öncesi bulanık durumda insan bir eylemi ortaya koymadan önce ara değerlendirmelerin mevcudiyete sahip olduğunu, eylemin her zaman istenilen sonucu doğurmayabileceğini, etik bir bilinç üzerine hareket edildiği takdirde istenilen sonuç elde edilmese de istenilen sonuca yakın bir değerlendirmeye ulaşılabileceğinin bilgi sferini elde etmektedir.

Kişinin bir eylem ortaya koyulmadan önce eylem üzerine etki ettiğini düşündüğü bir yanıştan kaçınmış olması, kişinin belli başlı ara değerlendirmeleri yaparak olası faktörler arasından doğruya meyledenleri yakalamasıyla mümkün olmaktadır. Bu noktadan hareketle bulanık ahlak yaklaşımı açısından kişi, eylem öncesi bulanık durum halinde her zaman için doğru bir değerlendirme olanağı elde edemeyebilmektedir. Ancak kişinin eylem için doğru bir değerlendirme yapıp yapamadığının tespiti, eylemin meydana gelmiş olmasını gerekli kıldığı için bu durum öylem öncesi bulanık düşünceden çıkarak eylem sırasındaki bulanık insanın takınacağı tavır olarak görülmektedir. Eylem öncesi bulanık durumla alakalı olarak kişinin sınırı, eylem ortaya konulmadan önce birden fazla durum değerlendirmesinin mümkün olduğuna dair ve bir eylemin düşünce durumundayken dahi taşıdığı öneme dair

⁴²³ Mill, *Faydacılık*, s.53.

⁴²⁴ Bernard Ramm, *Orijinal Günah*, İstanbul: Haberci Yayınları, 1. bs., Mart 2006, s.19.

⁴²⁵ Gürsel Tokmakoglu, *Benlik Bilinç ve Vicdan*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs., 2012, s.48.

farkındalığı sahip olması şeklinde olmaktadır. Bu noktada bulanık ahlak yaklaşımının oluşturduğu yaklaşım sensörü, ara değerlendirmeler basamağının olanaklarını kişinin yakalamasına olanak sağlamaktadır. Yani eylem öncesi bulanık durumda kişi, referans aldığı ahlaki prensibin en kıymetli basamağını yakalayamamış olsa da en kıymetli basamağa yakın bir değerlendirmeye ulaştığı takdirde, kendisini bir sonraki durumlar için yükseltilmiş bir değere sahip görebilecektir.

Kişiler tarafından yürütülen eylem öncesi düşünsel yaklaşımlar, ortaya çıkacak koşul her ne olursa olsun bulanık ahlak yaklaşımı açısından yönlendirilen bir yaklaşım olmamaktadır. Yani bulanık ahlak yaklaşımı kişinin gerek eylem ortaya koyulmadan önce gerekse de eylem ortaya koyulduktan sonra yapması gereken tutumları tahlil etmeyerek bunun aksine kişinin görmesi gereken tutumları tahlil etmektedir. Zira bulanık ahlak yaklaşımı, ahlaki bir değer olmayıp ahlaki değerler üzerine yapılan değerlendirmeler noktasında yaklaşım sensörü görevi görmeyi amaç edinmektedir. Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımının dikkat çektiği faktörler ve ara değerlendirmeler, çağlar boyunca devam eden ancak kişilerin göremediği ara değerlendirmeler olup, bu yönüyle geçmişin insanı için olduğu kadar geleceğin insanı için de geçerli olan bir yapı taşımaktadır.

Sonuç olarak bulanık ahlak açısından bir eylemin değer olarak yükseltilebilir olmasının ilk temellendirilmesi olarak 'eylem öncesi bulanık durum' yer almaktadır. Bir davranış sergilendiği esnada belirli bir değer, belirli bir mana ve belirli bir önem taşıyabilmektedir. Aynı şekilde bir davranış henüz sergilenmemiş olsa da, kişi zihnindeki tasavvuru itibarıyla belirli bir değere, manaya ve öneme sahip olabilir.⁴²⁶ Bu bakımdan her ne kadar bir eylemin doğuracağı sonuç tam olarak kestirilemez olsa da bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylemin ortaya koyulmadan önce de ara değerlendirmelerinin nüfus edilmiş olması ve yaklaşık olarak doğru olduğunun hesaplanması önemli bir parametre olmaktadır.⁴²⁷ Zira etik bir bilinç oluşturularak eylemin ortaya konulmadan önceki pozisyonlarının yaklaşık olarak hesaplanması, değerlendirme yükseltmeye olanak sağlamaktadır. Bu durumun olanağı ise kişinin eylem ortaya koyulmadan önce düşünsel olarak irdelediği yargılar noktasında belirli faktörleri ve ara değerlendirmeleri hesaba katacak sferi oluşturmasıyla mümkün hale gelmektedir. Yani eylem öncesi bulanık durumda insan, bir davranışta bulunmadan

⁴²⁶ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.45.

⁴²⁷ Zygmunt Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, İstanbul: Say Yayınları, 2. bs., 2014, s.36.

önce, hangi düşünsel değerlendirmeleri yapacağını belirleyerek kendini bir sonraki adıma uygun pozisyona getirmektedir.

3.5. Eylem Sırasında Bulanık İnsan

Canlı yaşam içerisinde ayrı bir yere sahip olan insan türü ne sadece biyolojik bir bedenden ne sadece ruhsal bir tinden ne de sadece bilişsel bir düzeyden oluşan bir varlıktır.⁴²⁸Bu bakımdan insanı sadece tek yönlü bir yapı içerisinde değerlendirme girişimlerinin hiçbiri henüz temellendirilmiş bir sonuca ulaşmamıştır. Bu bakımdan insanın, konuşabilen bir varlık olarak tanımlanması doğru ancak eksik bir bilgidir, düşünebilen bir varlık olarak tanımlanması doğru ancak eksik bir bilgidir, belirli bir kültür çevresinde yaşamını idame ettiren varlık olarak tanımlanması doğru ancak eksik bir bilgidir, ‘homo faber’ yani aletler yapabilen bir varlık olarak tanımlanması doğru ancak eksik bir bilgidir. Çünkü konuşabilen tek varlık türü insan değildir, zira papağanlar gibi bazı canlı türleri de kendi aralarında konuşabilmektedir. Düşünebilen tek varlık türü insan değildir, zira hayvan türlerinin çoğu (yunuslar, kargalar, şempanzeler) düşünme kabiliyetine sahiptir. Sosyal bir yaşama sahip tek varlık türü insan değildir zira arıların ve karıncaların da kollektif bir çevre oluşturarak hareket ettikleri bilinmektedir. Alet yapabilen tek canlı türü de insan değildir zira bazı hayvan türleri (ahtapotlar, bazı kuş türleri, karıncalar) de alet kullanımı ve yapımı noktasında belirli bir kabiliyete sahiptir. Belirtilen durumlar göstermektedir ki, insanlar bir tür olması bakımından çok yönlü ve karmaşık bir tanımlama örüntüsüne sahip müstakil bir canlı türü olarak varlık kazanmaktadır.

Canlı yaşam içerisinde diğer canlı türlerinden farklı bir yapıya sahip olması bakımından insanlar, ortaya koydukları davranış kalıpları itibariyle hem kendi türlerine hem de kendi türleri dışındaki canlı ve cansız doğaya karşı etkide bulunabilmektedir.⁴²⁹Bu durum insanların sergiledikleri davranış kalıpları için belirli bir sorumluluk gerektirmesi bakımından, kişiler tarafından ortaya koyulan eylemlerin belirli bir zemin üzerinde temellendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Zira insanlar arasında, bir insanın benimsediği davranış kalıbı bir başka insan tarafından aynı ölçüde benimsenmeyebilir. Yine aynı şekilde kişiler tarafından sergilenen davranış kalıpları

⁴²⁸ Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, s.333.

⁴²⁹ Umberto Eco, *Beş Ahlak Yazısı*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 13. bs., Aralık 2020, s.80.

birbirine benzer olsa dahi, doğurduğu sonuç itibariyle birbirinden farklı anlaşılmasına sebebiyet verebilir.⁴³⁰ Kişilerin birbirinden farklı davranış kalıpları sergilemeleri, yaşamın her alanında olduğu gibi ahlak alanında da birbirinden farklı ahlaki değerlendirmelerin yapılmasına sebebiyet vermiştir. Zira düşünce üzerine düşünebilen insanların hepsi, özgür iradeleri sonucu elde ettiği davranışların belirli bir ölçüt olarak temellendirilmesi noktasında birbirine paralel yaklaşımlar sergilemişlerdir.⁴³¹

İnsanların birbirinden farklı bir yapı taşıyor olmaları ve ahlaki dictumların birbirinden farklı temeller üzerine inşa edilmeleri, ahlaki ölçütler üzerine yapılan değerlendirmelerin birbirinden farklı hareket noktalarından temellendirilmesine sebebiyet vermektedir. Yani müstakil bir temele sahip her ahlak doktrininin iyi ve kötüsü, doğru ve yanlış birbirinden farklı bir değerlendirmeye sahip olabilmektedir.⁴³² Bu durum ahlakın kendisine dayanak noktası olarak gördüğü insanların da birbirinden farklı itkilerle hareket etmelerine neden olmaktadır. Ancak her ne kadar kişiler birbirinden farklı itkilerle hareket etseler de bu farklılık ahlakın ortaya koyduğu kapsayıcılık neticesinde belirli bir kitleyi belirli bir ortak görüş üzerinde uzlaştırabilmektedir. Başka bir ifadeyle bir insanın başka bir insan için en ufak bir ilgi ve yöneliş sergilemiş olması, bu kişinin belirli bir değerlendirme içine alınmasıyla olanaklı hale gelmektedir.⁴³³

Gerek insanın ahlaki dictumlara karşı sergilediği tavır gerekse de ahlak çeşitlerinin insandan beklentisi, kişilerin yaşam içerisindeki mevcut pozisyonunu ya değiştirmeye ya da bulunduğu konumu muhafaza etmeye teşvik etmektedir. Yani hiçbir çağın insanı ahlaki bir değerlendirmeyi benimserken gerek kendisini gerekse de çevresini yozlaştırmayı bilinçli bir şekilde amaç edinmemiştir. Bu bakımdan denilebilir ki hiçbir etik teori, bir insanı kötü olduğu için kapsam dışı bırakmak istemediği gibi iyi olduğu için de kapsamı içine almak gibi bir gayeye sahip olmamıştır.⁴³⁴ İfade edildiği üzere etik bir öğretinin insanın nasıl davranacağı konusunda referans alınan ölçütlerin mahiyeti belirlerken, insanı özgür yapısından alıkoyacak hiçbir zorlayıcı etki taşımamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak ahlaki öğretiler, kişiler üzerindeki

⁴³⁰ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.6.

⁴³¹ Jean Bruller Vercors, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 3. bs., Ekim 1998, s.29.

⁴³² Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s.57-58.

⁴³³ Williams, *Ahlak, Etiğe Bir Giriş*, s.30.

⁴³⁴ Mill, *Faydacılık*, s.44.

beklentilerini bazı zorluklar dayatılarak temin etmediği gibi, kişiler de ahlaki davranışlar sergileme noktasında özgür bir istence sahip olarak hareket etmişlerdir.

İnsanın diğer davranış kalıplarında olduğu gibi ahlaki davranışlar ortaya koymasında da belirli bir yönelim mevcuttur. Başka bir ifadeyle insan, bütün tercihleri bir şey için veya bir şey sebebiyle gerçekleştirmektedir.⁴³⁵ Bu nedenle iyi bir değerlendirmeye sahip olmak da kötü bir değerlendirmeye sahip olmak da insanın özgür iradesi ve eylem üzerine bir bilinç geliştirilmesiyle paralellik göstermektedir. Yani insanın ahlaki ölçütler üzerine istendik davranışlar geliştirmesi başkası tarafından belirlenen bir durum olmayıp, insanın otonom yapısının bir gerekliliği olarak belirlenmektedir.⁴³⁶ Ahlaki davranışların tek müsebbibi olarak insanın gösterilmiş olması, yapılan eylemlerin mahiyetini belirleyen erkin yine insan olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Yani insanlar etik bir ilişkide bulunurken, bu ilişki sonucu ortaya çıkan durumların nasıl değerlendirilmesi gerektiği noktasında ahlaki değerlendirmelere başvurmuşlardır.

İnsanlar tarafından sergilenen ahlaki davranışların bir problem olarak tasavvur edilebilir olmasındaki sebep, değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Yani kötünün ne olduğuna dair birden fazla değerlendirme perspektifinin olması, insanın ‘kötü’ kavramına getirmek istediği sınırın kesin bir çizgiyle çizilmesi noktasında çeşitli güçlüklerle karşılaşılmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktadan hareketle insanlar tarafından ortaya konulan herhangi bir ahlaki yargı öteki olarak tanımlanan başkalarını etkileyebildiği gibi, başkalarının belirlediği yargılamalar da insanı etkileyerek birbirinden farklı durumların meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır.⁴³⁷

Başkası olarak belirlenen esas unsur insan olmakla beraber tek unsur insan değildir. Yani herhangi bir eylemin insan tarafından yapılıyor olması birden fazla motivasyonel sebeple ilişkilendirilebilmektedir. Bu noktada insan, ahlaki bir değer üzerinde değerlendirmede bulunurken, ilk olarak kendi bilincinden başlatarak daha sonra ise bütün varlığı kapsayan bir metot haline getirmektedir. Ancak bu özel durum insan dışındaki herhangi bir varlık türünün sergileyebileceği bir yaklaşım değildir.

⁴³⁵ Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, s.42.

⁴³⁶ Aristoteles, *Magna Moralia, Erdemler ve Kötü Huylar*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2. bs., Ağustos 2019, s.35.

⁴³⁷ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020, s.58.

Yani insan dışındaki hiçbir varlık türü kendinden türettiği bir ahlak prensibini diğer varlıkları kapsayacak bir zemine oturtma girişimi gerçekleştirememektedir. Bu durumun sebebi olarak insanın varlık skalasındaki özel konumu gösterilebilir. İnsanın varlık hiyerarşisindeki özel konumu, etik bir ilişkinin söz konusu olabilmesi için insan varlığının gerekliliğini zaruri kılmaktadır. Başka bir deyişle etik bir ilişkiden söz edilebilmesi insanın merkeze alınmasıyla mümkün olmaktadır.⁴³⁸

İnsan davranışlarında farklılıklar olabildiği gibi benzerlikler de bulunmaktadır.⁴³⁹ Bu noktadan hareketle bulanık ahlak yaklaşımı mevcut bir davranışın veya eylemin yapılması noktasında birbirine benzer veya farklılık gösteren insan yapısının, yöneldiği eyleme nasıl bir etkide bulunduğuyla ilgilenmektedir. Zira herhangi bir etik tutuma karşı insanlar tarafından birbirinden farklı değerlendirmelerin bulunması, kişilerin birbirinden farklı motivasyonel kaynaklar barındırmasının yanı sıra aynı motivasyonel kaynaklardan hareket etmesi durumunda dahi mümkündür. Bu durumda elzem olan husus gerek kişinin ortak payda üzerinden gerçekleştirdiği hareketin gerekse de farklılık arz eden hareketlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine olmuştur.

Bulanık ahlak yaklaşımına sahip bir insan, ortaya koyacağı ahlaki bir davranış hususunda belirli bir durum değerlendirmesi yapmak durumundadır. Yani bulanık ahlak sensörüne sahip insanlar, gerek etik bir bilincin yüklediği sorumluluk olsun gerekse de eylem öncesi bulanık durumun olası değerlendirmeleri olsun, ortaya koyulan bir eyleme belirli bir perspektif dahilinde bakmak durumundadır. Bu açıdan bulanık durumdaki insan, etik bir değerlendirmeye girişmeden önce bütün olasılıkları hesaba katamamış olsa dahi önemli birtakım olasılıkları hesaba katarak eylemin ortaya koyulacağı şekle müdahale edebilmektedir. Bu şekilde bir yaklaşımın sergilenmiş olması kişinin etik ilişkilerinde bir değerlendirme yükseltmesine olanak tanımaktadır. Yani etik bir ilişkinin ortaya koyulmadan önce değerlendirmesinin yapılması, eylem üzerine etik bir bilinç geliştirilerek belirli ara değerlendirmelerin elde edilebilmesine olanak sağlamaktadır. Buna mukabil davranışın sergilendiği sırada bulanık insan, eylem öncesi durumun kendisine sunduğu olanaklar dahilinde eylemin yapıldığı zamanın analizini yaparak, belirli bir değerlendirme örgüsüne sahip olabilmektedir. Zira bulanık insan, etik bir bilinç geliştirme noktasında ve duruma göreli

⁴³⁸ Kuçuradi, *Etik*, s.4.

⁴³⁹ Kahraman Tazeoğlu, *M.H.Kan, Mor-G*, İstanbul: Destek Yayınları, 1. bs., Temmuz 2020, s.44.

değerlendirmelerin yapılabilmesi noktasında belirli bir sfere sahip olarak hareket etmelidir. Bulanık durumdaki insan, bir şeylerin yapılmasına etik bir değerlendirme sonucu kanaat getirirken, etik bir bilinci, duruma göreliliği ve eylem öncesi bulanık durumu gözetmiş olmalıdır. Yani ahlaki bir değer içerdiği ara değerlendirmelerin taşıdığı öneme paralel olarak bulanık durumdaki insan, bu değerlendirmeleri idrak edebileceği noktaya doğru bir hareket oluşturmalıdır. Nitekim bulanık ahlak yaklaşımının öngördüğü insan, bir eylem gerçekleşirken istenilen yaklaşım tarzlarından uzak bir haldeyse, eylemin doğuracağı sonucun değerlendirme yükseltmeye olanak vermesi güçleşecektir. Böylece ahlaki bir kişilik olarak insan, yaşamının değerini yükseltme noktasında eksik kalacaktır.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bulanık durumdaki insanın çevresine karşı yapacağı değerlendirme çeşitleri hangi ahlaki motivasyondan kaynaklanarak yapılmış olursa olsun, belirli ara değerlendirmeler gözetilerek yapılacağı için değerlendirme yükseltmeyi mümkün kılacak bir eylem olmaktadır. Bulanık durumdaki insanın gerekli sorumlulukları üstlenerek hareket etmesi, değerler üzerine yapılan değerlendirmelerin perspektifli bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle hangi etik doktrin referans alınmış olunursa olunsun bulanık durumdaki insan, değerlendirme yükseltmeye olanak veren ara değerlendirmeler üzerinden hareket edeceği etik bilince sahip olabilecektir. Bu duruma örnek olarak pragmatist ahlak öğretisini benimsemiş bir kişi verilebilir. Pragmatist ahlak öğretisini benimsemiş bu kişi, eylem öncesi süreçte belirli bir süzgeçten geçirdiği davranış kalıplarından birini sergilerken bulunduğu konumdan yüz kişinin menfaatini gözetten bir eylem ortaya koymuştur. Bu kişi belirli bir süre sonra biraz daha farklı bir eylemde bulunarak yetmiş kişinin menfaatini gözetten ahlaki bir davranış sergilemiştir. Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bu kişinin sergilediği her iki davranış, belirli bir değere sahip olmaktadır. Yani bulanık ahlak yaklaşımı açısından, yetmiş kişiye etki eden eylem, yüz kişiye etki eden bir eylem mevcudiyet kazandığı taktirde gereksiz görülmeyecektir. Zira ara değerlendirmeler üzerinden hareket etmeyi gözetten bireyin sergilediği davranış, en yüksek etkiyle sonuçlanmamış olsa da belirli bir değerlendirme basamağına sahiptir. Verilen örnekten anlaşılacağı üzere bulanık durumdaki insan, sergileyeceği herhangi bir eylemin ortaya konulmadan önce değerlendirmesinin yapılması noktasında belirli bir perspektife sahip olduğu için, eylemin doğuracağı sonuçlar ne şekilde olursa olsun, kişinin bir sonraki davranışına etkide bulunması noktasında değerlendirme

yükseltmesine olanak sağlamaktadır. Zira bulanık durumdaki insan, çok ‘iyi’ geliştirilmiş bir silahla, ekmeğini bölüştürmekten onur duyan kişinin yaptığı ‘iyi’yi ayırt ederken, probleminin iyinin kendisinde olmayıp, iyiye atfedilen değerlerden kaynaklandığını görecektir. Bulanık insan, inşa edilen her yapının bir ahlak barındırmasa dahi ahlaki bir sonuç doğurabileceğinin nüansına sahip bir yapı taşıyacaktır. Nitekim bulanık ahlak yaklaşımının öngördüğü insan, her sonucun ihtiva ettiği süreçle ilgilenmektedir.

Bulanık durumdaki insan her şeyin görüldüğü gibi olmadığı noktasında ve her şeyin tek bir açıdan değerlendirilmesinin mümkün olmadığı noktasında belirli bir bilince sahip olmaktadır.⁴⁴⁰ Zira bulanık ahlak yaklaşımına sahip bir birey, gerek eylem öncesi bulanık durumda yapılan değerlendirme itibariyle gerekse de eylemi gerçekleştirdiği an içerisinde iyi olarak düşünülen bir eylemin aslında kötü olabileceğini, kötü olarak tasavvur edilen bir eylemin ise iyilik barındırabileceğini hesaba katabilme noktasında önemli bir perspektife sahip olmaktadır.⁴⁴¹ Başka bir ifadeyle eylem sırasındaki bulanık insan, etik bir bilinç ile hareket ettiği takdirde, eylemler üzerindeki belirli değerlendirmeleri anlamlandırma noktasında önemli bir zemin oluşturarak, nasıl hareket etmesi gerektiği hususunda belirli bir sfere sahip olabilmektedir.⁴⁴² Bulanık durumdaki insan, ortaya koyulan bir eylemin ahlaki olarak değerlendirilmesi noktasında doğru ve yanlış veya iyi ve kötü gibi yargıların salt anlamda belirli ara değerlendirmelere sahip olabileceğini öngörmeyi amaçlamaktadır. Zira kişiler ister doğru ve yanlış olsun ister iyi ve kötü olsun ortaya konulan hemen hemen bütün davranışlarda belirli bir değerlendirme unsuruna başvurmaktadır. Bu bakımdan iyinin daha iyisi olabildiği gibi daha iyinin de bir üst iyisi olabilmektedir.⁴⁴³ Bulanık durumdaki insan da geliştirmiş olduğu yaklaşım sensörü sayesinde gerek ara değerlendirmeler toplamına gerek de eylemlerin birbirinden farklı sonuçlar doğurabileceği olasılığına vakıf olabilmektedir. Böylece bulanık ahlak yaklaşımının öngördüğü bulanık durumdaki insan, üstleneceği sorumluluklar noktasında gerekli perspektifi elde ederek bir sonraki eylem için gerekli koşulları elde edebilecektir. Zira bulanık durumdaki insan kendini ahlaki bir yapı içerisinde

⁴⁴⁰ Henry David Thoreau, *Nerede ve Ne İçin Yaşadım?* Zeplin Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2019, s.127.

⁴⁴¹ Cündioğlu, *Hız. İnsan*, s.12.

⁴⁴² Bauman, *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, s.192.

⁴⁴³ Kuçuradi, *Etik*, s.21.

değerlendirirken, bunu aklın kendisine erek olarak sunduğu bir sorumluluk dahilinde yapmaktadır. Nitekim aklın özgürlüğü aldığı sorumluluklarla anlamlandırılmaktadır.

Bulanık durumdaki insan ara değerlendirmeler olarak gördüğü iyiler toplamını, değerlendirme yükseltme üzerine inşa etmeyi hedefleyen bir yapı taşımaktadır. Yani bulanık durumdaki insanın, etik bir bilinç geliştirmenin gerekliliği olarak ortaya koyduğu bir eylem, kötü olarak sonuçlanmış olsa da değer yükseltme veya değeri muhafaza etme noktasında önemli bir perspektif geliştirebilmektedir. Bu bakımdan eylem sırasındaki bulanık insan, sadece kendisinin müsebbip olduğu durumların tahlilini ve net sonucu hesaba katmayarak, dış etkenlerin mevcudiyetinin birden fazla faktör tarafından beslenebileceğini ve net sonuçlardan ziyade ara sonuçların da mümkün olabileceğini hesaba katarak hareket edecektir. Ayrıca bulanık durumdaki insan, bir eyleme atfedilen değer mahiyeni anlamlandırma noktasında akli referans olarak hareket etmektedir. Nitekim bulanık durumdaki insanın etik bir bilinci referans olarak kritize ettiği eylemler, ara değerlendirmelerin yakalanmasına ve karmaşık durumların berraklaştırılmasına olanak vermektedir.

Sonuç olarak bulanık ahlak yaklaşımı açısından bulanık insan, bir eylem yapılmadan önce belirli bir değerlendirmeye sahip olmakla beraber, eylemin gerçekleştirildiği an itibariyle de değer yükseltme odaklı bir değerlendirme yapılması noktasında belirli bir perspektife sahip olabilmektedir. Bulanık durumdaki insanın, değerlendirmeler üzerine gerçekleştireceği yaklaşımlar hangi ahlaki motivasyonla ortaya koyulmuş olursa olsun, ara değerler ve olası alternatifler dahilinde ele alınmaktadır.⁴⁴⁴ Bu bakımdan eylem sırasında bulanık insan, doğru ve yanlış, gerçek ve sanı, iyi ve kötü gibi değerlerin mutlak bir değerlendirmeler bütünü olarak tanımlanmasından ziyade, ara değerlendirmeler toplamıyla elde edilebilen durumlar olduğuna dikkat edecektir.⁴⁴⁵ Böylece bulanık durumdaki insan, sergileyeceği tutumlar için etik bir bilinci, eylem öncesi bulanık durumu ve birden fazla alternatifin bulunduğunu göz ardı etmeden hareket edebilecektir.

⁴⁴⁴ Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s.52.

⁴⁴⁵ Millet, *Metafizik*, s. 68.

3.6. Eylemin Doğurduğu Sonuç İtibariyle Bulanık Durum

İnsanlar tarih boyunca gerek birbirleriyle gerekse de duyumsadığı dış dünyayla bir iletişim kurarak, belirli değerler ve değerlendirmeler yaratmışlardır. İnsanın yaşamı boyunca elde ettiği bu değerler ve değerlendirmeler belirli bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Çağlar boyunca insanlar tarafından sergilenen her davranış kalıbı için bir anlam oluşturulmuş ve her davranışın hangi amaçla meydana getirildiğine dair çeşitli değerlendirmeler yapılagelmiştir.⁴⁴⁶ Bu durum itibariyle aynı kültürel çevreye sahip ve benzer yaşam koşulları ile hareket eden insanların yaptığı değerlendirmeler benzerlik gösterirken, farklı yaşam koşullarına sahip insanlar ise birbirinden farklı değerlendirmeler ile yaşamlarını idame ettirmişlerdir.⁴⁴⁷ İnsanlar tarafından ortaya koyulan değer yargılarının benzerlik veya farklılık göstermesi noktasında çeşitli motivasyonel etkenler söz konusu olabildiği gibi, toplumsal miras sonucu belirli bir süreç içerisinde oluşan yargılar da mevcut olabilmektedir. Değer yargılarının çeşitlilik göstermesi, insanın hisleri, ihtirasları, yaşanmışlıkları, iradesi vb. gibi birbirinden farklı motivasyonel kaynaktan beslenebilmektedir. Zira insanlar belirtilen bu davranış kalıplarından hareketle çevresini ve dünyasını inşa etmektedir.⁴⁴⁸ Bu noktadan hareketle bir insanın öldürme eylemini gerçekleştirirken bağlandığı, değerlendirme yargıları olabildiği gibi, bir yaşamı hayatta tutmaya çalışırken de bağlı olduğu birtakım değerlendirme yargıları mevcuttur.⁴⁴⁹ Bu duruma istinaden insanların oluşturduğu değerlerin iyi ve kötü olarak kategorize edildiği alan, ahlaki yargıların mevcudiyet kazandığı alan olarak kabul edilmektedir.⁴⁵⁰

Ortaya koyulan davranış kalıplarının düzenlenmesi ve rehabilite edilmesi noktasında ahlaki değerlendirmelerin referans olarak alınmış olması, kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin doğurduğu sonuç itibariyle benimsenip benimsenmeyeceği noktasında önemli bir ön bilgi oluşturmaktadır.⁴⁵¹ Bu bakımdan gerçekleştirilen bir eylemin ölçüsü olarak ahlaki değerlendirmelerin benimsenmiş olması, kimi değerlerin iyi olarak tanımlanmasına sebebiyet verirken kimi eylemlerin ise kötü ve istenmedik olarak tanımlanmasına olanak vermektedir. Gerçekleştirilen bir eylemin ahlaki açıdan

⁴⁴⁶ Aristoteles, *Nikomakos' a Etik*, s.63.

⁴⁴⁷ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları, 22. bs., Ağustos, 2015, s.168.

⁴⁴⁸ Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, s.332.

⁴⁴⁹ Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. bs., Nisan 2018, s.230.

⁴⁵⁰ Arthur Schopenhauer, *Aşkın Metafiziği*, Çev. Murat Batmankaya, İstanbul: Şule Yayınları, 1. Basım, Kasım 2015, s.29.

⁴⁵¹ Ebu Bekir Razi, *Ruh Sağlığı, et-Tıbbur'r-ruhani*, İstanbul: İz Yayınları, 6. bs., 2021, s.95-110.

iyi bir değer olarak tanımlanmış olması eylemi ortaya koyan kişinin bir sonraki hareketini belirleyebilmektedir. Zira bir kişi meydana getirdiği herhangi bir eylem sonucu ahlaki veya toplumsal bir yaptırıma maruz kaldığı takdirde, aynı eylemi tekrar sergileme noktasında kendisini belirli bir baskı altında hissetmesi ihtimal dahilindedir. Bu bakımdan kişilerin özgür bir şekilde gerçekleştirilmek istediği eylemlerin aslında belirli bir denetim mekanizması dahilinde inşa edilen davranışlar olduğu görülmektedir. Örneğin bir kişinin yalan söyleme isteği kötü olarak değerlendirilebilen ahlaki bir yargı olarak anlaşıldığında, kişi söylediği yalan itibariyle toplum tarafından belirli bir dışlama ile karşılaşır, yalan söylemeyi ne kadar istemiş olursa olsun, kendisini bu yalandan alıkoyacak belirli etkenlerin mevcudiyeti sebebiyle ortaya koyduğu davranışlara karşı daha dikkatli bir tutum sergilemeye çalışacaktır. Çünkü kişi yalan söylemeyi istemiş olsa dahi, toplumsal bir baskı ile karşı karşıya kalma olasılığı, kişiyi ortaya koymak istediği eylemleri determine etmeye zorlayabilmektedir. Bu noktada önemli olan husus, kişinin yalan söylemeyi eyleme döktükten sonra bir baskı aracı görevi görmesi olmuştur. Yani kişinin toplumsal baskıdan kurtulmak adına belirli bir ölçüde de olsa eylemlerini determine etmiş olması ahlaki yargıların, eylemlerin ortaya koyulmasında sahip olduğu etkinin önemli bir göstergesi olmuştur. Zira ahlaki bir temelden hareket eden toplumların yalan üzerine belirli bir yaklaşım sergilemiş olması, kişiler arasındaki ilişkilerde belirli bir düzenin sağlanmasına sebebiyet vererek düzenli bir toplumun inşasını olanaklı kılabilir.⁴⁵²

Ahlaki doktrinlerin kişiler tarafından ortaya koyulan eylemler üzerinde belirli bir etki oluşturması, ahlakın bir ihtiyaç olarak anlaşılmasının yanı sıra, kişilerin gerçekleştirdiği eylemlerin gayri ahlaki olması durumunda kitleleri toplumsal yozlaşmanın artacağı endişesiyle karşı karşıya bırakabilmektedir. Zira insanların birbirine saygı duymayı gerektirmediği bir zaman diliminin olası varlığı, kişilerin nasıl hareket etmesi gerektiği noktasında büyük kaygılar barındırmaktadır.⁴⁵³ Bu bakımdan kişiler tarafından sergilenen bir eyleme ahlaki bir değer atfedilmesi, kişinin ortaya koymak istediği eylemler üzerine etki ederek toplumsal yapının ahlaki değerler yönünden beslenmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum itibariyle kişilerin herhangi bir davranışta bulunurken toplumsal baskı, ahlaki buyruklar ve eylemin kendi

⁴⁵² Henry David Thoreau, *Nerede ve Ne İçin Yaşadım?* İstanbul: Zeplin Kitap, 1. bs., 2019, s. 26.

⁴⁵³ Lutzer, *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, s.29.

istenciyle gerçekleştirilmesi gibi belirli referans noktaları üzerinde hareket ettiği görülmektedir.⁴⁵⁴

Kişilerin sergilediği eylemlerin değerlendirmesini yapma noktasında bağlı kaldıkları referans noktaları, yaşamlarını sürdürdükleri toplumun ve kültürel mirasın etkisinin yanı sıra referans aldığı ahlaki yaklaşımlar itibariyle de şekillenebilmektedir.⁴⁵⁵ Yani insanlar yaşamlarını idama ettirirken gerek iyi gerek kötü olarak kabul gören değerlendirmeleri, ahlaki bir referans noktasından hareketle temellendirerek, ortaya koyacağı eylemleri bu değerlendirmeler üzerinden şekillendirmektedir. Başka bir deyişle doğum ve ölüm arasındaki realiteden şüphe duymayan insan, doğum ile ölüm arasındaki bütün eylemlerini ölecek olmasını bilmesine rağmen belirli bir motivasyonel kaynağın referans alınmasıyla gerçekleştirmektedir.⁴⁵⁶ Kişinin hareketini belirleyen motivasyonel kaynaklar birbirinden farklı olmasına karşın eylemlerin doğurduğu sonuçların ihtiva ettiği yargılar genel anlamda iyi ve kötü olarak temellendirilerek tasnif edilmektedir.⁴⁵⁷

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından iyi ve kötü şeklindeki ikili değerlendirmeler, ara değerlendirmelerin varlığının inkâr edilmesi durumuna işaret etmemekle beraber kişiler tarafından ortaya koyulan eylemlerin doğurduğu sonuç itibariyle, belirli bir ara değerlendirmeler bütünüyle ele alındığı takdirde anlam kazanmaktadır. Bu noktadan hareketle eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durum, değerlendirme yükseltmenin ara değerlendirmelerin gözetilerek yapılmasının neleri ihtiva ettiğine işaret etmektedir.

Kişilerin sergilediği eylemler belirli bir ahlaki doktrin referans alınarak gerçekleştirilmektedir. Yine aynı şekilde kişiler tarafından ortaya koyulan eylemlerin taşıdığı değerlendirmeler, kültürel çevrenin onayı ve reddi ile yakın bir ilişki taşımaktadır. Bu noktadan hareketle eylem sonrası bulanık durumdaki insan, hangi ahlaki doktrin referans alınmış olunursa olunsun, değerlendirme kümesine katkı yapacak eylemlerin mevcut olabileceğinin bilincine sahip bir kişi olmaktadır. Zira bir eylemin meydana getirilmesi noktasında eylem öncesi bulanık durum ve eylem sırasındaki bulanık insanın birbirine entegre bir şekilde oluşturduğu örüntü, eylem

⁴⁵⁴ Hacıkadıroğlu, *Özgürlük Ahlakı*, s.100.

⁴⁵⁵ Doko, *Allah'sız Ahlak Mümkün Mü?* s.47.

⁴⁵⁶ Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, s.334.

⁴⁵⁷ Friedrich Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, İstanbul: Say Yayınları, 10. bs., 2020, s.66.

gerçekleştikten sonra kişinin değerlendirme yükseltmesine olanak sağlamaktadır. Yani bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylemin önceki pozisyonlar gözetilerek meydana getirilmiş olması, eylemin değerlendirme yükseltmesine olanak sağlayacak bir yapıda olmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durumdaki insan, bu sonuçtan hareketle mevcut durumu hakkında analiz yapabilecektir. Bu analiz sonucu ise eylemin doğurduğu sonuçtan ziyade, eylemin taşıdığı değere yönelmenin taşıdığı prensip tahlil edilmektedir. Nitekim eylemin pozitif bir etki yaratması için gerekli olan aşamaların benimsenmesi, eylemin istenmeyen bir sonuç doğurmasına sebebiyet verebilir. Ancak eylemin doğurduğu sonuca kadar sistemli bir perspektif geliştirmiş birey, böyle bir senaryoyla karşılaştığı takdirde, kendi değerini ya yükseltmeyi ya da muhafaza etmeyi prensip edinecektir. Olumsuz yönde bir ilerleme bulanık ahlak yaklaşımının sistematize ettiği bir durum değildir. Zira bir eylem olumsuz yönde bir sonuç doğurmuş olsa dahi, eylem üzerine yapılan değerlendirme olumlu bir çıkarımın yapılmasına engel değildir.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylemin doğurduğu sonucun yükseltilmesi, eylemin kişiler tarafından meydana getirilmiş olmasını gerektirmektedir. Yani bir eylem ortaya koyulduğu andan itibaren topluma mal olan belirli bir değerlendirmeye tabi tutulabilmektedir. Bu bakımdan bir eylemin ortaya koyulmadan önce değerlendirmesinin yapılması, eylemin ortaya koyulacağı zeminin perspektifli bir değerlendirilmesinin yapılmasına olanak sağlarken, eylemin ortaya koyulduğu andan itibaren bir değerlendirilmesinin yapılması, kişi değerini yükseltmeye veya muhafaza etmeye olanak sağlamaktadır. Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylem meydana getirildiği andan sonraki akıbeti, eylem üzerindeki değerini yükseltilmesi veya muhafaza edilmesi noktasında belirli bir sferin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Zira bir eylemin birden fazla sonuç doğurabilir olmasına paralel olarak birden fazla değerlendirme yapılması da mümkündür. Yapılan bu değerlendirmelerden hangisinin benimsenip uygulanacağı noktasıyla ilgilenmeyen bulanık durumdaki insan, aynı eylemin sonuca götüren değerlendirmeleri üzerindeki ara değerlerin saptanmasına karşı bir perspektif oluşturabilmekle ilgilenmektedir. Bu bakımdan eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durumdaki insan, her zaman için etik bir bilinç ile hareket etme gereği hissederek, çevresine karşı bir değerlendirme yükseltmeyi amaçlarken aynı zamanda kendi değerini yükseltmeyi de amaçlamaktadır.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından bir eylem meydana getirilmeden önce “bulanık durumdaki insan”, kendisinin henüz ortaya koymadığı ancak düşünce olarak tasavvur ettiği değerler üzerindeki ara değerlendirmeleri hesaba katarak eylemin oluşacağı zemini rehabilite etmektedir. Ayrıca eylemin doğurduğu sonuca belirli bir tutum sergileyen kişi, takınacağı etik tavrı, “ya o ya o” ilkesinden hareket ettirmekten ziyade, “hem o hem de o” gibi daha perspektifli ve kapsayıcı bir ilkedan hareket ettirmenin olanağını elde edecektir.⁴⁵⁸ Eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durumda ise kişi eylemin olumlu veya olumsuz sonuçlanmasına bakılmaksızın, eylemi değerlendirme yükseltmek üzere nüfuz ederek, kendisini bir sonraki davranış kalıbı için daha perspektifli bir tutum sergilemeye hazırlamaktadır. Bu duruma örnek olarak yaşamını mutluluk ahlakı üzerine inşa etmiş bir kişi verilebilir. Bu kişi kendisine mutluluk verecek bir davranışta bulunmadan önce nasıl bir tutum sergilemesi konusunda belirli bir düşünüş gerçekleştirmiştir. Kişinin yaptığı bu düşünüş, eylem öncesi bulanık durum olup, kişiye mutluluk sağlayacak değerlendirme basamaklarını göstermektedir. Böylece kişi en fazla mutluluk sağlayacak eylemi düşünememiş olsa da en azından mutlak mutluluk değerinin ara basamağını oluşturan bir davranışı tercih edebilecektir. Bu kişi, ara değerlendirmelerin varlığını nüfuz ederek bir eylemi ortaya koyduğu anda, eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık duruma geçmiş olacaktır. Bu noktadan sonra kişinin yapması gereken şey, eylem öncesi bulanık durumun, ara değerlendirmelerin ve etik bir bilincin sağladığı referans ile eylemin doğurduğu sonuçtan gerekli payı çıkarmaktır. Bu bakımdan bulanık sonrası durumdaki insan, ortaya koyduğu eylemin doğurduğu sonuç üzerine etik bir bilinç geliştirerek, eylem o an için iyi sonuçlanmışsa, daha iyiyi, daha iyi sonuçlanmışsa onun da en iyisini hesaba katacak şekilde bir perspektife sahip olacaktır. Buna mukabil ortaya konulan eylem kötü bir sonuçla sonuçlanmışsa bir sonraki durumda daha kötünün sergilenmesinden kaçınarak, iyiyi yakalamak adına bir perspektif elde etmeyi amaçlayacaktır. Bu durumun nedeni bulanık ahlak yaklaşımının kişi üzerine etkide bulunmasıyla değil, aksine kişinin değer üzerine yapılan değerlendirmelerin farkına varmasıyla bulanık ahlak sensörü geliştirme noktasında belirli bir farkındalığa sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Bulanık ahlak yaklaşımı açısından eylem sonrası bulanık durumda insan, ortaya konulan eylemlerin doğurduğu sonuç üzerine belirli değerlendirme yükseltme veya

⁴⁵⁸ Mehmet Türkeri, *Etik Bilinç*, İstanbul: Lotus Yayınları, 3. bs., 2019 s. 104.

mevcut değerlendirmeyi muhafaza etme şeklinde tutumlar sergileyebilmektedir. Bu noktada elzem olan husus değerlendirmenin yükseltilebilir olup olmadığına kanaat getirme noktasında eylemin gerçekleşmiş olduğunun zaruriliği olmaktadır. Zira bir eylem düşünsel olarak nasıl hesaplanırsa hesaplanırsın duruma görelilik olarak pratikteki karşılığı farklı bir sonuç doğurabilmektedir. Bu bakımdan eylemin doğurduğu sonuç itibarıyla bulanık durumdaki insanın yapması gereken şey, eylemin doğurduğu sonuçtan gerekli payı edinerek gerek değerlendirme yükseltmeye gerekse de kendi yaşamındaki değeri yükseltecek davranışlar sergilemeye hazır hale gelmektir.

SONUÇ

Yaşadığı dünyaya en fazla etkide bulunan varlık türü insandır. Bu etkinin en büyük paydasına sahip alanlardan biri de ahlak üzerine olmuştur. Tarihsel vetire içerisinde en ehemmiyet taşıyan alanının ahlak üzerine olmasındaki sebep, insanın bir yönüyle de kültürel bir varlık alanı inşa etmesinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar tarafından inşa edilen kültür, ben ve öteki olarak ifade edilen kişilerce belirli aksiyolojik kriterlerin meydana getirilmesine neden olmuştur. Bu aksiyolojik kriterlerin her biri çeşitli değerler sistemi olarak tarih içerisinde kendine yer edinirken, duruma ve koşula göre farklı farklı yorumlanan bir yapı taşımıştır. Bu noktadan hareketle değerler üzerine yapılan yorumlar çeşitlilik göstermiş ve bu değerlere bağlı olarak birbirinden farklı ahlak doktrinleri ortaya atılmıştır. Ancak birbirinden farklı ahlaki doktrinler mevcut olsa da kişiler arası ilişkilerin doğurduğu sonuç itibarıyla bazı ortak paydaların varlığı da mevcuttur. Nitekim 21. Yüzyıla gelindiğinde, “insan yaşamının kutsal olduğu” yönünde bir beyanat, neredeyse bütün uygarlıklar tarafından önemli görülerek benimsenmektedir. Her ne kadar bu yaklaşımın pratik bir karşılığını görmek güç olsa da teorik olarak kağıt üzerinde, uluslararası doktrinlerce varlığı pekiştirilmiş ve güvence altına alınmıştır.

Ahlak doktrinleri, birbirinden farklı kaynaklardan beslenen değerler kümesi üzerine inşa edilmesine karşın, insanı muhatap alan bir yapı taşımaktadır. Bu yönüyle denilebilir ki ahlak, insana çeşitli sorumluluklar yükledikten sonra, bu sorumluluğun ifa edilmesi noktasında sadece insanın merkeze alınmasını değil, bütün varlığı kuşatan bir dictumun gaye edinilmesini kişiye vazife olarak yüklemektedir. Önemli olan husus, bu yaklaşımın sergilenip sergilenmemesi değil, mevcut olup olmamasıdır. Başka bir deyişle, ahlaki bir davranışın pratik olarak meydana getirilmeden önce, pratiğe çerçeve oluşturacak teorik bir zeminin var olup olmadığı öncelenmektedir. Nitekim insanın yapıp etmeleri güdüsel bir tepkinin ürünü olmayıp, belirli bir idrak gerektiren temel üzerine inşa edilmektedir. İnsanın bu yapıda olması, ortaya koyulan eylemler için belirli bir referans noktasından hareket edilmesini gerekli kılmıştır.

İnsanlar tarafından meydana getirilen eylemlerin belirli bir ahlaki dictum referans alınarak ifa edilmesi, çeşitli zorluklar barındırmaktadır. Bu zorluklardan biri de kişinin, kültürel yaşamı inşa ederken hangi ahlaki kriteri ne ölçüde ele alacağı

olmuştur. Yani kişi yaşamına alacağı ahlaki bir buyruğu nasıl belirleyeceği noktasında güçlük çekerken, bu güçlüğü zorlaştıran bir diğer unsur, ahlaki buyruğa getirilen ölçütler olmuştur. Birbirinden farklı yaşama ve motivasyonel kaynağa sahip bireylerin, ahlaki değerlere ölçüt belirlerken çeşitli güçlüklerle karşılaşması, ahlaki ölçütler üzerine kapsayıcı bir perspektifin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan tarihsel seyir içerisinde varlık kazanmış birbirinden farklı ahlaki değerlere ölçüt belirlemede karşılaşılan muğlaklığı minimalize etmek, bulanık ahlak yaklaşımının gayesini oluşturmaktadır. Bulanık kelimesinin açılımı, ara basamakların olduğu geniş yelpazeli pozitif anlamlı bir yapıya işaret etmektedir. Bu bulanıklık, kişiyi her şeye net sınırlar çizmeye zorlayan negatif bir anlamdan uzaktır. Nitekim Lütfi Aliasker Zade tarafından ortaya koyulan “bulanık mantık” 0 ile 1 arasındaki değerlerin varlığına dikkat çekerek, (0,1-0,2-0,3-0,4...) gibi ara sayıların her birinin ayrı önemlere sahip değerler olduğunu belirtmiştir. “Bulanık ahlak” yaklaşımı “bulanık mantık” paradigmasıyla paralellik gösteren bir yapı taşımaktadır. Ancak “bulanık ahlak” yaklaşımı, değerlendirme yükseltmeye olanak sağlayan ve kişiye pozitif bir yönelim sağlamayı amaçlayan bir yapı olarak, müstakil bir içerik oluşturmaktadır. Bu minvalden hareketle “bulanık ahlak” yaklaşımı, “neden ahlaklı bir eylemde bulunmalıyım” veya “ahlaklı bir eylemin ölçütünü nasıl belirlemeliyim” sorularına karşılık gelen yanıtları ihtiva etmektedir.

Bulanık ahlak yaklaşımı, kişinin ahlak alanı üzerine ölçüt belirlemede epistemolojik bir kopuşun önüne geçen bir yapı taşımaktadır. Bu bakımdan ahlaka zemin oluşturacak ölçütler belirlenirken rasyonel bir çerçeve kullanılmıştır. Bulanık ahlak yaklaşımı, tarihsel vetire içerisinde ahlak üzerine yapılan değerlendirmelere süzgeç görevi görmektedir. Bu süzgeç finalitede kişiyi iyiye doğru yönlendiren bir değerlendirme yükseltme inşa etmektedir. Aklın yukarı doğru bir sorumluluk, aşağı doğru ise otorite olarak görüldüğü yerde bulanık ahlak, “iyi” kavramına ek olarak, “daha az iyi”, “daha iyi” ve “en iyi” gibi açılımların olduğu bir değerlendirme kümesinin varlığına işaret etmektedir. Aynı çerçeve içerisinde birbirinden farklı basamaklardan oluşan değer açılımlarının varlığı, ikili yüklemelerin hacminin arttırılmasına da olanak sağlamaktadır. Nitekim bilim için ölçüt olan doğru ve yanlış kavramı, ahlak için ölçüt olan iyi ve kötü kavramı ve estetik için ölçüt olan güzel ve çirkin kavramı ikili yüklemden oluşan bir yapı taşımaktadır. Birbirinden farklı bu alanların ikili yüklem üzerinden hareket etmeleri, gerek bilimde gerek sanatta gerekse

de ahlak alanında çeşitli güçlükler barındırmaktadır. Örneğin fizik biliminde görelilik kuramının ortaya atılması ve kuantum mekaniği gibi alanların keşfi, mutlak doğru ve yanlıştan ziyade görelî bir doğru ve yanlış kavramının benimsenmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum bilimin subjektif bir yapı taşıdığı anlamına gelmemektedir. Bu noktada önem arz eden husus, bilimsel açılımlarda, doğruya yakın savlardan hareket etmenin ön plana çıkmış olmasıdır. Bunun yanı sıra ahlak alanı için de iyi ve kötü gibi yüklemelerin varlığı, çeşitli güçlükleri beraberinde getirmektedir. Örneğin bir insan iyi bir eyleme karşılık daha iyi bir eylem ortaya koyduğunda, ölçüt olarak belirlenen iyi ve kötü kavramı ne olacaktır? Ya da bir kişi “iyi” bir eylemi meydana getirmeyi akıl edemeyip “iyiye yakın” bir davranış sergilerse bu kişinin pozisyonu, iyi ve kötü olarak ifade edilen ikili yüklemeler açısından nasıl belirlenecektir? Biri iyi ve diğeri daha iyi bir eylemi ifa eden iki insan, ikili yüklemelerin hangi noktasına yerleştirilecektir? Bu ve buna benzer sorular, ahlaki yaklaşımların temellendirilmesi noktasında belirli değerlendirme basamaklarının varlığının gerekliliğine işaret etmektedir. Yani belirli bir küme üzerine inşa edilen ahlaki bir değerlendirme, “ya o ya o” mantığından hareket etmekten ziyade “hem o hem de o” şeklindeki savdan hareket etmelidir. Nitekim ilk öncül kişiyi belirli bir alana hapsederken, ikinci öncül kişinin yaşamını yükseltmeye olanak veren değerlendirmeler basamağını inşa etmesine olanak sağlamaktadır.

Ahlak doktrinlerinin belirli değerlendirme basamakları içerisinde ele alınması, kişinin yaşamına etki edecek etik bir bilince sahip olmasına ve gerek kendi değerini gerekse de ortaya koyacağı eylemin değerini yükseltmeye olanak sağlamaktadır. Kişinin değerlendirme yükseltmeye olanak sağlayan eylemlerde bulunması, “iyi” ve “daha iyi” yi oluşturan basamaklara pozitif bir yönelim geliştirilmesine sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan insan-insan, insan canlı ve insan-varlık merkezli etik bilincin inşası noktasında insan, değerlendirme yükseltme sayesinde, dar kapsamdan geniş kapsama geçişin olanağını elde etmektedir. Başka bir açıdan yorumlanacak olursa, değer ve değerlendirmenin yükseltilmesi, kişi yaşamına etki eden bütün olasılıklar hesaba katılmış olsa da, belli başlı olasılıkların hesaba katılmasını öngörecektir perspektifin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Belirtilen olanaklar elde edilirken, rölativist bir tutum sergilenmemektedir. Keza bulanık ahlak yaklaşımının süzgeç işlevi, mevcut değerleri değiştirmek yerine, bu değerlerin temellendirilmesi ve geniş bir perspektif üzerinden ele alınmasını öngörmektedir. Bu bakımdan mevcut

değerler üzerine süzgeç oluşturulması ve değerlerin kapsamlı bir şekilde ele alınması, kişiyi kötünden elemine edecek malzemeyi sunmaktadır.

Bulanık ahlak yaklaşımı, kişide hareket oluşturacak ahlaki bir dictumu; eylem öncesi bulanık durum, eylem sırasında bulanık insan ve eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durum olarak üç basamaklı bir süzgeç eşliğinde ele almaya yöneltmektedir. Eylem öncesi bulanık durum, kişinin, bir eylem meydana gelmeden önce, belirli bir bilgi sferinin ve etik bilincin referansıya düşünmesine olanak sağlamaktadır.

Nitekim insan türü diğer varlıklardan farklı olarak, ortaya koyduğu eylemlerden sorumlu bir yapı taşımaktadır. Bu durum kişinin bir eylemi meydana getirmeden önce düşünsel bir süzgeçten geçirmesini gerekli kılmaktadır. Eylemlerin meydana getirilmeden önce değerlendirildiği bu düşünsel aşamada, bütün olasılıklar hesaba katılmasa da eylemin iyiye dönük olması bakımından belli başlı sonuçların hesaba katılması tahlil edilmektedir. Bu tutumun kişide alışkanlık haline gelmesi, eylem sırasında bulanık insanın hazır bulunmuşluk seviyesine etki etmektedir. Eylem sırasında bulanık insanın konumu, belirli sorumluluklar ile ifade edilmektedir. Bu sorumluluklar; kişinin belirli ahlaki bir bilince sahip olması, eylem öncesi bulanık durumu, etik bir bilinci ve duruma göreliliği gözetmiş olması, değerlendirme basamaklarının idrak edilebildiği “iyi” kavramına pozitif bir yönelim ve perspektif geliştirmeye açık bir sferin benimsenmesi şeklindedir. Eylemin doğurduğu sonuç itibariyle bulanık durumda kişinin pozisyonu; ya değer ve değerlendirme yükseltecek, ya da mevcut durumu muhafaza edecek bir yapıyı ihtiva etmektedir. Bu yaklaşımın benimsenebilir olması, eylemin meydana getirilmiş olmasıyla ilişkilidir. Bunun yanı sıra kişi, meydana getirilen eylemlerden her zaman için gerekli payı almaya açık bir perspektife sahip olmalıdır. Böyle bir yapıya sahip bir birey, birtakım beklentiye karşılık gelen koşullu bir yaklaşımdan ziyade, kendi değerini ve değerlendirmesini yükseltecek yaklaşım sergileyecektir. Bu bakımdan bulanık ahlak yaklaşımı, kişiyi sorumlu olduğu ahlak alanına yöneltirken, bu yönelimin gerek denetimini gerekse de etik bir bilinç dahilinde yükseltilmesini sağlayacak süzgeci oluşturmaktadır. Nitekim “bulanık ahlak” yaklaşımı kişiye, bir durum üzerine bilinçli bir değerlendirme yapmasını sağlayacak sferi sağlayarak, bir sonraki pozisyon için eylemleri kritize edebileceği bir yapı kazandırmaktadır. Bu açıdan “bulanık ahlak” yaklaşımı meydana

gelmiş bir eylemden dolayı kişiye yaptırım uygulamaktan ziyade, mevcut eylemin “iyi” ve “iyi” nin basamaklarına doğru meyletmesini sağlayan perspektifi sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adam Kokesh, *Özgürlük*, Çev., Yeşim Tatlıhan Tuncel, İstanbul: Liber Plus Yayınları, 1. bs., Mart 2016.
- Adorno, Theodor W. *Ahlak Felsefesinin Sorunları*, İstanbul: Metis Yayınları, 2. bs., Eylül 2015.
- Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Ankara: Adres Yayınları, 22. Bs., , Ağustos, 2015.
- Akış, Yasemin. *Soren Kierkegaard'da Kaygı Kavramı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. bs., Şubat 2015.
- Aktan, Coşkun, Can. "Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş". *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2009): 0-0.
- Anıl, Yaşar Şahin, Özbek, Şasev. *Konfüçyüs*, İstanbul: Kastas Yayınevi, 1.bs., Mayıs 2007.
- Aristoteles, *Magna Moralia, Erdemler ve Kötü Huylar*, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2. bs., Ağustos 2019.
- Aristoteles. *Eudemos' a Etik*, Çev., Saffet Babür, Bilge Ankara: Su Yayıncılık, 2. bs., 2020.
- Aristoteles. *Metafizik*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. bs., Ocak 2016.
- Aristoteles. *Nikomakos' a Etik*, Çev., Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2020.
- Armstrong, Karen. *Tanrı' nın Tarihi*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 4. bs., Temmuz 2017.
- Arslanoğlu, İbrahim. *Genel Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 3.bs., Ekim 2015.
- Ayık, Hasan. *Ahlak Sorunumuz*, İstanbul: Önce Kitap Yayınları, 1. bs., Mayıs 2018.
- Ayten, Ali. *Erdeme Dönüş, Psikoloji ve Mutluluk Yolu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2015.
- Badiou, Alain. *Etik, Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Metis Yayınları, 5. bs., Şubat 2019.
- Bahtin, M.M. *Bir Eylem Felsefesine Doğru*, İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2001.

- Bauman, Zygmunt, Donskis, Leonidas. *Ahlaki K rk k Akışkan Modernlikte Duyarlılığın Yitimi*, ev, Akın Emre Pilgir, 1. Baskı, 2020, İstanbul, s.47.
- Bauman, Zygmunt. *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*, İstanbul:Say Yayınları, 2. bs., 2014.
- Bauman, Zygmunt. *Özgürlük*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. bs., 2020.
- Bayet, Albert. *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, ev., Cemal Süreya, İstanbul: Broy Yayınları, 4. bs., 2004
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,12. bs., 2016.
- Bergson, Henri. *Ruh Teorileri insan Ruhu ve Kişiliği*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1.bs., Ocak 2020.
- Bernard Russel, *İkarus Ya da Bilimin Geleceği*, Bgts İstanbul: Yayınları, 1. bs., Mayıs 2016.
- Bertrand, Alexis *Ahlak Felsefesi*, ev. Salih Zeki, Ankara: Akçağ Yayınları, 4. bs., 2022.
- Bezmez, Serap, Brown, C.H. *Redhouse Büyük El Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce*, İstanbul: Sev Yayınları, 17. bs., Ekim 2017.
- Burçak  zkan, *Nörofelsefe ve Bilinç*, Ginko Bilim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2019, s.19.
- Canatan, Kadir. *Ahlak Felsefesi*, İstanbul:Beyan Yayınları, 1. bs., 2019.
- Carl, Jung Gustav . *Dört Arketip*, İstanbul: Olympia Yayınları, 2016.
- Cengiz, Emine. *Haz ve acının matematiği: J. Bentham'ın faydacı ahlakının imkânı*, Dört  ge Dergisi, 8/15, Haziran (2019):141-153.
- Cevizci, Ahmet. *Etik Ahlak Felsefesi*. Ankara: Say Yayınları, 2. bs., 2015.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2015.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi-Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul:Say Yayınları, 7. bs., 2017.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 9. bs., 2014
- Cibran, Halil. *Derin Akıl ve Derin Yürek*, İstanbul: Ezr yayıncılık, 2017.
- Cottingham, John. *Akılcılık*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2. bs., Ekim 2018.
- Cündioğlu, Dücane. *Hz. İnsan*, İstanbul: Kapı Yayınları, 22. bs., Ocak 2021.

- Çağlayan, Harun. “Ahlâkî Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, (Josr)*, 8/1 (2016): 93-107.
- Çakmak, Mustafa. “*Erdem Ahlakı, Mutluluk ve Egoizm İthamı*”, *Hitit İlahiyat Dergisi, Çorum.20/1*, (2021): 1 – 28.
- Çilingir, Lokman. *Ahlak Felsefesine Giriş*, Ankara: Elis Yayınları, 3. bs., , 2014.
- Çüçen, Abdül Kadir. *Mantık*, İstanbul: Sentez Yayınları, 10. bs., 2016.
- Diamond, Jared. *Tüfek Mikrop ve Çelik*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. bs., Nisan 2018.
- Dedeoğlu Mehmet Münir. *Aşkın İsyanı*, Ankara: Altınpost Yayınları, 1. bs., 2012.
- Doko, Enis. *Allah’ sız Ahlak Mümkün Mü?* İstanbul: Alfa Yayınları, 1. bs., Kasım 2021.
- Droit, Roger- Pol. *Felsefeyle Saadet Olmaz* Çev. İsmail Yerguz,, İstanbul :Say Yayınları, 1. bs., 2016.
- Dursun, Şemsettin. “*Bulanık (Fuzzy) Mantık Paradigması Üzerine*”, *Batman Üniversitesi Yaşam Dergisi*, 1/ 2, (2012): 347 – 354.
- Eco, Umberto. *Beş Ahlak Yazısı*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 13. bs., Aralık 2020.
- Elmalı, Osman. *Bertrand Russell’ da Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Grius Yayınevi, 1. bs., Mart 2021.
- Elmalı, Osman. *George Edward Moore’ da Etik*, İstanbul :Arı Sanat Yayınları, 1. bs., Ocak 2007.
- Epiktetos. *Epiktetos’un öğretileri*, Çev. Ahmet Ceylan, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. bs., Mart 2021.
- Erdem, Ömer Fatuk. “*William James’ te Hakikat Problemi*”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 17/ 2, (2017): 209 – 235.
- Erdoğan, Fatih. *İbn-i Sina Avicenna*, İstanbul: Mavi Çatı Yayınları, 2. bs., 2019.
- Ersin, Aral Kader ve *Mukadderat Arasında Bilinçli Yaşam*, İstanbul: Gürer Yayınları, 1. bs., 2017.
- Farabi, Ebu Nasr El. *Es- Siyasetü’l Medeniyye veya Mebadi’ül Mevcuat*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları,1980.
- Freud, Sigmund. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, İstanbul: Erasmus Yayınları, 1. bs., 2017.

- Freud, Sigmund. *Ket Vurma Belirti ve Korku*, İzmir: Atlantis Yayınevi, 18. bs., Kasım 2015.
- Freud, Sigmund. *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. Zeynep Ünalın , İstanbul: Kapra Yayınları, 1. bs., Nisan 2021.
- Fronçis De La Rochefoucauld, *Ahlaki ve Sosyal Düşünceler Maksimler*, Arya Yayıncılık, 1. Baskı, 2018, İstanbul, s.9.
- Gilles, Deleuze. *Kant'ın Eleştiri Felsefesi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 3.bs., 2017.
- Gita, Bhagavat. *Ezgi Kutlu- Baysal Atilla*, İstanbul: Ezr Yayıncılık, 2019.
- Gökalp, Nurten. *İnsan Felsefesi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2. bs., , Ekim 2018.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Yayınları, 27. bs., 2015.
- Güloğlu, Yavuz. “Ahlak Kurallarının Türk Hukuk Sistemine Etkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2020): 1-18.
- H.P, Blavatsky. *Teosofi Nedir?*, İstanbul: Ganzer Kitap Yayınları, 1. bs., Mayıs, 2021.
- Hacıkadiroğlu, Vehbi. *İnançtan Bilgiye*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2. bs., Temmuz 2002.
- Hacıkadiroğlu, Vehbi. *Özgürlük Ahlakı*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1. bs., Mayıs 2002.
- Hasanov, Gülhan, Yagub, Sardarov, Memmedağa Memmedli, “Bir Bulanık Mantık Çıkarsama Kuralı” *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3/ 2, (2015):45- 52.
- Hegel. *Akıl Dediğimiz şey, Aforizmalar*, Ankara:Zeplin Yayınları, 1. bs.,2019.
- Hegel. *Doğa Felsefesi I Mekanik*, İstanbul: İdea Yayınevi, İkinci bs., 2011.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant'ın Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 3bs., Ekim 2007.
- Hemşinli, Hakan. Yunus Kaplan, *İslam Düşüncesinde Kötülük Sorunu ve Teodise I*,Ankara: Elis Yayınları, 1.bs., Mayıs 2021.
- Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, İstanbul :Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. bs., Mart 2020.
- Hume, David *Ahlak İlkeleri Üzerine*, Ankara: Fol Yayınları, 1. bs., Mart 2019.
- Iqbal, Zafer. *Adalet İslami ve Batılı Perspektifler*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2. bs., Ocak 2021.
- İmamoğlu, Tuncay. *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, İstanbul:İz Yayıncılık, 1. bs., 2014.
- İnam, Ahmet. *Dünya Gönülden Gönüle*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2. bs., Temmuz 2019.

- Ioanna Kuçuradi, *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları,2. bs., 2020.
- Ioanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 8. bs., 2020.
- James, William. *Hakikatin Anlamı Pragmatizm'in Devamı*, İstanbul: Kapra Yayıncılık, 1. bs., Temmuz 2021.
- James, William. *Pragmatizm*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 1. bs., 2020.
- John Stuart Mill, *Faydacılık*, İstanbul :Pinhan Yayıncılık, 3. bs., Mart 2021.
- Kant, Immanuel. *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 6. bs., 2015.
- Kant, Immanuel. *Arthur Schopenhauer, Martin Heidegger, Düşüncenin Çağrısı*, İstanbul: Say Yayınları, 5. bs., 2017.
- Kant, Immanuel. *Eğitim Üzerine*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. bs., 2018.
- Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 5. bs.,2015.
- Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 6. bs., 2016.
- Kaya, M.Cüneyt. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. bs.,Nisan 2017.
- Keskenler, Mustafa Furkan, Keskenler, "Eyüp Fahri. *Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi*." Takvim-i Vekayi Dergisi, 5/1, (2017):1-10.
- Kılıç, Recep, Rençber Mehmet Sait. *Din Felsefesi*, Ankara: Grafik Yayınları,2. bs., 2016.
- Kızıler, Hamdi, Canikli, İlyas. *Değerler Eğitimi*, Ankara: Deneme Yayınları, 2. bs., Kasım 2016.
- Kibar, Sibel. *Porter' In Doğalcı Pragmatist Ahlak Anlayışına Adalet Cephesinden Bir Yanıt*, Dört Öge Dergisi, 1/5 (2016):29-38.
- Kokesh, Adam. *Özgürlük*, Çev. Yeşim Tatlıhan Tuncel, İstanbul:Liber Plus Yayınları,1. bs., Mart 2016.
- Koloğlu, Orhan Şener. *İmam Maturidi ve Maturidiyye Mezhebi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kropotkin, Pyotr *Anarşist Ahlak*, İstanbul: Kaos Yayınları, 3. bs., Kasım 2013.

- Kuçuradi, İoanna. *Ahlak Etik ve Etikler*, Ankara:Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları,2.bs., 2020.
- Kuçuradi, İoanna. *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 7. bs., 2018.
- Kuçuradi, İoanna. *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 8. bs.,2020.
- Kuçuradi, İoanna. Nietzsche ve İnsan, İstanbul: Yankı Yayınları, 1. bs., Ekim 1967.
- Kurtuluş, Kemal. *Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Türkmen Yayınları, 2010.
- Lane, Nick. Yaşam Neden Var?, Çev., Ebru Kılıç İstanbul:KoşÜniversitesiYayınları,1. bs., Nisan 2016.
- Lutzer, Erwin W. *Ahlak Ölçütleri, Değer Yargılarının Bir Karşılaştırması*, İstanbul: Haberci Yayınları, 1.bs., Ekim 2018.
- Madge, John. *The Tools of Science An Analytical Description of Social Science Techniques*, Anchor Books Doubleday and Comp,1965.
- Mahmutoğlu Abdulkadir, “*Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler*”, Türk İdare Dergisi, Cilt.81, 463/464, (2019): 225-249.
- Mcneill, William, Hammermeister, Kai. *Düşünceye Çağırın Yurt Müdafaası*, İstanbul: Say Yayınları, 1. bs., 2010.
- Mehmet, Uysal. *Düşüncenin Düşüncesi*, İstanbul: Zafer Matbaası, 2003.
- Mill, John Stuart. *Faydacılık*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 3. bs., Mart 2021.
- Millet, Louis. *Metafizik*, Ankara: Elis Yayınları, 1. bs., Mayıs 2004.
- Miskeveyh, İbn. *Ahlak Eğitimi, Tenzibu'l- Ahlak*, Çev. Abdülkadir Şener, Cihat Tunç, İsmet Kayaoğlu, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 3. bs., Şubat 2017.
- Murdoch, İris. *İyinin Egemenliği*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. bs., 2021.
- Nagel, Thomas. *Her Şey Ne Anlama Geliyor*, Çev. Hakan Gündoğdu, İstanbul: Say Yayınları, 3. bs., 2011.
- Nietzsche, Friedrich. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, İstanbul: Say Yayınları, 10. bs., 2020.
- Nietzsche, Friedrich. *İyi ve Kötünün Ötesinde*, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. bs., Ocak 2020.
- Nuttall, Jon. *Ahlak Üzerine Tartışmalar*,İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. bs., 2020.
- Öner, Necati. *Felsefe Dünyası*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 49/1, (2009): 206.
- Özcan, Zeki *Din Bilim Yazıları 1*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1.bs., Kasım 2001.
- Özlem, Doğan. *Etik, Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015.

- Özmen, Cevdet. “*Lisanüstü Programlara Öğrenci Alımlarında Bulanık Mantık Yaklaşımı*”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 11/20, (2019): 111-137.
- Özturan, Hümeyra. *Ethostan Ahlaka Antik Yunan Ahlak Literatürünün İslam Dünyasına İntikali ve Alımlaması*, İstamnul:Klasik Yayınları, 1.bs., Mayıs 2020.
- Payot, Jules. *İrade Eğitimi*, Çev. Münür Raşit, Ankara: Dorlion Yayınları, 1. bs, Temmuz 2019.
- Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*, Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. bs., 2012.
- Platon, *Euthyphron,(Dün Üzerine) Kriton, (Görev Üzerine)*, Çev, Şeyma Göktepe, İstanbul: Kapra Yayınları, 1. bs., Mayıs, 2021.
- Platon, *Lysis*, Çev. Nihal Petek Boyacı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. bs., Nisan 2011.
- Ramm, Bernard. *Orijinal Günah*, İstanbul: Haberci Yayınları, 1. bs., Mart 2006.
- Razi, Ebu Bekir. *Ruh Sağlığı, et-Tıbbur’r-ruhani*, İstanbul: İz Yayınları, 6. bs., 2021.
- Russel, Bernard. *İkarus Ya da Bilimin Geleceği*, İstanbul: Bgts Yayınları, 1. bs., Mayıs 2016.
- Russell, Bertrand. *Felsefe Sorunları*, İstanbul: Say Yayınları, 1.bs., 2017.
- Sarı, Mevlüt. *Turkish-Enhlish-Arabic Sözlük*, İstanbul: Gonca Yayınları, 2010.
- Schopenhauer, Arthur. *Aşkın Metafizigi*, Çev., Murat Batmankaya, İstanbul: Şule Yayınları, 1.bs., Kasım 2015.
- Schopenhauer, Arthur. *İdeal ve Gerçek*, İstanbul: Say Yayınları, 1. bs, 2015.
- Schopenhauer, Arthur. *İnsan Doğasını Anlamak*, Çev., Ayşe Yıldırım, Ankara: Tutku Yayınevi, 1. bs., Mart 2018.
- Seneca. *Mutlu Yaşam Üzerine*, Çev. Levent Özşar, İstanbul: Binlos Yayınevi, 1. bs., 2022.
- Shelley, Percy Bysshe. *Ateizmin Gerekliliği*, İstanbul: Sub Yayınları, 1. bs., 2019.
- Singmund, Freud. *Psikanaliz Üzerine Vakalar*, Ankara: Tutku Yayınevi, 1. bs., 2018.
- Sinnott-Armstrong, Walter. *Tanrısız Ahlak*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 5. bs., 2020.
- Soho, Takvan. *Sarsılmaz Bilgeliğin Esrarengiz Anlatısı*, İstanbul: Ezr Yayıncılık, 1. bs., 2018.
- Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltmesi Üzerine İnceleme*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2.bs., 2017.
- Spinoza, Baruch. *Etika*, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 4. bs., Haziran 2011.

- Spinoza, *Geometrik Düzendeki Tanıtlı Törebilim*, İstanbul: İdea Yayınevi, 4. bs., 2011.
- Spinoza. *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, Ankara: Dost Yayınevi, 2. bs., Ağustos 2015.
- Steinweg, Marcus. *Tutarsızlıklar*, Çev. Erkal Ünal, İstanbul: İthaki Yayınları, 1. bs., Eylül 2019.
- Strasser, Johano. *Ya Öyle Değilse*, İstanbul:Galata Yayınları, 1. bs., Temmuz 2016.
- Şamil S. Zagitoviç, *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, Ankara: Etkin Yayınları, 1.bs., Ekim 2013.
- Şeriati, Ali. *Bilinç ve Eşkleştirme*, Çev. Murat Demirkol, Ankara: Fecr Yayınları, 6.bs., Kasım 2019.
- Tazeoğlu, Kahraman. *M.H.Kan, Mor-G*, İstanbul: Destek Yayınları, 1. bs., Temmuz 2020.
- Tekin, Mustafa. *Değişen Dinamiklerde Totem ve Ahlak*, İstanbul: Afba Yayınları, 1.bs., 2014.
- Tekin, Necdet, Karanfil, Salih.” *Fuzzy Mantık*”, Öneri Dergisi, 1/2, (1995) 3 – 15.
- Thoreau, Henry David. *Nerede ve Ne İçin Yaşadım?*, İstanbul: Zeplin Kitap, 1. bs.,2019.
- Tokatlı, Attilâ. *Çağdaş Diyalektiğin Kaynağı Hegel*, İstanbul: Sitare Yayınları, 1. bs., Şubat 2011.
- Tokmakçoğlu, Gürsel. *Benlik Bilinç ve Vicdan*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. bs., 2012.
- Topakkaya, Arslan. *Sistemik Felsefe Bağlamında Platon- Aristoteles Karşılaştırması*, Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2014.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 11.bs., 2017.
- Türer, Celal. *Pragmatist Ahlâk Nedir?* Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, 1/5 (2016):15-32.
- Türkeri, Mehmet. “*Din Felsefesi Tarihinde Etik Sorunu*”, *DEÜİFD*, 30/(2009): 35-52.
- Türkeri, Mehmet. *Etik Değerler Açısından Siyaset, Kamu, Çalışma Hayatı ve Bilim* İstanbul: Lotus Yayınları, 2017.
- Türkeri, Mehmet. *Etik Kuramları*, İstanbul: Lotus Yayınları, 1.bs., 2009.
- Türkeri, Mehmet. *Etik Bilinç*, İstanbul: Lotus Yayınları, 3. bs., 2019.
- Ural, Şafak. “*Çok Değerli Mantık*,” Felsefe Arkivi Dergisi, 0/26, (2013): ss.301-316.
- Uysal, Mehmet. *Düşüncenin Düşüncesi*, İstanbul: Zafer Matbaası, 2003.

- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlakı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 11. bs., Mart 2020.
- Vercors, Jean Bruller. *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Dönüşüm Yayınları, 3. bs., Ekim 1998.
- Viktor, Frankl E. *Psikoterapi ve Din*, Ankara: Say Yayınları, 1. bs., 2014.
- Warren, Bartley William . *Ahlak ve Din*, Çev: Ali Yıldırım, Ankara: Elis Yayınları, 2017.
- Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi-Felsefe, Metafizik ve Bilim*, İstanbul :Kabalıcı Yayınları, 1. bs., 2014.
- Whiton, Calkins Mary. *İyi İnsan ve İyi Etiğe Giriş*, İzmir: Cem Yayınevi, 1. bs., Nisan, 2021.
- Williams, Bernard . *Ahlak, Etiğe Bir Giriş*, Ankara:Fol Yayınları, 1. bs., Ekim 2021.
- Yasa, Metin. *Estetik Etik İlişkisi Söylem ve Çıkarımlar*, Ankara: Elis Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 5. bs., 2005.
- Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 6. bs., 2008.
- Yiğit, Hasan. *El Kindi*, İstanbul: Maviçatı Yayınları, 1. bs., 2017.
- Zagitoviç, Şamil S. *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Hayyam*, Ankara: Etkin Yayınları, 1.bs., Ekim 2013.
- Zubritski, Kerov Mitropolski. *İlkel Topluluk-Köleci Toplum-Feodal Toplum*, Ankara: Sol Yayınları, 17. bs., 2019.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokul ve ortaokul eğitimini Gazi Ortaokulunda tamamlayan Mustafa DAĞ Adıyaman Lisesinde 2013 yılında mezun oldu. 2014 yılında başladığı Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümü lisans eğitimini 2020 yılında tamamladı. 2019 yılında başladığı İstanbul Üniversitesi Adalet bölümünde aktif öğrenci olarak eğitime devam etmektedir. 2020 yılında lisans eğitiminin tamamlanmasının ardından 2021 yılında Karabük Üniversitesinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Etik Değerler Yüksek Lisans Programını kazandı ve eğitime aktif öğrenci olarak devam etmektedir.